БОЕВЕТѢ И ОПЕРАЦИИТѢ

около

ШИПКА

ВЪ ВОЙНАТА 1877—78 ГОДИНИ.

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИ ЕТЮДЪ.

Съставилъ

Р. Димитриевъ

Полковникъ отъ Генералния Щабъ.

Издание

на книжарницата Д. Головъ.

СОФИЯ.

Печатница на Ст. Атанасовъ и С-ие

1902.

Прѣдговоръ

Тъзъ година се испълняватъ 25 години отъ Освободителната война. По този случай се прѣдполагатъ да станатъ редъ празденства на Шипка, въ които щѣли да вематъ участие и много отъ частитѣ на нашата армия. Независимо отъ това, тържествата, вѣроятно, ще се посѣтатъ и отъ мнозина наши офицери на дѣйствителна служба и отъ запаса, на които частитѣ нѣма да участвуватъ въ маневритѣ. Военнитѣ и даже мнозина отъ гражданитѣ, които ще отидатъ на знаменититѣ шипченски позиции, безсъмнѣние, нѣма да се задоволатъ само съ ролята на прости зрители на тържествата. Тѣ ще се поинтересуватъ да си съставятъ едно колко годѣ ясно и пълно понятие за происходившитѣ тукъ дѣйствия и нѣма да пропустнатъ добрия случай за да извлекътъ извѣстна поука отъ пълнитѣ съ военно-исторически интересъ събития на миналата война. За да облегчимъ работата по това запознавание, ний рѣшихме да съставимъ прѣдлагаемия скроменъ нашъ трудъ, когото и поднасяме на читателитѣ съ надѣждата, че той ще имъ принесе каква годѣ полза. Отъ личенъ опитъ знаемъ какъвъ високъ интересъ прѣдставлява посѣщението на едно историческо поле-сражение, когато посѣтителя е прѣдварително запознатъ съ всичкитѣ перипетии на боеветѣ, и когато отиде надлежно подготвенъ и съ потрѣбнитѣ планове и кроки въ ржка; тогазъ когато отиванието безъ таквазъ подготовка се обръща въ една монотонна и уморителна расходка.

Отбраната на Шипка принадлежи къмъ разряди на най славнитѣ военни операции и по нея се е писало

твърдѣ много. Особенно е богата въ това отношение русската периодическа военна печатъ. Тамъ ний срѣщаме дѣсятки отдѣлни монографии, които разглѣждатъ малко или много пълно извѣстни моменти и епизоти отъ шипченската достопамятна борба. На български язикъ ний имаме само двѣтѣ доста обемисти съчинения на Полковникъ Де-Прерародовича и подполковника Киссова. Тѣзи почтенни трудове, обаче, носятъ характера на лични въспоминания и иматъ за права задача да дадътъ само материалъ за историята на Българското Опълчение, а до шипченскитѣ операции се докоснуватъ само толкова, до колкото е участвувало въ тѣхъ опълчението или самъ автора.

Въ реда на многото чуждестранни съчинения по въпроса, на първо мѣсто стои, несъмнѣнно, знаменития трудъ на генерала Куропаткина „Ловча, Плѣвна и Шейново", но и тамъ ний срѣщаме подробно описание само на единъ отъ славнитѣ моменти на шипченската епопея — прѣминаването на Балкана и послѣдния заключителенъ бой при Шейново.

По пълно и цѣло сѫ описани всичкитѣ дѣйствия на Шипка въ съчиненията на г. Сѣделникова и Зотова на русски язикъ, и французското съчинение „La Guerre d' Orient en 1877 — 78 par un Tacticien." Но първитѣ двѣ сѫ вече библиографическа рѣдкость, а третото не е достѫпно за мнозинството отъ нашитѣ офицери. Освѣнъ това и тритѣ тия труда сѫ писани едва ли не въ самата война и много отъ фактитѣ сѫ прѣдадени не достатъчно вѣрно.

Цѣнно и отъ първостепенно значение ще бѫде сега издаваемото официално съчинение на Русския Генераленъ Щабъ по Освободителната война, но тамъ операциитѣ на Шипка ще бѫдатъ изложени въ хронологически редъ и въ свръзска съ събитията на цѣлата война, за това ще трѣбва да се търсятъ по цѣлото многотомно съчинение, което едва захваща сега да излиза и вѣроятно

ще се завърши слѣдъ 2 — 3 години. Независимо отъ това, поменатото съчинение ще излага само фактическата часть на събитията, като прѣдостави на читателя да си прави заключенията самъ.

Ето съображенията, които ни подбудиха да съставимъ на български язикъ прѣдлагаемия чисто паученъ и сгъстенъ етюдъ, който като обнема само операциитѣ и боеветѣ около Шипка, да бъде достъпенъ за всички които пожелаятъ да се запознаятъ съ тѣхъ основателно. Ний казахме сгъстенъ, защото подробноститѣ отъ епизодаленъ характеръ на тъзи борба би съставили нѣколко тома, а таквазъ работа би срѣщнала почти неодолими прѣпятствия по напечатванието ѝ на български язикъ. Та тя не е и необходима. Отъ военно-научна точка на гледание, дребнитѣ факти и отдѣлни епизоди, макаръ и увлекателни за четение, повечето пъти само затѣмняватъ цѣлото и правилната оцѣнка на събитията.

За съставяние на настоящия трудъ, ний сме се ползували отъ съчиненията и статиитѣ, списъкъ на които привеждаме по доло. Нѣма съмнѣние, че съ това ний не сме прѣровили всичко писано по Шипка. Ласкаемся, обаче, отъ мисъльта, че и това, което можехме да използуваме е съвършенно достаточно за да възстановимъ фактическата часть до толкова, до колкото е необходимо за да си съставимъ ясно понятие за събитията и хода на операциитѣ. По нататъшнитѣ издирвания едва ли би ни дали нѣщо съществено важно. При изучвание на фактитѣ, ний се срѣщнахме съ таквозъ множество противорѣчия, че трѣбваше да ги прѣцѣняваме и сравняваме по нѣколко източника за да възстановимъ, до колкото е възможно, истината. Независимо отъ това, намъ се испрѣчи и огромната работа да прѣцѣдимъ и отхвърлимъ съвсемъ ония чисти епизодални подробности, които, като не внисатъ никакъвъ военно наученъ интересъ, само би уголѣмили обема на книгата и би съставили излишенъ баласть.

Въ стремлението да направимъ труда си по поучителенъ, ний не се ограничихме само съ компелативната работа по възстановлението и изложението на фактитѣ. Съ риска да бѫдемъ малко утегчителни при четението на книгата, ний въведохме и извѣстна аналитическа работа, която споредъ насъ е необходима за правилната оцѣнка на събитията. При послѣдната работа ний си поставихме за задача да бѫдемъ съвършенно объективни, но възможно е, че читателя не на всѣкадѣ ще се съгласи съ нашитѣ разсѫждения и заключения. Въ този случай фактитѣ сѫ на лице и нека критика прави своитѣ виводи, както ги той разбира, а ний ще приемемъ съ благодарность всички безпристрастни забѣлѣжки, съ които ще ни почте научната критика

Съ критическата си работа ний далечъ не прѣследвахме цѣльта да пишемъ нѣкому панигирика или да осѫждаме когото и да било. Ний искахме само да се въсползуваме отъ фактитѣ за да извлечемъ извѣстна поука, което трѣбва да съставлява крайната цѣль на всѣко военно-историческо изучване.

София 1902 год.

Р. Димитриевъ.

Источници.

1) Славянско-Турецкая борба 1876—77—78 г. г. и ея значеніе въ исторіи развитія восточнаго вопроса, часть II Русско-Турецкая война 1877—78 г. П. Гейсманъ.

2) Сѣдельниковъ, Русско Турецкая война 1877—78 года.

3) Зыковъ. Война 1877—78 г. въ Европейской Турціи.

4) Описаніе Русско-Турецкой войны 1877—78 года выпускъ I-й и II ой. Изданіе Военно-историческаго комитета главнаго штаба) официално издание.

5) Сборникъ материаловъ Русско Турецкой войны 1877—78 г. г. на Балканскомъ Полуостровѣ. (Официални издания на русския главенъ щабъ).

6) Чичаговъ. Дневникъ пребыванія Царя Освободителя на Дунайскомъ театрѣ.

7) La guerre d'Orient en 1877—78, par un Tacticien.

8) La guerre Turquo-Russe 1877—78, Campagne de Suleïman pacha M. Faust Lurion.

9) Guerre Russo Turque 1877—78. Proces de Suleïman pacha, par Georges Macridès.

10) Запискитѣ на полковникъ Де Прерадовичъ. Преводъ на Български.

11) Запискитѣ и въспоминанията на подполковникъ Кисовъ.

12) Переходъ черезъ Балканы отряда генерала Скобелева и бой у д. Шейново 28 го декабря 1877 года. А. Куропаткинъ. Военен Сборникъ 1889 год. №№ 6, 8, 9, 10.

13) Инженерный журналъ 1880 г. № 8. Воспоминанія о дѣятелности 2-го Саперного баталіона.

14) „Радецки и Скобелевъ" отъ Генералъ-Лейтенанта Дмитровски. Статия помѣстена въ юнската книжка на журнала „Русская Старина".

15) Пять мѣсяцовъ на Шипкѣ въ 1877 году. Военен Сборникъ 1883 г. №№ 4, 5, 6 и 7.

16) Движеніе колоны генералъ-адъютанта князя Святополкъ Мирскаго черезъ Балканы и Шипченскій бой 27-го и

28-го декабря. Р. Рибенъ (началникъ щаба на колоната). Военевъ Сборникъ 1879 г. № 3.

17) Орловскій полкъ при взятіи Шипки, штабсъ капитанъ Дачевичъ Военевъ Сборникъ 1886 г. № 6

18) Оборона Шипки. Боевыя дѣйствія, служба и жизнь артилеріи на Шипкѣ. Участникъ. Военевъ Сборникъ 1894 г. №№ 4, 5, 6, 9, 10; 1895 г. №№ 5, 6, 7, 8, 10; 1896 г. № 2.

19) Дѣйствія передового отряда генералъ-адъютанта Гурко въ войну 1877—78 г. Н. Епанчинъ. 1896 г. №№ 3, 4, 6, 8, 10 и 11; 1897 г. №№ 2 и 4.

20) Августовскіе бои на Шипкѣ. Записки генерала Липинскаго. Военевъ Сборникъ 1884 г. № 10.

21) Обходное движеніе черезъ Балканы восточнаго отряда князя Святополка Мирскаго 2-го, съ 23 го по 27 го декабря 1877 год. (къ исторіи 5-го Саперпаго баталіона) В. Бердяевъ. Военевъ Сборникъ 1895 г. № 7.

21) Атласъ сраженій XIX вѣка. Чикмаревъ.

ГЛАВА I.

Общото положение на театра на войната въ края на юний 1877 г. и значението на Шипченския проходъ.

За ясность на изложението и за да истъкнемъ важностьта на Шипченския проходъ, ний считаме за необходимо да хвърлимъ единъ общъ погледъ върху положението на двѣтѣ воюющи страни въ началото на войната и слѣдъ прѣминаванието на Дунава.

До войната русския Главенъ Щабъ, повидимому, е ималъ недостаточно ясени и пълни данни за силитѣ и средствата на Турция. Благодарение на това, за водяние на операциитѣ на главния — Дунавски театръ сѫ биле назначени испърво твърдѣ недостаточни сили.

Дунавската армия, въ съставъ на 6 армейски корпуса съ съотвѣтствующето количество артилерия и кавалерия, биде съсрѣдоточена въ началото на пролѣтьта 1877 година въ Бесарабия, съ фронтъ срѣщу ромѫнската граница и заемаше едно пространство отъ 110 километра по фронта, и около 200 въ дълбочина. Сь обявяванието на войната, на 12-й Априлий 1877 год., тя, усилена съ още 2 корпуса, отъ които нѣкои бѣха още далечъ отъ театра на войната, прѣмина границата и навлезе въ васалното Ромѫнско Княжество, като си постави първоначално за цѣль да извърши стратегическо захождание съ ось у Рени и да се расположи паралелно на течението на Дунава.

Сега прѣдстоеше да се рѣши въпроса, гдѣ да стане прѣминаванието на Дунава.

Въ всичкитѣ войни на Русия съ Турция, крайния обектъ на дѣйствие на първата винаги е билъ Цариградъ. Отъ тази страна турцитѣ сѫ се въставяли винаги на пѫть да прѣграждатъ пѫтя на своя сѣверенъ противникъ за столицата имъ. За пѫтя за Цариградъ сѫ се разигравали всичкитѣ главни сражения въ прѣдшествуващитѣ войни. Тъй трѣбваше да стане и сега.

Възможнитѣ операционни направления, които водятъ отъ Румъния — главната база на руситѣ и тѣхната база за Цариградъ сѫ: 1) Пѫтя Рени-Сакча — Бабадагъ — Меджидие — Шуменъ — Одринъ; 2) Браила — Мачинъ — Бабадагъ и по-нататъкъ по първия пѫть; 3) Хършово или Черна-вода — Меджидие и по-нататъкъ по първия пѫть; 4) Силистра — Шуменъ и по-нататъкъ прѣзъ Източнитѣ Балкани за Одринъ и Цариградъ; 5) Тутраканъ — Разградъ — Шуменъ и по-нататъкъ продължение по 4-ия пѫть; 6) Русе — Бѣла — Търново — Твърдица или Шипка — Одринъ — Цариградъ; 7) Свищовъ или Никополъ — Търново — Шипка и по-нататъкъ по прѣдидущия пѫть; 8) Рахово — Плѣвенъ — Севлиево — Шипка и по-нататъкъ по прѣдидущия пѫть; 9) Ломъ-Паланка или Видинъ — Берковица — София — Т.-Пазарджикъ — Пловдивъ — Одринъ — Цариградъ.

Първитѣ три имаха прѣимуществото като *кратчайши*, но тѣ прѣдставляваха и нѣкои сѫществени неудобства: Прѣди всичко, операционната линия прѣзъ Добруджа не удовлетворяваше на едно отъ най-важнитѣ условия — *безопасностьта*. Тя минава твърдѣ на близо до брѣга на Черното-море, а при условие, че въ онова врѣме турския флотъ господствуваше, въ водитѣ на това море, тя би била твърдѣ уязвима отъ лѣвия й флангъ. Отъ дѣсно, тя би се заплашвала отъ гарнизонитѣ на Силистра и Русчукъ. Отъ друга страна, Добруджа е край мало населенъ, безводенъ и съ лоши съобщения, и една голѣма армия, която би насочила своитѣ операции отъ тукъ, винаги рискува да понесе твърдѣ сѫществени

лишения; слѣдователно, това операционно направление бѣше и *неудобно*. Слѣдъ това, съ движението напрѣдъ, операционната армия излиза прѣдъ силната крѣпость Шуменъ, която запушва всичкитѣ источни проходи на Балкана, и която, снабдена съ достатъченъ гарнизонъ, неможеше да се игнорира. Блокадата, или даже наблюдението, на тъзи крѣпость-лагеръ би изисквала твърдѣ голѣми сили, а атаката й, както показваха и прѣдшествующитѣ войни, бѣше задача твърдѣ трудна.

Четвъртия и петия пѫтища имаха сѫщитѣ неудобства, плюсъ още това, че прѣминаванието на Дунава трѣбваше да се извърши въ сферата на влиянието на таквизъ силни крѣпости, каквито бѣха въ онова врѣме Силистра и Руссе.

Шестия пѫть, макаръ и по удобенъ и безопасенъ, все пакъ неможеше да бѫде избранъ, поради необходимостьта да се форсира Дунава въ пункта, гдѣто бѣше расположена най-силната отъ Дунавскитѣ крѣпости. Армията, която се би опитала да прѣмине тъзи голѣма рѣка у Мартенъ или Пиргосъ би рискувала да бѫде атакувана и отхвърлена въ нея още при началото на операцията, и въобще утвърждаванието на дѣсния брѣгъ, прѣдъ лицето на руссенския гарнизонъ, се явяваше задача трудно изпълнима.

Седмото и восмо направления, като че ли найдобрѣ отговаряха на стратегическитѣ условия, въ които се намираше руската армия. Тия пѫтища бѣха *найбезопаснитѣ* и *най-удобнитѣ*. Освѣнъ това тѣ, макаръ и съ малки забикалки, *водяха къмъ сѫщата цѣль* — Одринъ — Цариградъ. Но главнитѣ прѣимущества на тая операционна линия се заключаваше въ обстоятелството, че се обикаляше четирежгълника на крѣпоститѣ. Къмъ неудобствата й трѣбва да се отнесе необходимостьта да се прокара една значителна часть отъ комуникационната линия (Букурещъ — Галацъ) наралелно на фронта на расположението на противника. Но русситѣ знаяха

сравнително слабата способность на турската армия къмъ сериозни активни дѣйствия, и, защитени отъ Дунава и отъ слабъ заслонъ, тѣ смѣло можаха да си позволятъ да изберътъ единъ отъ тия два пѫтя. Другата слаба страна на този изборъ състоеше въ обстоятелството, че тила на дѣйствующата армия се заплашваше отъ положението на Трансилвания, гдѣто Австрия държеше съсрѣдоточени значителни сили и можеше да заплашва русския пѫть на отстѫпление въ най-чувствителното му мѣсто. Но прѣдъ войната русската дипломация направи всичко за да неутрализира тъзи своя съсѣдка, и тя бѣше сполучила да достигне въ тия свои усилия доста удовлетворителни резултати.

Деветото направление имаше едно прѣимущество, че съ прѣминаванието въ Ломъ-Паланка или Видинъ, русситѣ изведнъжъ подаваха рѫка на сърбската армия, която въ този случай би почнала военнитѣ дѣйствия веднага, и съ това усилваше дѣйствующата Дунавска армия съ своя контигентъ отъ 50 — 60 хиляди души. Но това прѣимущество далечъ не се искупуваше съ неудобствата, които прѣдставляваше такъвъ изборъ. Прѣди всичко операционната линия прѣзъ Берковица и София *е подълга* на цѣли 400 километра. Слѣдъ това опастностьта отъ двусмисленното поведение на Австрия би се усилило още повече. Най-послѣ прѣминаванието на Дунава тукъ би трѣбвало да се извърши въ сферата на тактическото или поне стратегическо влияние на Видинъ.

Прѣдъ видъ на всички тия съображения, русситѣ, както е извѣстно, избраха пункта за прѣминавание на Дунава въ Свищовъ.

Въ течение на два мѣсеца дѣйствующата русска армия произведе цѣлъ редъ маршъ-маневри, които имаха за крайна цѣль да се заематъ по-важнитѣ точки на лѣвия брѣгъ на Дунава и да се обезпечи бѫдащата комуникационна линия, а послѣ — да се съсрѣдоточатъ глав-

нитѣ сили въ района, гдѣто трѣбташе да стане прѣминаванието на рѣката.

Прѣзъ нощьта отъ 14 й срѣщу 15-й юний русситѣ форсируваха Дунава у Свищовъ и слѣдъ 5 дена построиха първия понтоненъ мостъ. На 25-й юний 8-ия, 12-й и 13-й корпуси съ нѣкои още части бѣха на дѣсния брѣгъ, 9-й корпусъ се приближаваше сѫщо и готвяше да прѣмине моста.

Турската армия къмъ това врѣме заемаше слѣдующето положение: Въ четвероѫгълника на крѣпоститѣ и въ пространството между тѣхъ, на истокъ отъ Янтра, бѣха распръснати около 100 хиляди души. Друга голѣма група отъ около 40 хиляди души се намираше въ западния ѫгълъ на България съ центръ въ Видинъ. Около 15 хиляди души заемаха южнитѣ исходи на централнитѣ балкански проходи, като имаха слаби части въ Търново, Габрово, Севлиево и Ловечъ. Въ единъ до два прѣхода отъ мѣстото на прѣправата се намираха въ дѣсно и лѣво укрѣпенитѣ пунктове Руссе и Никополъ, които можаха непосрѣдственно да заплашватъ съобщенията на дѣйствующата армия, ако тя се вдълбочеше отъ Свищовъ за вѫтрѣшностьта на България.

По приетия отъ русския Главенъ Щабъ планъ, тѣ бѣха рѣшили да избѣгнатъ труднитѣ и неблагодарни операции за овладяване на крѣпоститѣ и да се ограничатъ само съ наблюдението имъ чрѣзъ силни заслони. Съ тъзи цѣль, армията, слѣдъ прѣминаванието на Дунави, се разгъваше въ видъ на вѣеръ, при което 12-й и 13-й корпусъ извършваха промѣна на фронта си на истокъ, и, подъ началството на наслѣдника Цесаревича, образуваха заслонъ срѣщу четириѫгълника па крѣпоститѣ. 9-ия корпусъ отъ своя страна загъваше па дѣсно и трѣбваше да обезпечи операционната линия отъ възможнитѣ посѣгателства отъ къмъ западъ. Останалитѣ части, а именно 8-ия армейски корпусъ, и пристигающий 11-й трѣбваше да водятъ настюпателнитѣ операции.

4-ия корпусъ, слѣдъ прѣминаванието на Дунава трѣбваше първоначално да послужи като стратегически резервъ, който да се испрати тамъ, гдѣто стане нужда.

Отъ Свищовъ за Одринъ и Цариградъ водятъ 4 кратчайши пѫтя: 1) Свищовъ—Търново—Елена—Твърдица—Нова-Загора—Т.-Сейменъ—Одринъ; 2) Свищовъ, Търново-- Килифарово—Хайнъ-кой—Нова-Загора и понататъкъ по първия; 3) Свищовъ—Търново—Габрово, Шипка—Казанлъкъ—Ст.-Загора—Т.-Сейменъ—Одринъ; 4) Свищовъ—Ловечъ—Троянъ—Карлово—Пловдивъ—Одринъ.

Отъ тѣзи пѫтища най-краткия и най-удобния се являваше пѫтя прѣзъ Шипка. Слѣдователно, първитѣ усилия на активната часть отъ дѣйствующата Дунавска армия трѣбваше да бѫдатъ насочени съ цѣль да се овладѣе Търново и Шипченския проходъ. Обаче, съ това трѣбваше да се бърза. Трѣбваше да се не даде врѣме на противника да се ориентира въ положението на работитѣ, което се създаваше съ тъй неочакваното и лесно прѣминавание на Дунава съ таквизъ сравнително не голѣми сили.

ГЛАВА II.

Сформируванието и назначението на Передовоя отрядъ.

Прѣдъ видъ на това, на 18-й юний, биде сформируванъ особенъ преденъ отрядъ, който получи названието *Передовой отрядъ* и—задачата: да се устрѣми съ форсировани маршеве на югъ, и да се постарае да завладѣе Балканскитѣ проходи, прѣди още противника да е взелъ по-солидни мѣрки за тѣхната отбрана. Въ неговия съставъ влизаха: 4-та стрѣлкова бригада, 6 български опълченски дружини, една драгунска, една сводна и двѣ казашки*) бригади, 2 планински и 4 конни батареи и двѣ пластунски роти; всичко 10 $^1/_2$ баталиона, 43 $^1/_2$ сотни и ескадрона и 38 орждия. Командуването на отряда се повѣри на генерала Гурко, който бѣше извѣстенъ като енергиченъ, настойчивъ и талантливъ генералъ. На 21-й юний Передовоя отрядъ се съсрѣдоточи на дѣсния брѣгъ на Дунава, и още на слѣдующия день пристжпи къмъ испълнение на трудната си мисия. На 25-й той завладѣ, послѣ една слаба прѣстрѣлка, Търново, като отхвърли слабия турски гарнизонъ къмъ Османъ Пазаръ. Отъ 25-й до 28-й отряда се съсрѣдоточава въ Търново, като разгжва часть отъ своята кавалерия за освѣтление на мѣстностьта отъ Елена до Севлиево и Плѣвенъ.

---

*) Една отъ казашкитѣ бригади бѣше и кавказската на полковникъ Тутулмина, която не минава съвсѣмъ Балкана и скоро съвсѣмъ излѣзе отъ състава на Передовия отрядъ, като се включи въ западния отрядъ на генерала Криднеръ.

Първото прѣминаване на Балкана.

Планъ № 1.

— —

Сега прѣдстоеше да се извърши най-важната часть отъ задачата — овладяванието на Балканскитѣ проходи. Споредъ събранитѣ свѣдѣния, най-важния проходъ—Шипченския се заемаше отъ силенъ турски гарнизонъ, а средствата на Передовоя отрядъ не позволяваха да се мисли за една фронтална атака. Другитѣ ближайши проходи — Твърдишкия, Хайнкьойския и Трѣвненския, повидимому, бѣха не заети. Но отъ тѣхъ, двата крайни се намираха твърдѣ близко отъ противника (Котелъ—Сливенъ отъ една страна, и Шипка—Казанлъкъ отъ друга) и опита за прѣминавание по тѣхъ можеше да бѫде компрометиранъ още въ началото. Прѣдъ видъ на това, генералъ Гурко се спрѣ на срѣдния — Хайнкьойския. По добититѣ свѣдѣния, този проходъ, на протяжение до 25 километра, прѣдставляваше една тѣсна и стръмна пѫтека, по която е възможно движението на пѣхота и кавалерия, но не и на полската артилерия и обозъ. Разработванието на пѫтя даваше надѣжда да се прокара необходимата артилерия и обозъ за нуждитѣ на Передовоя отрядъ, но за постоянно съобщение по него, или по Тврրдишкия пѫть, неможеше да става и дума. За тъзи цѣль би трѣбвало да се прѣдприематъ огромни пионерни постройки, които изисквaха твърдѣ много врѣме и трудъ. Единственно солидно съобщение въ този районъ прѣзъ Балкана можеше да се организира само прѣзъ Шипченския проходъ. Ето защо генералъ Гурко и главната квартира гледаха на това движение прѣзъ Хайнския проходъ само като на срѣдство, но не и като на крайна цѣль. Съ форсиранието на прохода се излизаше въ гърба на Шипченския и това облегчаваше неговото завладяване.

На 28-й юний три сотни отъ 30-й донски казашки полкъ и 2 орѫдия отъ 10-тата донска конна батарея

бидоха испратени отъ Търново съ заповѣдь да заематъ Дрѣново и Габрово и да привлѣкътъ на себя си вниманието на Шипченския гарнизонъ. Други три сотни и 2 орждия тръгнаха на 29-й по пжтя за Елена. Въ сжщия день конно-пионерния отрядъ на графа Ронкера получи секретна заповѣдь да тръгне за Хайнския прѣвалъ и да пристжпи къмъ поправление на пжтя, съ цѣль да се прокара артилерия. Флангoвитѣ сотни имаха за цѣль да обезпечатъ движението на главнитѣ сили къмъ Хаинския проходъ отъ възможнитѣ флангови нападения, и заедно съ това — да привлекътъ по възможность вниманието на противника къмъ себя си, като го приковътъ къмъ занимаемитѣ пунктове. Главнитѣ сили на отряда оставиха Търново на 30-й юний сутреньта и нощуваха у срѣднитѣ колиби около Паровци. Въ този день конно-пионерния отрядъ, при който се намираше генералъ Раухъ, бѣше се спустналъ вече въ Хайнското дефиле, гдѣто и нощувà.

На 1-й юлий, отряда на генералъ Рауха продължава разработванието на пжтя, а главнитѣ сили, слѣдъ голѣмия трудности, достигатъ и нощуватъ въ дефилето, на 10 километра до южния исходъ. Турцитѣ, по всички признаци, и до сега не бѣха открили това движение. Тѣ, по видимому, бѣха се ограничили съ простото заемание на южния исходъ на дефилето, безъ да испратятъ напрѣдъ даже простъ патраулъ за наблюдение.

На 2-й сутреньта, отряда тръгна съ голѣми мѣрки на прѣдосторожность къмъ исхода на дефилето, прѣдшествованъ отъ конно-пионерния отрядъ на графа Роинкера. Около 10 часа сутреньта той, послѣ неимовѣрни тридневни трудности, най-послѣ излѣзе въ долината на Тунджа. Турския отрядъ, отъ 1 баталионъ, който защищаваше това дефиле, бѣше се расположилъ на бивакъ на два километра отъ дебушето, около самото село Хайнкей, безъ да вземе каквито и да било мѣрки не само за охранение, но и за наблюдение. Атакуванъ

ненадѣйно отъ авангарда на генералъ Рауха, той набързо отстжпи по пжтя за Сливенъ, като остави цѣлия лагеръ въ ржцѣтѣ на противника си. Слѣдъ излизането въ долината, прѣдстоеше да се пристжпи къмъ испълнение на главната задача — заемането на Шипченския проходъ, съ едноврѣменна атака отъ къмъ Габрово и Шипка.

Заемание на Тунджанската долина и приготовленията за първата атака на Шипка.

За испълнение на тъзи задача, на Песедовоя отрядъ сега прѣдстоеше да свърне на западъ и да настжпи по пжтя за Казанлжкъ и Шипка. Вечерьта на 2-й юлий главнитѣ му сили се расположиха на бивакъ около Хайнъ-кей, като имаха часть отъ конницата въ видъ на авангардъ у с. Есекчи. За охраиение на тила отъ възможнитѣ посѣгателства отъ къмъ Сливенъ, генералъ Гурко отдѣли особенъ страниченъ отрядъ въ съставъ на 14 й стрѣлкови баталионъ, двѣ пластунски сотни и двѣ планински орждия, които се разположиха на позиция на 4 км. на истокъ отъ исхода около с. Кунари.

Но прѣди да продължимъ расказа си, да видимъ какво бѣше къмъ това врѣме положението на турцитѣ въ този районъ:

Къмъ края на юний мѣсецъ, слѣдъ като русситѣ почнаха своето настжпление отъ Свищовъ, за непосрѣдственната отбрана на участока на Балкана отъ Котелъ до Шипка, бѣха съсрѣдоточени на бърза ржка около 20 баталиона пѣхота съ 3 батареи артилерия, 2 ескадрона и нѣколко сотни иррегулярна конница (черкези). Командуванието на този отрядъ биде повѣрено *самостоятелно* на Реуфъ паша, който за тая цѣль пристигна на 25-й юний въ Сливенъ. Тукъ ний виждаме едно пълно прѣнебрежение отъ страна

на турцитѣ къмъ принципа на едновластието. Този отрядъ, вмѣсто да се подчини на общия главнокомандующъ на Дунавската армия Абдулъ Керимъ паша, остава въ едно неопрѣдѣлено командно положение, и Реуфъ получава всички заповѣди и инструкции отъ военния съвѣтъ и отъ двореца на Султана. Както и да е, веднага слѣдъ пристиганието на театра на дѣйствията, новия началникъ на Балканската армия приема рѣдъ мѣрки за да запази ввѣрния му участъкъ и да не пропустне русситѣ на югъ отъ Балкана.

Къмъ 30-й юний, силитѣ на Реуфъ паша се распрѣдѣлятъ както слѣдва: 3 баталиона низами съ 4 орждия и 6 ескадрона—въ Сливенъ; 1 баталионъ у Хайнъ Кей; единъ баталионъ у с. Твърдица; 6 баталиона съ 9 орждия — на висотитѣ на Шипка; 4 баталиона съ една батарея и 200 конника въ селото Шипка; 2 баталиона и три орждия въ Казанлжкъ и 2 баталиона съ 1 ескадронъ въ Н.-Загора. По този начинъ, 20 слаби баталиона съ нѣколко стотинъ конника и 20 орждия получаватъ трудната задача да пазятъ една отбранителна линия, съ дължина повече отъ 80 километра. Не трѣбва обаче да се забравя, че тъзи задача се облегчаваше значително съ непроходимостьта на Балканитѣ и съ обстоятелството, че противника можеше да мине само въ *извѣстни направления*.

Като разгледаме това расположение, ний не можемъ да се не съгласимъ, че по сжщество то бѣше доволно правилно: Въ първата линия сж употрѣбени около двѣ трети отъ силитѣ, а една трета е оставена въ видъ на частенъ и общъ подвиженъ резервъ. Най-вѣроятния пжтъ на настжплението на противника — Шипка се заема най-силно и отзадъ се оставя още частенъ резервъ (Казанлжкъ). Като дойдемъ, обаче, до подробноститѣ, ний ще видимъ редъ груби погрѣшки, които въ резултата и доведоха къмъ почти безпрѣпятственното прѣминувание на Балкана отъ страна на русситѣ.

Прѣди всичко, отрядитѣ у Твърдица и Хайнъ богазъ се располагатъ у южния исходъ на дефилето, безъ да се испрати нанапрѣдъ на прѣвала поне една незначителна часть за наблюдение. Общо правило е, при пасивната отбрана на едно дефиле, да се располагатъ задъ него, но това трѣбва да се разбира не въ таквазъ тѣсна смисълъ, както бѣше направено отъ хайнъ-кейската и твърдишки отбранителни застави. Тѣ въ всѣки случай трѣбваше да се разположатъ тъй, че да могжтъ да задържатъ настжплението на противника поне толкова врѣме, колкото е необходимо на главния резервъ за да пристигне у исхода на дефилето. Разстоянието отъ Сливенъ и Казанлжкъ до Хайнъ-кей е около 30 километра или единъ усиленъ прѣходъ, слѣдователно и заставата би трѣбвало да заеме таквазъ позиция, която да ѝ позволи да се удържи поне единъ день до пристиганието на главния резервъ. Като таквазъ можеше да бжде само водораздѣла, гдѣто хайнкейския отрядъ можеше да се удържи доволно дълго срѣщу сравнително не голѣмитѣ сили на генералъ Гурко, а въ случай на несполука — да почне бавно отстжпление къмъ Хайнъ-кей, гдѣто и да се спрѣ на главната позиция, на която къмъ това врѣме щѣха да пристигнатъ и главнитѣ сили отъ Сливенъ и Нова Загора и частния резервъ отъ Казанлжкъ и Шипка.

Друга сжщественна грѣшка ни се вижда — расположението на общия резервъ и щаба на отряда въ Сливенъ и Нова Загора, т. е. задъ дѣсния флангъ на отбраняемата линия. Това расположение гарантира само Котленския проходъ и прохода прѣзъ Демиръ-капия, който по естественнитѣ си свойства е най-труднопроходимия. Централнитѣ проходи и особенно важнейшия — Шипченския сж били прѣдоставени сами на себе си. Като кавалерия на отбранителнитѣ застави е придадена иррегулярната черкезска конница, която, повидимому, е била повече заета съ плячка въ богатата Тунджѣнска

долина, отъ колкото съ носяние и на най-посрѣдственната разузнавателна служаа. Ако Хайнкейския отрядъ испратяше поне една слаба наблюдателна застава отъ нѣколко конника до прѣвала на Балкана, то началника на този отрядъ щѣше да открие намѣрението на русситѣ още на 30-й юний, или поне на 1-й юлий сутреньта, и тогава генералъ Гурко би билъ посрѣщнатъ около Хайнъ кей съ 11 — вмѣсто 1 баталионъ, и кой знае дали нѣмаше да се осуети всичката тъзи операция на първото прѣминаване прѣзъ Балкана.

Но да се повърнемъ къмъ отряда на генералъ Гурко.

Още слѣдъ пладнѣ на 2-й юлий, за обезпечение отъ къмъ Сливенъ биде испратенъ, както видѣхме, особенъ страниченъ отрядъ къмъ с. Кунаре. Къмъ 2 часа, срѣщу него се показа една турска колона отъ около 2 баталиона съ нѣколко стотинъ черкези. Извѣстенъ за това, генеъалъ Гурко усилва Кунарския отрядъ съ 15-й стрѣлковъ баталионъ. Този отрядъ прѣминава въ настѫпление и вечерьта оттѣснява противника до с. Твърдица, като му нанася чувствителни загуби, слѣдъ което пакъ се връща на позицията си у Кунаре.

На 3-й юлий, главнитѣ сили на Передовоя отрядъ продължаватъ да оставатъ на бивака въ Хайнъ-кей, гдѣто до вечерьта пристигаха послѣднитѣ части, които още не бѣха излѣзли изъ дефилето. Сѫщия този день се посвѣщава на разузнавания. Испращатъ се по двѣ сотни къмъ: Бинкосъ, Ени Загра и Казанлѫкъ Лѣвия лѣтучи разѣздъ, усиленъ съ още 5 сотни, и подкрѣпенъ съ двѣ дружини отъ опълчението, достига до Бинкосъ, като пропъжда противника къмъ Сливенъ. Срѣдния разѣздъ минава прѣзъ Кортенъ и достига до Нова-Загора, гдѣто прѣкъсва телеграфното съобщение, но, посрѣщнатъ отъ значителни пѣхотни части на противника, той се връща вечерьта на бивака въ Есекче. Дѣсния разѣздъ слѣдва по пѫтя за Казанлъкъ, но у с. Ени Махала е

билъ посрѣщнатъ съ силенъ пѣхотенъ огънь, вслѣдствие на което тъй сѫщо се връща въ с. Есевче.

Вечерьта на 3-й юлий, въ Хайнъ-кей, пристигна послѣдната часть отъ Передовоя отрядъ. Сега можеше вече да се пристѫпи и къмъ испълнението на главната задача — атаката на Шипка отъ тила.

Сутреньта на 4-й Передовоя отрядъ, слѣдъ като оставя у устието на Хайнския проходъ за обезпечение пѫтя на отстѫплението: 2 дружини, 6 сотни и 14 планински орѫдия, съ всички останали сили се насочва къмъ Казанлъкъ. По пѫтя, около с. Уфланли той срѣща доволно сериозно съпротивление отъ отряда на Хулуси паша, който съ 2—3 баталиони бѣше тръгналъ на помощь отъ Шипка къмъ Хайнъ-кей. Слѣдъ едно доволно горѣщо счепкване Хулуси паша е билъ принуденъ да напустне заетата позиция между с. Уфланли и южнитѣ склонове на Балкана и да отстѫпи къмъ Шипченскитѣ висоти. Вечерьта по-голѣмата часть отъ отряда на генералъ Гурко се съсрѣдоточава у с. Мѫглишъ, гдѣто и прѣкарва нощьта, като се прикрива съ три сотни казаци и единъ ескадронъ.

Сутреньта на 5-й юлий той продължава пѫтя за Казанлъкъ, но и около с. Уфландъркей и Чорганово е принуденъ да води доволно продължителенъ бой съ тритѣ баталиони на Хулуси паша и съ дребнитѣ неприятелски башибозушки части. Около 11 часа, отряда се появява прѣдъ Казанлъкъ, гдѣто е билъ срѣщнатъ отъ гарнизона на този градъ, състоящъ отъ 2 баталиона пѣхота и три планински орѫдия. Слѣдъ два часа съпротивление защитницитѣ на града напущатъ позициитѣ си, и оставятъ въ рѫцѣтѣ на побѣдителя три орѫдия и около 400 души плѣнни и ранени. Остаткитѣ на турския отрядъ отстѫпватъ: една часть къмъ Шипка, а другата — на югозападъ къмъ Срѣдня Гора и въ послѣдствие се събиратъ въ Чирпанъ. Въ 1½ часа слѣдъ пладне руситѣ заеха града окончателно и се намираха на разстояние 12 километра отъ с. Шипка.

Боя на 5-й юлий на Шипка.

Планъ № 2.

Сега да видимъ какво ставаше тоя день на Шипченскитѣ височини.

Както видѣхме и по горѣ, слѣдъ заеманието на Търново, една отъ главнитѣ задачи на русския главенъ щабъ бѣше — да се форсира Балкана и да се заеме най важния и най удобния пѫсь, който отъ тукъ водѣше къмъ Одринъ и Цариградъ. Считаше се, че тъзи задача ще се достигне най добрѣ съ едновр̀ѣменната атака на Шипченския проходъ отъ къмъ Габрово и Казанлъкъ. Отъ друга страна, съ цѣль да се обеспечи дѣсния флангъ и тила на Передовоя отрядъ и да се отвлѣче вниманието на противника отъ Хайнския проходъ, бѣше необходимо да се испрати извѣстна часть къмъ Трявна и Габрово. За това още на 28-й юлий по пѫтя за Габрово биде испратена на разузнавание една сотня отъ 30-й Донски полкъ подъ началството на сотника Галдина. Тъзи сотня скоро биде усилена съ нови части, и къмъ 3-й юлий въ Габрово се събраха: петь сотни донци, 36-й пѣхотенъ Орловски полкъ, една пѣша батерея и двѣ конни орждия. Всичко 3 баталиона, 5 сотни и 10 орждия, подъ общото началство на генерала Дерожински.

Описание на Шипченския проходъ.

Но прѣдварително да направимъ едно кратко описание на Шипченския проходъ и на расположението на турцитѣ къмъ това врѣме въ него. Подъ названието Шипченски проходъ разбиратъ планинския участъкъ, който се заключава отъ г. Габрово до с. Шипка. Срѣдната абсолютна височина на Балкана около Габрово достига 1400 метра, но мѣстото, гдѣто минава шосето за Шипка, образува единъ видъ обширна сѣдловина съ срѣдня височина около 1200 м. Отъ Габрово пѫтя върви

въ началото ололо 6 километра по тѣсната долина на Янтра и сетнѣ, като завива на лѣво, почва да се искачва по стръмнитѣ глинесси сѣверни плѣщи на планината, които носятъ названието Червенъ брѣгъ. По този начинъ той се протака още 12 километра до височата Шипка -- водораздѣла на Балкана. Отъ тукъ той се извива на нѣколко коляна и, като достига върха Св. Никола, минава по източнитѣ му склонове и почва да се спуща доволно стръмно на югъ къмъ с. Шипка, гдѣто и слиза въ Тунджанската долина. Цѣлия пѫть отъ Габрово за Шипка се считаше за шоссенъ, обаче, къмъ описиваемото врѣме, само първитѣ 9 километра се поддържаха въ исправность; на останалото протяжение шосето бѣше напуснато и непоправлявано и планинскитѣ потоци го бѣха прѣвърнали въ обикновенъ планински коларски пѫть, който прѣдставляваше твърдѣ голѣми трудности за движението не само на артилерията, но и за кавалерията. Сѣвернитѣ склонове на Балкана сѫ сравнително не тъй стръмни и почти на всѣкадѣ покрити съ гѫста гора. Южнитѣ, напротивъ, носятъ скалисть характеръ, иматъ една голѣма стръмнина и гората тукъ е по рѣдка, а на мѣста и съвсѣмъ отсѫтсвува. Само тукъ-таме въ дълбокитѣ долища се е съхранила дребна гора, която съ приближението къмъ върха, постепенно редѣе, а самитѣ върхове, съ исключение на Страничната и Лѣсна височини, оставатъ съвършенно голи.

Самата естественна позиция на Шипка прѣдставлява редъ височини, които се простиратъ по водораздѣла, съ направление отъ западъ на истокъ. и които се спущатъ въ видъ на тераси къмъ сѣверъ и югъ. Дѣсния флангъ на турската позиция се опира на върха малакъ-Бердекъ, отъ тукъ тя върви по сѣдловината, която съединява тъзи височина съ върха Св. Никола. Този послѣдния съставлява центра на позицията, ако тя се заема съ фронтъ на сѣверъ или югъ. По нататъкъ тя се простира

на западъ прѣзъ Страничната и Зелена височина и се завършва па Лисата гора или Малуша, която би трѣбвало да се сматря като краенъ лѣвъ флангъ на турската позиция. На сѣверъ отъ тъзи линия се простиратъ паралелно на шоссето редъ по ниски хълмове, отъ които по забѣлѣжителни се считатъ: *Централния*, на западъ отъ пѫтя, и *Сѣверния* хълмъ или върха Шипка на истокъ отъ сѫщия пѫть. На $1/2$ километръ на западъ отъ централния се издига малка една възвишеность, която получи название *Странична*, а отпослѣ *Волинска височина*. Отъ сѣдловинитѣ, на истокъ и западъ отъ Св. Никола, се спущатъ на сѣверъ и югъ четири голѣми стръмни и скалисти долища съ многочисленни разклонения. Благодарение на лѣса, съ който сж покрити, тия долища прѣдставляваха доста удобни подстѫпи къмъ водораздѣла. Общото протяжение на позицията по фронта е около 6 километра и турцитѣ заемаха силно само централната часть и—хълмоветѣ на сѣверъ отъ нея. На височинитѣ Бердекъ и Лисата (Малуша) бѣха въздигнати двѣ укрѣпления съ слаба профилъ, и се заемаха само отъ слаби части.

Заема ли се позицията съ фронта па сѣверъ или югъ, висотата Св. Никола прѣдставлява отъ себе си тактически ключъ, отъ гдѣто се получава прѣкрасенъ обстрѣлъ въ всички направления. Този, който владѣе тъзъ височина, запушва прохода и го държи яко въ свое владение. Св. Никола има абсолютна височина 1340 м. Върха му е скалистъ и образува нѣколко малки полянки, на които могатъ да се расположатъ 10—12 орждия. Отъ общата поляпа на върха се издава право на югъ единъ тѣсенъ отрогъ, който се завършва съ една малка скалиста полянка и който отпослѣ получи названието „Орлино гнѣздо". Южния и юго-западния склонове сж стръмни, а около върха почти отвѣсни. Источния и сѣверния склонъ сж сравнително по достѫпни. Источния склонъ образува нѣколко не широки тераси.

които постепенно се спущатъ къмъ сѣдловината, съединяюща м. Бердекъ съ Св. Никола. На една отъ тия тераси бѣше разположена испослѣ тъй нарѣчената *стоманена* батерея, която има прѣкрасенъ обстрѣлъ на югъ, истокъ, сѣверо-истокъ и сѣверъ.

Отъ западъ позицията може да се обиколи по горската пѫтека, която излиза отъ Иметли и прѣзъ Зелено Дърво води въ Габрово. Отъ истокъ сѫществува таквазъ сѫщо пѫтека прѣзъ върха Бѣли кладенци, колибитѣ Потокъ и Власовци и послѣ по долината на Янтра за Габрово[1]). Тия пѫтеки, обаче сѫ твърдѣ стръмни и тѣсни и правятъ движението твърдѣ мѫчно. Полската артилерия по тѣхъ може да се прокара само слѣдъ голѣми трудности и солидни исправления. Отъ казаното до тукъ се вижда, че ако позицията се заеме съ фронтъ на югъ, както испослѣ я заемаха русситѣ, то тя обладава слѣвующитѣ свойства: 1) Силенъ и почти недостѫпенъ фронтъ, съ прѣкрасенъ фронталенъ обстрѣлъ; 2) слаби флангове, надъ които висѣха командующи височини и подстѫпитѣ къмъ които бѣха доволмо удобни; 3) съобщенията между рускитѣ части на позицията, бѣха доволно удобни, но тѣ минаваха повечето по открита мѣстность, която се обстрѣлваше отъ командующитѣ на фланговетѣ височини; 3) на позицията имаше нѣколко отдѣлни могили, които можаха да играятъ роль на упорни пунктове; 5) величината на позицията въ естественитѣ й граници отъ Малуща до М. Бердекъ изискваше за отбраната й най малко една пълна дивизия съ 40—50 орждия; 6) въ случай на отстѫпление сѣверната височина можеше да послужи като прѣкрасна ариергардна позиция; 7) обхода на позицията, макаръ и мѫчинъ, бѣше напълно възможенъ особенно отъ къмъ Зелено дърво. Далеченъ или стратегични обходъ бѣше възможенъ сѫщо и отъ двата фланга, но въ чисто техническо от-

---

[1]) Гледай триверстната русска карта.

ношение по удобенъ се прѣдставлява обхода на лѣвия флангъ, по пѫтя Мѫглишъ—Селци—Кръстецъ, или Янина — голѣмъ-Бердекъ—Трявна—Дрѣново; 8) поле за дѣйствие на кавалерията съвсѣмъ отсѫтствува; 9) укрития за резервата доста добри, но ако противника заема височинитѣ Малуша, Бердека и Сосока, то почти всичката мѣстность въ тила се обстрѣлва и удържанието на позицията става, ако не невъзможно, то твърдѣ трудно.

Разположението и силитѣ на турцитѣ къмъ 5-й юлий на Шипка бѣше слѣдующето: до боя у Чорганово и Казанлъкъ турцитѣ имаха на Шипка 6 баталиона пѣхота, 6 полски и 3 планински орѫдия и около стотина черкези. Тѣзи части подъ началството на Расимъ паша съставляваха собственно Шипченския гарнизонъ. Слѣдъ боя у Казанлъкъ, часть отъ войскитѣ, расположени въ този пунктъ, сполучиха съ Хулуси паша да отстѫпятъ къмъ Шипка, и по този начинъ къмъ 6-й юлий тукъ се събраха около 8 баталиона съ нѣколко стотинъ башибозуци, които импровизовано се формируваха въ мустахвъзски и муавине баталиони. На 5-й юлий сутриньта отряда на Расимъ паша заемаше собственно прохода, а Хулуси паша оставаше долу въ долината и все още имаше надѣжда, не само да спре движението на генералъ Гурко къмъ Казанлъкъ и Шипка, но и да го отхвърли къмъ Хайнската тѣснина.

Расимъ паша на 5-й юлий бѣше расположилъ своята артилерия на височата Св. Никола и на терасата на истокъ отъ нея (*стоманената батарея*), двѣ планински орѫдия бѣха извадени на напрѣдъ на върха Шипка и едно—на могилата на югъ отъ този върхъ, която испослѣ получи названието *централната батарея*. Пѣхотата се расположи въ дѣсно, въ лѣво и прѣдъ артилерията, като заемаше пѣхотнитѣ окопи построени на: Св. Никола, централната и задня (странична) височини. Около срѣднето бдклеме бѣше расположенъ на прѣдня позиция съ фронтъ на сѣверъ 1 баталионъ. На върха Бердекъ бѣха ос-

тавени два слаби баталиона, а на Лисата височина единъ страниченъ постъ. Когато стана извѣстно за прѣминаването на генералъ Гурко прѣзъ Хайнския проходъ, Расимъ паша вече имаше основание да се опасява и за своя тилъ, вслѣдствие на което, на бързо ископаха редъ ложементи съ фронтъ на югъ по терасите, които се спущатъ въ това направление.

Хода на боя на 5-й юлий. И тъй, атаката на Шипка бѣше рѣшено да се насочи едноврѣменно отъ сѣверъ и югъ, отъ отрядитѣ на генералъ Дерожински и Передовоя. По распорежданието на главната квартира, която въ това врѣме бѣше се прѣнесла въ Търново, рѣшителнитѣ дѣйствия трѣбваше да се произведатъ на 5-й юлий. Прѣдполагаше се твърдѣ основателно, че турцитѣ нѣма да издържатъ тъзи едноврѣменна атака отъ всички страни и ще отстѫпятъ безъ особенно съпротивление

На основание на тия распореждания, рѫководителя на дѣйствията отъ къмъ Габрово генералъ-лейтенантъ князь Свѣтополкъ Мирский насочи тоя день войскитѣ си за дѣйствие отъ сѣверъ. Самата атака трѣбваше да се произведе по слѣдующия пачинъ:

1) Крайната лѣва колона, въ съставъ 2 казашки сотни и двѣ роти отъ Орловския полкъ, подъ началството на майора Байно Родзевича се съсрѣдоточава на 4-й юлий вечерьта у с.-источнитѣ поли на висотата голѣмъ-Бердекъ и обхожда крайния дѣсенъ флангъ на турцитѣ, именно върха г. Бердекъ и въ послѣдствие излиза въ с. Янина, гдѣто и ще влѣзе въ свърска съ Перодовоя отрядъ. Атаката ще се почне на разсъмване на 5-й юлий.

2) Лѣвата колона на капитана Клионтова, въ съставъ двѣ роти Орловци, атакува височината Св. Никола отъ лѣво, като слѣдва по лѣсистата долина на

Янтра и излѣзе на сѣдловината, съединяюща тъзи височина съ м. Бердекъ.

3) Централната колона, при която ще се намира и началника на Габровския отрядъ, въ състава на 4 роти и 1 сотня, слѣдва по шоссето и атакува противника отъ фронта*).

4) Дѣсната колона, подъ началството на подполковникъ Хоменко и въ съставъ 4 роти Орловци и 4 орждия, слѣдватъ прѣзъ Зелено дърво по пжтеката за Иметли и атакуватъ крайния лѣвъ флангъ на противника — височината Малуша (Лисата)

Останалитѣ три Орловски роти и три сотти казаци отъ 30-й полкъ оставаха отзадъ въ видъ на резервъ и като прикритие на обоза.

Споредъ направеното по напрѣдъ съглашение, генералъ Гурко трѣбваше да се приближи на 4 й юлий вечерьта къмъ с. Шипка отъ истокъ и да атакува на 5-й едноврѣменно съ Габровския отрядъ. Ний видѣхме, обаче, че благодарение на необходимостьта да води цѣлъ редъ боеве съ Казанлъшкия отрядъ на Хулуси паша, Передовоя отрядъ закъсня и можа да се приближи къмъ прохода едва вечерьта на 5-й юлий. Прѣзъ този день Габровския отрядъ по този начинъ бѣше прѣдоставенъ самъ на себе си, вслѣдствие на което и атаката на турската позиция, заета съ двойно по голѣми сили, неможеше да бжде сполучлива.

Дѣйствията на Габровския отрядъ се развиха тъй:

Крайната лѣва колона на Бойно Родзовича тръгна въ 3 часа сутриньта по лѣсистата пжтека, която води къмъ върха Голѣмъ Бердекъ и на разсъмнуване бѣше близо до него. Турцитѣ имаха вече свѣдѣние за възможностьта на атаката отъ тъзи страна, защото още въ прѣдшествующия денъ бѣха въздигнали редъ окопи, ко-

*) Въ качеството си на офицеръ отъ генералния щабъ при тъзи комона се намираше и Великия князь Николай Николаевичъ Младший (синъ на главнокомандующия).

ито се заемаха съ единъ таборъ и нѣколко десѣтки башибозуци*). Появлението, обаче, на крайната лѣва колона, излѣзе тъй ненадѣйно, че неприятеля едва свари да заеме съ нѣкои само части окопитѣ си. Русската колона слѣдъ нѣколко залпа, се хвърлюва ненадѣйно на тѣхъ и сполучва да завладѣе срѣдното укрѣпление. Турцитѣ се опитватъ да въстановетъ редъ и се защищаватъ, но стремителната атака на лѣвата колона, отъ фронта и отъ дѣсния турски флангъ, ги принуждаватъ да отстжпятъ, испърво въ укрѣпленията си около лагера, а послѣ — къмъ височината Бозлуджа и малъкъ Бердекъ. Отстжплението въ края се е прѣвърнало въ безпорядъчно бѣгство и русситѣ завладѣха всичкитѣ лагерни принадлежности на тоя страниченъ отрядъ. Слѣдъ това, отряда на Бойно Родзевича се спира на заетата позиция и се окопва. Заеманието на този пунктъ имаше твърдѣ важно значение, защото отъ тукъ можеше да се влѣзе прѣзъ с. Янина въ свързка съ генералъ Гурко, но несполуката на другитѣ колони, както ще видимъ по долѣ, принуди князь Свѣтополкъ Мирски да заповѣда на 5-й вечерьта на крайната лѣва колона да се върне обратно въ Габрово съ цѣль да се съсрѣдоточатъ всичкитѣ сили.

Лѣвата колона на капитана Клиоптова, слѣдъ неимовѣрни трудности и лутания сбърка назначения ѝ пжть, и около 2 часа слѣдъ пладнѣ излѣзе на върха *Захарната глава*, който се намираше срѣщу м. Бердекъ. Благодарение на прѣсечѣната и лѣсиста мѣстность, патрулитѣ на колоната можаха да откриятъ противника само тогава, когато се бѣха наближили на нѣколко стотинъ само крачки. Изведнъжъ двѣтѣ роти бѣха срѣщнати съ силенъ оружеенъ и артилерийски огънь отъ фронта и

*) Сотникъ Галдинъ бѣше произвелъ рекогносцировка въ това направление още на 2-й юлий и съ една сотня бѣше заелъ върха гол. Бердекъ, но понеже при по нататъшното си движение на югъ, той се натъкна на турски пѣхотни части то бѣше принуденъ да отстжпи на сѣверъ отъ тъзи височина, гдѣто впослѣ къмъ него се присъедини Бойно Родзовичъ.

отъ фланга на висотата Св. Никола. Едва прѣднята рота сполучи да разсипе веригата, когато 12 турски роти прѣминаватъ въ настѫпление отъ малъкъ Бердекъ и отъ къмъ Св. Никола. Слѣдъ голѣми усилия двѣтѣ роти сполучиха да се устроятъ и да заематъ позиция на южния склонъ на върха Захарната глава. Градъ куршуми и гранати обсипваше слабитѣ сили на Клионтова. Скоро самия той биде раненъ съ три куршума и двама отъ офицеритѣ му убити. Тогава той е принуденъ да заповѣда да отстѫпватъ. Около 4 часа всички офицери отъ колоната бѣха убити или ранени, оставаше не вредимъ само командира на 8-а рота поручикъ Орловъ, който си и постави сега за задача да изведе отъ боя остаткитѣ на отряда. Въ шесть часа слѣдъ пладнѣ, подиръ жестокъ бой въ продължение на 4 часа, колоната, слѣдъ като изгуби $^1/_4$ отъ своя съставъ и почти всичкитѣ си офицери, отстѫпи обратно къмъ Габрово.

Срѣдната колона, подъ началството на началника на щаба на 9-та дивизия полковникъ Еллера тръгна сутреньта отъ Габрово и достигна до първото беклеме на Червенъ брѣгъ часа въ 12. Тукъ тя биде срѣщната изведнъжъ съ твърдѣ силенъ огънь отъ турскитѣ стрѣлци, които заемаха една отъ могилитѣ около шосето до второто беклеме и се бѣха расположили въ два яруса. Като забѣлѣжиха слабостьта на русскитѣ сили, турцитѣ, слѣдъ като получиха нови подкрѣпления, прѣминаха въ настѫпление съ два баталиона. Това принуди полковника Еллера да заеме отбранителна позиция и да се ограничи съ удържанието ѝ. Скоро на позицията пристигнаха князъ Свѣтополкъ Мирский съ генералъ Дерожински и Великия Князь Николай Николаевича Младший. Боя въ центра къмъ това врѣме бѣше достигналъ крайното си развитие. Тамъ нейдѣ далечъ отзадъ се чуваха чѣсти залпове и орѫдейни изстрѣли. Началника на Габровския отрядъ прѣдполагаше, че това е атаката на Передовой отрядъ отъ тила. Между туй силитѣ на турцитѣ на шо-

сето се постепенно усилваха и тѣ нѣколко пѫти се опитваха да минатъ въ настѫпление. При тѣзъ условия срѣдната колона получи окончателно заповѣдь да се удържа отбранително и да чака ефекта на фланговитѣ и тилни дѣйствия.

Колоната на подполковникъ Хоменко тръгна въ 7 часа сутреньта къмъ Зелено дърво, гдѣто и пристигна около 9 часа. Тукъ началника на колоната оставя на позиция 4-тѣ орѫдия отъ 5-та батарея на 9-та артилерийска бригада съ една рота, а съ останалитѣ три роти и нѣколко души казаци се опѫтва по пѫтя за Вѣтрополе. Часа около 7 вечерьта подполковникъ Хоменко пристигна на върха Караджа безъ да срѣщне каквото и да било съпротивление. Въ врѣме на атаката на центра, артилерията отъ Зелено дърво се бѣше опитала да открие огънь по турската позиция около срѣдното беклеме на шосето, но тъй като разстоянието е повече отъ 3 километра, то тя трѣбваше да замълчи. Вечерьта колоната остана на позиция тукъ, а прѣзъ нощьта получи заповѣдь да отстѫпи къмь Габрово.

Около 6 часа вечерьта князь Свѣтополкъ Мирски получи извѣстие за поражението на лѣвата колона и за отстѫпванието ѝ обратно къмъ Габрово. При това се извѣстяваше, че колоната е била прѣслѣдвана доста енергично отъ турцитѣ и изгубила около 25 % отъ наличния си съставъ. Отъ друга страна за Передовоя отрядъ не се чуваше нищо. При тѣзи условия, началника на Габровската колона твърдѣ справедливо почна да се опасява за сѫдбата на своитѣ распръснати сили. Турцитѣ можаха да прѣминатъ въ рѣшително настѫпление по долината на Янтра или къмъ Зелено дърво и да раздѣлятъ и безъ това слабитѣ сили на Габровския отрядъ, слѣдъ което да ги бинтъ по части.

Ето защо, до получванието на нови подкрѣпления, или извѣстия отъ Передовоя отрядъ, оставаше едно: Да се съсрѣдоточатъ всичкитѣ сили на отряда на една обща

позиция, за да бѫдатъ готови въ случай на нужда да проявать по сѫщественно съпротивление срѣщу възможнитѣ опити на турцитѣ да прѣминатъ въ настѫпление. Въ тъзи смисълъ бѣха испратени заповѣди на началницитѣ на всичкитѣ колони, които се и събраха на позицията около Габрово на 6-й юлий слѣдъ пладнѣ. При отстѫплението на лѣвата колона турцитѣ прѣминаха въ настѫпление отъ Малуша къмъ Зелено дърво и едва не заловиха пѫтя на отстѫплението на подполковникъ Хоманко. Русската дѣсна колона сполучи да мине прѣзъ този пунктъ само на 15 минути по-рано отъ турцитѣ.

По този начинъ *първата атака на Шипченския проходъ излѣзе несполучлива.* Общитѣ загуби на Габровския отрядъ се простираха на 2 офицери и 77 долни чинове убити и 4 офицери и 128 ранени. Най-тѣжки загуби понесе лѣвата колона на капитана Клионтова, която, при бързото отстѫпление, бѣше принудена да остави значителна часть отъ своитѣ ранени въ рѫцѣтѣ на противника. Испослѣ можа да се конститира, че раненитѣ сѫ били прѣдметъ на най-жестоки мѫчения и до единъ избити.

Като разглѣдваме боя на Шипка на 5-й юлий, ний виждаме, че причината на несполуката се крие, прѣди всичко, въ тройното прѣвъсходство на силитѣ на противника и въ силата на турската позиция, за атаката на която се изискваха много по-голѣми срѣдства. Раздѣлението на силитѣ на Габровския отрядъ се обясняваха до нейдѣ съ неговитѣ цѣли. Той е ималъ назначение само да съдѣйствува на главната атака, която трѣбваше да се води отъ къмъ югъ съ 10-тѣхъ баталиона на Передовоя итрядъ. *) При все това, чини ни се, че би било възможно едно по-сгрупирано расположение, което

---

*) Задачитѣ на двата отряда повидимому сѫ били опрѣдѣлени отъ Главната Квартира твърдѣ не ясно, тъй като и генералъ Гурко е считалъ че той трѣбва само да съдѣйствува на атаката, като е прѣдполагалъ, че главната роль се пада на Габровския отрядъ.

между другото се диктуваше и отъ слабитѣ сили на отряда. Отдѣлнитѣ колони бѣха твърдѣ слаби и всѣка отъ тѣхъ рискуваше да бжде разбита отдѣлно прѣди да получи помощь отъ съсѣдната. Артилерията се насочва тамъ, гдѣто тя имаше най-малко шансове да мине и да дѣйствува, а по сравнително по добрия пжть, по който се движеше централната колона, не се испраща нито едно орждие. На лѣвата колона би могло да се възложи една по-активна и свързующа роль и въ всѣки случай да се дадеше да нанесе главния ударъ на дѣсния турски флангъ. За тъзи цѣль, разбира се, тя трѣбваше да бжде усилена поне до 7—8 роти. Обхода на дѣсната колона по пжтя за Иметли ни се вижда твърдѣ далеченъ, и, прѣдприетъ съ таквизъ сравнително слаби сили, той не е могълъ да способствува на дѣйствията на другитѣ колони. При всичкитѣ неблагоприятни мѣстни условия, чини ни се, че все пакъ би могла да се установи една по-тѣсна връзка между Габровския и Передовоя отрядъ, и по този начинъ да се съгласуватъ тѣхнитѣ дѣйствия. Тъзи връзка трѣбваше да се изрази прѣди всичко въ единстиото на командуването. Общия началникъ на тия два отряда, като разполагаше съ многочисленна кавалерия, щѣше да може да съгласува по-пълно и тѣхнитѣ дѣйствия. Хвърля се въ очи сжщо и недостаточното познайнство съ мѣстностьта, благодарение на което нѣкои отъ колонитѣ се лутатъ и излилать съвсѣмъ не тамъ гдѣто е трѣбвало. Нѣкои автори натякзатъ на генералъ Гурко, че той на 4-й и 5-й юлий е вървялъ твърдѣ бавно и се е насочилъ къмъ Казанлъкъ, вмѣсто да върви за Шипка. Таквозъ натякване, споредъ насъ, е съвършенно неосновательно: Бавностьта на движението произлизаше отъ необходимостьта да се водятъ редъ боеве при Уфланли, Улфандъркей, Чорганово и Казанлъкъ. Колкото за свъртването къмъ Казанлъкъ, това се диктуваше отъ самата обстановка. Передовоя отрядъ би дѣйствувалъ твърдѣ рисковано ако оставяше този

пунктъ задъ гърба си и тръгнеше прѣзъ Гузово за Шипка. Въ такъвъ случай неговия лѣвъ флангъ, а по-послѣ и тила биха биле подвъргнати на ударъ отъ сили, които генералъ Гурко неможеше да знае какви сж.

Въ заключение ще си позволимъ да забѣлѣжимъ, че дѣйствията и движенията въ прѣсѣчена и планинска мѣстность сж всѣкога подвъргнати на много случайности и несполуката на боя на 5-й юлий се дължи между другото и на тия случайности, а тѣ въ дадения случай бѣха: двудневнитѣ боеве между Хайнъ-кей и Казанлъкъ.

Боя на 6-й юлий.

Като неполучаваше никакви извѣстия отъ генерала Гурко, началника на Габровския отрядъ рѣши да остане прѣзъ 6-й юлий на отбранителната си позиция около Габрово, гдѣто и да чака по нататъшното разяснение на обстановката, а на 7-й да повтори атаката.

Както видѣхме по горѣ, отряда на генералъ Гурко зае Казанлъкъ едва въ 1 $^1/_2$ часа слѣдъ пладнѣ на 5-й юлий. Растоянието отъ Казанлъкъ до Шипченския проходъ е около 15 километра, войскитѣ бѣха силно изморени отъ прѣдшествующитѣ боеве, горѣщината бѣше неимовѣрна. По всички тия причини, генералъ Гурко трѣбваше да се мири съ невъзможностьта да атакува Шипка още сжщия день, както това се прѣдписваше отъ главната квартира, и да отложи рѣшителнитѣ си дѣйствия за 6-й юлий.

За да може обаче колко годѣ да облегчи дѣйствията на Габровския отрядъ, и за да не даде врѣме на турцитѣ да съсрѣдоточатъ колко-годѣ значителни продоволственни припаси на позицията си, той рѣши да заеме още сжщия день до вечерьта селото Шипка, което служеше като складоченъ пунктъ и база за дѣйствията въ

планината. Въ $1\,^1/_2$ часа слѣдъ пладнѣ, по-голѣмата часть отъ кавалерията, подъ началството на принцъ Николай Лейхтемберский, съ три конни батареи, тръгна тръсомъ къмъ с. Шипка, което и зае около $2\,^1/_2$ часа. По слѣдитѣ на кавалерията се испрати 4-та стрѣлкова бригада, която пристигна едва въ 6 часа. Съ появяванието на русската конница, турцитѣ напустнаха лагера си около селото и отстѫпиха къмъ височината Св. Никола. Много продоволственни припаси и лагерни принадлежности останаха въ рѫцетѣ на Передовоя отрядъ. Горѣ на височинитѣ се слушаше още твърдѣ жива престрѣлка, което показваше, че тамъ върви твърдѣ енергиченъ бой, но късното врѣме, силното уморявание на войскитѣ и съвършенно непознатата мѣстность, принудиха началника на Передовоя отрядъ да се ограничи съ достигнатия тоя день успѣхъ и да отложи атаката за 6-то число. Съ цѣль да извѣсти началника на Габровския отрядъ за своето пристигание, генералъ Гурко заповѣда на 16-та конна батарея да произведе испърво 6 отдѣлни изстрѣла, а послѣ и залпъ отъ цѣлата батарея. Този сигналъ, обаче, недостигналъ цѣльта: първо защото той не е билъ прѣдварително условенъ, а второ защото, както показва военно-историческия опитъ, сигнализацията съ изстрѣли повечето пѫти е въ състояние само да забърка работитѣ. Орловцитѣ чули тия гърмежи, но понеже и безъ това турцитѣ сѫ стрѣляли цѣлия день съ артилерия, то никой не обърналъ на тѣхъ внимание и не имъ придалъ нѣкакво особенно значение. Съ сѫщата цѣль — да влезе въ свързка, генералъ Гурко испратилъ вечерьта единъ българинъ, който трѣбвало да мине скрито прѣзъ планината и да извѣсти началника на Габровския отрядъ, че условената атака отъ югъ ще бѫде прѣдприета на 6-й юлий. Този българинъ, обаче, закъснѣлъ и, както ще видимъ по-доло, Передовоя отрядъ отъ своя страна води атаката си на другия день самъ.

Сутреньта на 6-й юлий, слѣдъ една прѣдварителна лична рекогносцировка на прохода, генералъ Гурко насочва двѣтѣ пластунски роти по шоссето право на сѣверъ, за атака отъ фронта; а 13-й и 15-й стрѣлкови баталиони — по направление на височата м. Бердекъ, за атака на лѣвия турски флангъ. Прѣдъ видъ на планинската мѣстность, кавалерия и артилерия не бѣше придадена съвсѣмъ, а планинската артилерия още не бѣше пристигнала. Атакующитѣ части тръгнаха въ $8 \frac{1}{2}$ часа, а около 11 се показаха на височата м. Бердекъ. Тукъ двата баталиона се развръщатъ въ боенъ редъ и прѣднитѣ части на противника отстжпватъ къмъ височината Св. Никола. Скоро стрѣлцитѣ почватъ да се спущатъ къмъ сѣдловината между м. Бердекъ и послѣднята височина. Турцитѣ откриватъ силенъ артилерийски огънь, който нанасяше на настжпающия доволно значителни загуби. Понеже растоянието бѣше голѣмо, то стрѣлцитѣ и пластунитѣ вървятъ безъ да откриватъ огънь. При наближаванието къмъ първитѣ турски окопи на 600—700 крачки противника открива нѣколко ярусенъ оржжеенъ огънь. Загубитѣ на настжпающия ставатъ все повече и повече чувствителни. Най-послѣ стрѣлцитѣ достигатъ до 600 крачки и откриватъ участенъ огънь, ефекта на когото не закъсня да се прояви. Залповетѣ на противника почватъ да ставатъ по малко редовни. Тогазъ командира на 13-й стрѣлковъ баталионъ полковникъ Климантовичъ заповѣда да се приближатъ резервитѣ и се готвеше да се хвърли въ атака. Но въ това врѣме на бруствера на турскитѣ окопи искача една тълпа отъ низами и почватъ да махатъ съ бѣли кърпи Горѣ на Св. Никола тъй сжщо се развяваше бѣлъ флагъ. Огъня на турцитѣ прѣстава съвсѣмъ. Полковникъ Климантовичъ заповѣдва и на своитѣ да прѣкратятъ стрѣлбата. Слѣдъ минута отъ турскитѣ окопи излизатъ двама офицери съ бѣлъ флагъ и почватъ да се спущатъ къмъ сѣдловината. Полковникъ Климантовичъ тъй сжщо запо-

вѣда на сигналиста си татаринъ да закачи на щика бѣлъ флагъ и испраща майора Салонко съ сигналиста да прѣговори съ парламентеритѣ. Тѣзи послѣднитѣ прѣдаватъ молбата на Хулуси паша да се прѣкрати боя, за да могжтъ да се съставятъ условията за прѣдаванне, послѣ което се връщатъ къмъ укрѣпленията си. Настжпающия чака резултата отъ тия мирни прѣговори. Всички считатъ че турцитѣ сж рѣшили да се прѣдадътъ и боя е свършенъ.

Изведнъжъ, обаче, въ турскитѣ ложементи се зачува тржбенъ сигналъ и цѣлата височина пламва въ огънь. Турцитѣ откриватъ ожесточена оржжейна и орждейна стрѣлба срѣщу изненаданитѣ стрѣлци и пластуни. Послѣднитѣ бързо се распръскватъ въ верига и отъ своя страна отговарятъ съ огънь, и слѣдъ двѣ-три минути се хвърлюватъ въ атака. Съ съединенитѣ сили на пластунитѣ отъ лѣво и стрѣлцитѣ отъ дѣсно, атакующия достига и завладява първата линия окопи. Слѣдъ това се хвърлюватъ на втората и третя линии и безпощадно истрѣбляватъ и смитатъ всичко що имъ падне на пжть. Ето вече се показватъ послѣднитѣ окопи, които вѣнчеятъ върха Св. Никола и стоманената батарея, но нѣколко хиляди пушки и 8 орждия почватъ да обсипватъ настжпающия съ куршуменъ градъ. Огъ друга страна, стръмнината става все повече и повече недостжпна. Стрѣлцитѣ понасятъ страшни загуби; самитѣ началници на колонитѣ полковникъ Климентовичъ и есаулъ Бащганинъ сж убити. Послѣднитѣ резерви се сливатъ съ стрѣлковата линия, но нататъшното движение и даже стоение па заетата позиция става не възможно. Тогава останалитѣ въ строя офицери рѣшаватъ да извадатъ отъ сферата на този адски огънь частитѣ. Почва се обратно движение, което, благодарение па енергията на частнитѣ началници и на високитѣ бойни качества на славнитѣ стрѣлци, се извършва въ пъленъ редъ, вслѣдствие на това турцитѣ прѣслѣдватъ само съ огънь.

Късно вечерьта частитѣ се спустнаха въ Шипка и се расположиха на избрания бивакъ съ фронтъ на сѣверъ. Загубитѣ на руситѣ тоя день се простираха до 200 души, $^{1}/_{3}$ отъ офицеритѣ бидоха ранени или убити. Часть отъ раненитѣ не можаха да бѫдатъ взети и тѣхъ постигна сѫщата участь, както и раненитѣ Орловци прѣдидущия день.

И тъй, и втората атака на Шипка излезе несполучлива. Причинитѣ на това сѫ почти сѫщитѣ както и въ атаката на 5-й юлий. Тѣ могѫтъ да се формулиратъ въ слѣдующето: 1) Недостатъчно пълна рекогносцировка и познанство съ подстѫпитѣ на неприятелската позиция. 2) Малочисленностьта на силитѣ назначени за атаката. 3) Отсѫдствие на свързка съ Габровския отрядъ и пълното бездѣйствие на послѣдния прѣзъ този день. 4) Отсѫдствие на артилерийска подготовка. 5) Злоупотрѣбление на турцитѣ съ бѣлия флагъ, което безсъмнение съставлява възмутително нарушение на найелементарнитѣ правила на международното право, но съблюдението на което никога не се е почитало, особенно отъ всточнитѣ и полудиви народи.

Боя, както е извѣстно, трѣбва да бѫде крайното срѣдство на войната, къмъ което да се прибѣгва само тогава когато нѣма други способи за достигането на цѣльта. Като исхождатъ отъ това съображение, нѣкои автори намиратъ че генералъ Гурко, е рѣшилъ да атакува противника на недостѫпната му позиция безъ това да е билъ настоятелно необходимо. Шипченския турски отрядъ е напустналъ на бърже своя лагеръ въ с. Шипка, и по всичко можало да се види, че той се е отдрѫпналъ на голитѣ планински скали безъ всѣкакви продоволственни и твърдѣ малко бойни припаси. При тѣзъ условия, заеманието на едно чисто наблюдателно положение би било достатъчно, за да принуди турцитѣ на 2-ия или третия день да се спустнатъ доло и да се прѣдадътъ, или се опитатъ да си пробиятъ пѫть. Въ

послѣдния случай генералъ Гурко би дѣйствувалъ въ духа па съврѣменната военна наука, която, както е извѣстно, счита за идеалъ: да се настжпва стратегически и да се отбрапяваме тактически. Може би въ всички тия разсжждения и да има извѣстна основателность, но не трѣбва да се забравя, че и бързотата, която заедно съ скритностьта даватъ внезапность е единъ отъ залозитѣ на успѣха; а досегашнитѣ сполуки на Передовоя отрядъ се длъжеха прѣди всичко на тия фактори. Състава, силитѣ и цѣлитѣ на Передовоя отрядъ бѣха таквизъ, че той можеше да испълни пазначението си прѣди всичко като дѣйствува бързо и рѣщително.

Дѣйствията на 7-й юлий и заеманието на прохода.

Сутриньта на 7-мо число, генералъ Гурко се готвеше да повтори атаката. Българина, който бѣше пратенъ на 5-й вечерьта въ Габрово, се завърна и донесе една записка отъ началника на Габровския отрядъ съ извѣстие, че сжщия день той ще настжпи отъ Габрово, и ще повтори атаката.

Силитѣ на генералъ Гурко къмъ това врѣме бѣха расположени по слѣдующия начинъ: въ с. Шипка 4-та стрѣлкова бригада, една българска дружина, Киевския гусарски полкъ, драгунската бригада (Астраханския и Казански полкове), 6 планински и 18 конни орждия. Вгичко 5 баталиона, 24 орждия и 12 ескадрона.

Въ Казанлъкъ: 5 дружини, двѣ планински роти донската бригада, една сотня уралци, гвардейския полуескадронъ и една планинска батерея. Всичко $5^1/_2$ баталиона, $13^1/_2$ сотни и 8 орждия.

Въ Хайнъ-кей за обезпечение на тила — единъ казашки полкъ.

Отъ това расположение се вижда, какъ силно се е опасявалъ гднералъ Гурко за своя лѣвъ флангъ и тилъ и какви солидни мѣрки взема за тѣхното обезпечение. Сравнително по слаби се прѣдставляватъ мѣрките за обезпечение на Хайнъ-кейския проходъ, но, слѣдъ заемането на Мжглишъ, важностьта на този проходъ бѣше се вече силно намалила, защото въ краенъ случай Пѣредовоя отрядъ можеше да отстжпи прѣзъ Мжглишъ и Селци до Трѣвна. Отъ друга страна, една бригада отъ 9-та дивизия вече бѣше испратена отъ Търново къмъ Хайнския проходъ и тя идеше да замѣсти българскитѣ дружини, които на 5-й юлий бѣха привлѣчени къмъ Казанлъкъ, Много по чувствителенъ се явяваше възела на пжтищата у послѣдния градъ, гдѣто противника можеше да се приближи отъ къмъ Стара-Загора, и отъ къмъ Калоферъ и Чирпанъ.

Но да прѣминемъ къмъ изложение събитията на 7-й юлий.

Сутриньта, когато генералъ Гурко се готвеше да почне настжплението за Шипка, отъ страна на Хулуси паша се яви въ русския лагеръ единъ офицеринъ парламентьоръ, който бѣше упълномощенъ да води прѣговори за прѣдаванието на прохода. Миссията на този парламентьоръ се прѣдставляваше повече отъ правдоподобна, тъй като Шипченския гарнизонъ, заобиколенъ отъ всички страни, повидимому, нѣмаше другъ исходъ. Тукъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че още на 5-й вечерьта генералъ Гурко се опитва да влезе въ прѣговори съ Хулуси паша, за която цѣль той бѣше му адресиралъ едно писмо. Сжщностьта на послѣднето бѣше, че той е заобиколенъ отъ всички страни, и че всѣко понататъшно съпротивление е безполезно. Въ заключение, па турския началникъ се прѣдлагаше да сложи оржжието и да се оттегли заедно съ войницитѣ си кадѣто пожелае, съ условие, обаче, че гарнизона ще даде честна дума да не приема повече участие въ послѣдующитѣ военни дѣйствия. Сега Хулуси

паша се съгласяваше на тѣзъ условия и молеше да му се даде срокъ до 12 часа прѣзъ деня, за да събере различнитѣ части на гарнизона, който слѣдъ това ще сложи оржжието.

Генералъ Гурко, раздразненъ отъ прѣдидущето вѣроломство на турцитѣ, срѣщна парламентьора твърдѣ сураво и го обсипа съ редъ упреци за тѣхното поведение. Турския офицеринъ, отъ името на пашата, се извиняваше, че вчерашния неприятенъ инцидентъ произлѣзълъ противъ волята на началствующитѣ лица и по инициативата на долнитѣ чинове, които не искали да слушатъ началството си. Въ заключение, той увѣряваше генерала, че това нѣма вече да се повтори и моляше да се прѣдаде миналото на забравяние. Генералъ Гурко за да избѣгне безполезното кръвопролитие, което не се знаеше още какъ ще се свърши, прие прѣдложението на пашата. Турския офицеринъ се побави още въ лагера и сетнѣ замина за позицията.

Сжщия день сутринта, отъ Габрово бѣха тръгнали 9 роти отъ Орловския полкъ съ четири полски орждия, подъ началството на генералъ Скобелева 2-й, съ цѣль да атакуватъ турската позиция отъ сѣверъ. Часа около 11, авангардната рота, при която се бѣше присъединилъ полковникъ Струковъ въ качеството на доброволецъ, се доближи до позицията, която централната колона заемаше на 5-й юлий. Противника мълчеше и не откриваше огънь. Полковникъ Струковъ тогава взема единъ патрулъ отъ десетина души и продължава настжплението, но неприятеля все още мълчеше. Скоро стана ясно, че турцитѣ сж напустнали позицията, като оставили на мѣстото 8 орждия, всичкитѣ си лагерни принадлежности и едно голѣмо количество бойни припаси. Часа въ 1, колоната на генералъ Скобелевъ достигна до върха Св. Никола, отъ дѣто ясно се бѣлѣеше долу въ полето лагера на Передовоя отрядъ.

Генералъ Гурко отъ своя страна дочака до 12 ч.,) понеже отъ турския лагеръ не се явяваше никой, той :прати една партия отъ ловджии да видятъ какво става ı прѣвала. Послѣднитѣ скоро влѣзоха въ свързка съ ѣверния отрядъ и извѣстиха за станалото генералу урко.

Вечерьта Орловския полкъ остана на прѣвала, а ıститѣ на Передовоя отрядъ на другия день се сърѣ- ıточиха въ Казанлъкъ.

Тъй се извърши завладѣванието на втората отбраıтелна линия — на Балканитѣ и завземанието на единъ гъ най важнитѣ проходи, съ което се отваряше сега ıободенъ пѫть къмъ Одринъ и Цариградъ.

При бързото си отстѫпване турцитѣ оставили всичıтѣ свои лагерни принадлежности, 6 полски 8-ми сант. руповски орѫдия съ около 500 снаряди; 3 планински ɔѫдия отъ които двѣтѣ безъ затвори, съ около 3000 ɔанати къмъ тѣхъ; много пушки и патрони и нѣколко ıамена-значки. Бѣха оставени сѫщо подъ защитата на ɔрвения кръстъ и турскитѣ ранени и болни войници, а ɔломъ съ тѣхъ като ирония на сѫдбата — цѣла грамада грѣзани и изуродовани глави па русскитѣ войници отъ рловския полкъ, стрѣлкитѣ и пластунитѣ.

Общитѣ загуби за изпълнението на тъзи операция е надминаваха 500 души, а добититѣ резултати бѣха гъ първостепенна важность. Появяванието на Передоɔя отрядъ произведе силна тревога въ турскитѣ праıщи крѫгове. Въ Цариградъ вече считаха, че Турската мперия се намира па края на загинванието и въ тъзи мисъль се рисуваше положението на разнитѣ турски ɔеноначалници, които, въ името на вѣрата и отечесвото, се приканваха къмъ най отчаяни дѣйствия за да е излѣле отъ това опасно положение. Главнокомандуюıия на Дунавската армия Абдулъ-Керимъ паша биде смѣенъ и вмѣсто него назначиха Мехмедъ-Али паша. (вижението на Черногорската армия на Сулейманъ паша

се ускори. Послѣдния биде назначенъ вмѣсто Рауфъ паша за главнокомандующъ на Балканската армия. Султана му даде най широки пълномощия, и искаше въ замѣнъ изгонването на русситѣ на сѣверъ отъ Балкана. Османъ паша тъй сжщо получи заповѣдь да дѣйствува енергично. Въ Цариградъ се развиваше една трѣскава дѣятелность по формированието на нови части, които трѣбваше да прѣградятъ пжтя на русситѣ за столицата на Халифа.

Въ русската главна квартира, на 7-й юлий, така сжщо владѣеше необикновенно оживление. Тамъ вече се строеха планове за настжпвание къмъ Одринъ и Цариградъ и за скорошното завършвание на войната. Повидимому Турция прѣживѣваше послѣднитѣ си дни.

Общъ прѣгледъ на събитията отъ 8-й юлий до 8-й августъ.

Въ нашата задача не влиза описанието на дѣйствията на Передовоя отрядъ и събитията на цѣлия театръ на войната, за това ний ще се докоснемъ до тѣхъ само толкова, колкото е необходимо за едно свързано и цѣло изложение на Шипченскитѣ операции.

Къмъ 8-й юлий, войскитѣ на 8-ия корпусъ, които бѣха назначени за дѣйствие отъ фронта, заемаха слѣдующето расположение:

Орловския полкъ отъ 9-тата дивизия съ една батарея и двѣ казашки сотни остана въ Габрово и на заетата Шипченска позиция. Тукъ остана и 4-та опълченска дружина.

Брянския пѣхотенъ полкъ отъ сжщата дивизия съ двѣ полски батареи и двѣ сотни донци бѣха испратени въ Севлиево за обезпечение дѣсния флангъ на корпуса

и за свързка съ частитѣ на 9-ия корпусъ, които бѣха насочени отъ Никополъ за Плѣвенъ.

Първата бригада отъ 9-та дивизия (полковетѣ Сѣвский и Елецкий), съ три батареи, бѣха на пѫть за Хайнъкей, гдѣто трѣбваше да се спрътъ за обезпечение на дефилето и като резервъ на Передовоя отрядъ.

14-та пѣхотна дивизия съ своята артилерия и щаба на корпуса бѣха расположени въ Търново, като общъ резервъ.

Частитѣ на Передовоя отрядъ оставаха този день сгрупирани въ Казанлъкъ, като бѣха испратили силни кавалерийски разѣзди по пѫтищата за Калоферъ и Чирпанъ за прѣслѣдване на Хулуси паша, и по пѫтя за Стара-Загора и Софуларъ — за освѣтление мѣстностьта въ това направление.

Сѫщия тоя день, три полка отъ 9-ия корпусъ, който служеше като заслонъ къмъ западъ, се срѣщнаха прьвъ пѫть съ прѣвъсходнитѣ сили на Османъ паша въ Плѣвенъ и, слѣдъ като потърпѣха чувствителни загуби, отстѫпиха къмъ Никополъ и с. Булгарени на пѫтя Плѣвенъ—Бѣла. Останалитѣ части отъ този корпусъ бѣха въ Никополъ и—по пѫтя отъ този пунктъ за Плѣвенъ. Кавказската казашка бригада, която първоначално влизаше въ състава на Перодовия отрядъ, получи заповѣдь да остане въ околноститѣ на Плѣвенъ и Ловечъ, и да служи за връзка между 8-ия и 9-ия корнуси.

12-ия и 13-ия корпуси бѣха се насочили на истокъ и се развръщаха по течението на р. Янтра, като имаха за задача да съставятъ заслонъ срѣщу главната турска армия, която се намираше въ четирежгълника на крѣпоститѣ.

Главнитѣ русски сили, въ съставъ на два корпуса и нѣкои други части, прѣминаваха Дунава и бѣха ешалонирани отъ Букурещъ до Свищовъ и Търново.

XIV-ия армейски корпусъ, подъ началството на генералъ Цимермана, се развърна на линията Черна-вода

— Кюстенджа и състави заслонъ отъ къмъ Добруджа като имаше за непосредственна задача да охранява долнето течение на Дунава и да не позволи на турцитѣ да заплашватъ съобщенията на русската армия съ Бесарабия.

Турскитѣ сили въ сжщото врѣме се групираха както слѣдва: Сюлейманъ паша съ 42 баталиона бѣше пристигналъ отъ Антивари въ Дедеагачъ, гдѣто и растоварваше главнитѣ сили на бждащата турска Балканска армия.

Реуфъ паша съ 20 баталиона, отъ които половината мустахвъски, 1500 черкези и 3 батерии, заемаше пространството между Котелъ, Твърдица и Нова-Загора. Ахмедъ Еюбъ паша командуваше подвижната часть на источно-дунавската армия, която състоеше отъ около 45 баталиона, 6 батареи и 6 полка кавалерия, съсрѣдоточени на пжтя Руссе—Бѣла — у Гюръ-Чешме. Османъ паша съ 25 баталиона бѣше въ Плѣвенъ. Отъ Нишъ, София и Нови-Пазарь бѣха тръгнали около 25 баталиона, които идваха да усилятъ отряда въ Плѣвенъ. По крѣпоститѣ Видинъ, Русчукъ, Силистра, Шуменъ и Варна и въ градоветѣ Разградъ, Османъ-Пазарь и Добричъ бѣха распръснати около 75 баталиона, които съставляваха гарнизони на тѣзи пунктове, или образуваха отдѣлни наблюдателни и охранителни отряди.

Таквозъ бѣше положението на двѣтѣ страни, когато генералъ Гурко, слѣдъ настойчиви ходатайства, получи разрѣшение да прѣхвърли своитѣ дѣйствия въ долината на Марица и да распространи паниката и въ този районъ.

На 10-й юлий единъ драгунски полкъ съ една конна батарея зае града Стара Загора, безъ да срѣщне каквото и да било съпротивление. Слѣдъ това този отрядъ биде усиленъ съ четири дружини опълчение и нови кавалерийски части, които на 11-й и 12-й прѣдприеха далечно разузнавание къмъ станциитѣ Карабунаръ и Каяджикъ. Отряда, испратенъ до първия пунктъ, срѣщна

значително съпротивление и можа да констатира присжтствието на пѣхотни части въ Радне Махале, Карабунаръ и Т.-Сейменъ; прѣдполагаше се, обаче, че това сж часть отъ силитѣ на Реуфъ паша. Каяджикския лѣтучи отрядъ прѣмина р. Марица безъ особенно съпротивление, зае станцията отъ сжщото име и разруши пжтя и телеграфа на протяжение на нѣколко километра, послѣ което се върна обратно.

На 11-то число първитѣ петь дружини отъ опълчението тъй сжщо пристигнаха въ Ст.-Загора. Сега въ този пунктъ се съсрѣдоточаваха: 5 баталиона пѣхота, три полка кавалерия и една конна батарея. Киевскитѣ гусари въ сжщото врѣме бѣха испратени къмъ Н.-Загора, гдѣто тѣ откриха присжтствието на значителни турски сили.

На 16-й юлий, генералъ Гурко получи разрѣшение да дѣйствува по-енергично, като въ сжщото врѣме му се подчиняваше окончателно и бригадата отъ 9-та дивизия съ двѣ полски батареи.*) Сега генерала располагаше съ 16 баталиона, 31 $^1/_2$ ескадронъ и сотни и 48 орждия. Съ тия войски той бѣше рѣшилъ да си примѣри силитѣ съ турцитѣ, които, повидимому, го обикаляха въ видъ на джга отъ Твърдица и Сливенъ прѣзъ Нова Загора и до Т.-Сейменъ. Атаката трѣбваше да бжде нанесена на центра на това расположение — Н. Загора.

До щаба на Передовоя отрядъ достигаха смжтни слухове за съсрѣдоточението на армията на Сюлейманъ паша въ долината на Марица, но повидимому на тия извѣстия не се придаваше нуждното значение. Тъй енергично водяното разузнаване на 11-й и 12-й юлий, като че ли бѣше по-уморило многочисленната кавалерия на отряда, и сега, слѣдъ 4—5 деня, тя водяше тъзи служба не съ таквазъ настойчивость. Послѣдствията отъ това

*) Тъзи бригада бѣше испратена къмъ Хайнъ кей и пристигна въ този пунктъ на 7-й юлий, но до сега не бѣше дадена въ пълното расцореждание на началника на Передовоя отрядъ.

бѣха, че Сюлейманъ сполучи къмъ 16 число да събере въ Карабунаръ (станция) около 40 баталиона безъ това да се забѣлѣжи отъ конницата на Передовоя отрядъ. *)

На 17-й юлий частитѣ на отряда тръгватъ къмъ Нова-Загора въ три колони: отъ Хайнъ-кей, Казанлъкъ и Стара Загора. Въ сжщия тоя день Реуфъ паша съ главната часть на своитѣ сили: 8 баталиона, 1500 конника и три батареи тръгва отъ Нова за Стара-Загора, гдѣто на слѣдующия день трѣбваше да се присъедини къмъ армията на Сюлейманъ паша за съвмѣстна атака на този пунктъ.

Послѣдния на 17-то число така сжщо тръгва отъ ст. Карабунаръ за Стара-Загора, като заповѣдва и на Хулуси паша съ своитѣ 7 баталиона да настжпи къмъ този пунктъ отъ Чирпанъ.

По този начинъ, и двѣтѣ страни тръгватъ на 17-й юлий, единъ срѣщу други отъ разни точки и въ по три колони: Сюлейманъ паша назначава за сборенъ пунктъ и ближайши объективъ на своята армия Стара-Загора; генералъ Гурко избира съ сжщитѣ цѣли Нова-Загора. Това привожда къмъ редъ отдѣлни неочаквани стълкновения при селото Карабунаръ и Джуранли и се завършва съ отдѣлното поражение на дѣсната колона на Передовоя отрядъ на 19-й юлий при Ст.-Загора. Причинитѣ на поражението на колоната на Реуфъ паша при Н.-Загора, Карабунаръ (на шосето Стара и Нова-Загора) и Джуранли, както и поражението на дѣсната колона на князь Лейхтемберски подъ Стара-Загора, сж едни и сжщи. И двѣтѣ страни въ едно и сжщо врѣме правятъ една и сжща грѣшка, *като избиратъ за сборенъ пунктъ на раздѣленитѣ си сили мѣсто, заето отъ противника.*

Слѣдъ несполукитѣ на 19-то число при Ст.-Загора, Передовоя отрядъ неможеше да остава вече на Срѣдня

*) На 16-й юлий генералъ Гурко считалъ че въ Карабунаръ е пристигналъ само авангарда на Сюлейманъ паша и че главнитѣ му сили биле още въ пжть между Дедеагачь и Одринъ.

гора безъ риска да бжде унищоженъ отъ 30 хилядната прѣкрасна армия на Сюлейманъ паша. Да расчитва на каквито и да било подкрѣпления, той сжщо неможеше, тъй като прѣдидущия день русската армия имà ново сражение подъ Плѣвенъ, което тя пакъ изгуби съ общи загуби около 7000 души. Сжществуваше опасность да не би Османъ паша да прѣмине въ рѣшително настжпление и да не постави въ критическо положение съобщенията на армията. Всички погдѣди на русската Главна Квартира сега бѣха обърнити па западъ, отъ гдѣто опастностьта бѣше най сериозна. На истокъ отъ Янтра турцитѣ сжщо почнаха да проявяватъ признаци отъ жизненность.

При тѣзи условия, благоразумието диктуваше да се дѣйствува по-прибрано. Ето защо, едноврѣменно съ отстжпванието на опълчението къмъ Шипка, генералъ Гурко получи заповѣдь да отстжпи съ цѣлия отрядъ къмъ Балкана, гдѣто, благодарение на мѣстнитѣ условия, имаше шанси да се удържи настжплението на Сюлейманъ паша съ малко сили.

Къмъ 23 й юлий, всичкитѣ части отъ Передовоя отрядъ се прибраха къмъ Балканскитѣ проходи, при което главната масса отстжпи прѣдъ Хайнския проходъ, а опълчението съ часть отъ кавалерията — къмъ село Шипка.

Сюлейманъ паша, слѣдъ побѣдата си при Ст-Загора, *не прѣслѣдва*. Той не се рѣшилъ да тръгне къмъ Шипка, като се опасявалъ за своя дѣсенъ флангъ, когото той считалъ твърдѣ изложенъ на ударитѣ на генералъ Гурко отъ къмъ Нова-Загора. Отъ друга страна войскитѣ му достигнали до политѣ на Срѣдня гора *безъ всѣкакви обози* и продоволственни запаси, и той считалъ за необходимо да се спрѣ за нѣколко деня въ Ст-Загора, за да си организира продоволствието и тила. Както и да е, благодарение на това бездѣйствие, Передовоя отрядъ сполучва, не само да отстжпи безпрѣпятственно,

но и да спечели врѣме за да се организира отбраната на Балканскитѣ проходи.

За тая послѣдната цѣль, частитѣ на 8-й корпусъ, къмъ началото на августъ, се разпрѣдѣлятъ по слѣдующия начинъ:

Петь дружини отъ българското опълчение, Орловский пѣхотенъ полкъ,*) 22 орждия и петь казашки сотни заемаха с. Шипка, позицията у прохода и г. Габрово, като наблюдаваха и пжтекитѣ прѣзъ Зелено дърво, голѣмий Бердекъ и Трявненския проходъ.

Една българска дружина съ Сѣвския пѣхотенъ полкъ, една батарея и 4 ескадрона съ двѣ конни орждии Елена.

Елецкий полкъ съ една полска и една планинска батареи и 2 сотни — Хайнския проходъ.

Брянския полкъ отъ 9-та дивизия оставаше въ Севлиево. Къмъ него се бѣше присъединила първата бригада отъ 14-та дивизия съ 2 батареи.

Стрѣлковата бригада и втората бригада отъ 14-та дивизия съ три сотни отъ бившия Передовой отрядъ и останалата артилерия останаха въ Търново като резервъ на отбранителната линия.

Общото началствувание на всичкитѣ тия части се повѣри на командира на 8-й корпусъ, генералъ Радецки. Задачата на послѣдния бѣше отъ най-мжчнитѣ: Съ 34 баталиона, 15 ескадрона и сотни и 120 орждия той

---

*) Армейскитѣ русски полкове въ миналата война състояха отъ по 3 баталиона съ петь роти всѣки единъ. Отъ ротитѣ 4 въ всѣки бeталионъ бѣха линейни, а петата стрѣлкова. По този начинъ полка състоеше отъ 12 линейни и три стрѣлкови роти. Стрѣлковитѣ баталиони имаха само четири ротенъ съставъ. Армейскитѣ полкове бѣха въоржжени съ кринки, съ прицѣлъ на 600 раскрача за линейнитѣ роти и 1200 раскрача за стрѣлковитѣ. Стрѣлковитѣ баталиони имаха пушки отъ системата Бердана. Сжщо съ таквизъ пушки бѣше въоржжена гвардията, гренадеритѣ и нѣкои само армейски части. Българскитѣ дружини бѣха оформировани сжщо въ петьротенъ съставъ, но слѣдъ прѣминаването на Дунава петитѣ роти останахж въ Свищовъ като кадръ за нови формирования, а дружинитѣ продължиха пжтя си въ четири ротенъ съставъ. Дружинитѣ бѣха въоржжени съ пушкитѣ Шаспо, но слѣдъ августовскитѣ боеве тѣ бѣха замѣнени съ Крынковски.

трѣбваше да пази една линия отъ 100 километра и при туй безъ надѣждата въ близкайше бѫдѫще да получи малко или много сериозна подържка. Мълвата изброяваше силитѣ на Сюлейманъ паша до 60 хиляди. Нравственното прѣвъсходство въ тъзи минута бѣше тъй сѫщо на турска страна. Тѣ бѣха нанесли на руситѣ три сериозни побѣди: подъ Плѣвенъ на 8-й и 18-й юлий и при Старя-Загора на 19-й. Въ турската армия бѣше проникнала една самоувѣренность въ възможностьта да изгонятъ неприятеля си задъ Дунава; тогазъ когато въ редоветѣ на руситѣ се осѣщаше едно разочорование въ възможностьта да се побѣди противника съ имѣющитѣ се налични сили, а подкрѣпления можаха да се чакатъ не скоро. Считаше се, че ако Сюлейманъ паша сполучеше да форсира Балкана, той подаваше рѫка въ лѣво на побѣдоносната Плѣвенска армия, и въ дѣсно — на многочисленнитѣ войски па Мехмедъ-Али паша въ четирежгълника на крѣпоститѣ.

При таквизъ трудни условия генералъ Радецки трѣбваше да се нагърби съ тѣжката задача: да запази Балканитѣ, и да не допустне на сѣверъ отъ тѣхъ Сюлеймана.

Послѣдния, слѣдъ четиридневна почивка, пай-послѣ рѣши да остави Ст.-Загора и на 23-й юлий се опѫти за Нова-Загора. Първоначално той, повидимому, е ималъ за цѣль да прѣмине прѣзъ Котелъ или Твърдица и като се съедини съ армията на Мехмедъ Али, да настѫпи отъ Османъ Пазаръ за Търново. Такъвъ е билъ плана на главнокомандующия на турската Дунавска армия, на когото номинално бѣше подчиненъ до сега и Сюлейманъ паша. Едновремѣнно съ това, обаче, побѣдителя при Ст.-Загора води енергични сношения съ Цариградъ, съ цѣль да се добие съ пълна независимость отъ Мехмедъ-Али и да дѣйствува самостоятелно срѣщу южния русски фронтъ. На 25-й Сюлейманъ пристигна въ Нова-Загора и вече има въ рѫката си редъ документи, въ отговоръ

на своитѣ настоявания, споредъ които той се поставя въ съвършенно независими отношения къмъ главнокомандующия.

Сега той пристжпва къмъ завѣтната си мечта, да разбие самостоятелно южния фронтъ на русската армия и да се яви единственъ спаситель на турската империя. Но и слѣдъ това ний не виждаме началника на Балканската турска армия да прояви особенна подвижность. Вмѣсто бързи и рѣшителни движения за достигание на поставената цѣль, той губи енергията си въ мѣроприятия за наказвание и отмжщение на мирното българско население. Хиляди жители се прѣдаватъ на истрѣбление, дѣсятки богати села се прѣдадени на пламъкъ, и заедно съ това се унищожаватъ продоволственнитѣ и прѣвозочни срѣдства на този богатъ районъ, които можеха да бждатъ твърдѣ полѣзни за самата турска армия. Сюлейманъ считаше, че прѣди всичко той трѣбва да всели террора срѣдъ българското население, и послѣ вече да дѣйствува срѣщу неприятеля. Отъ 28-й юлий до 4-й августъ балканската армия произвожда редъ малки рекогносцировки, и само на 4-й августъ Сюлейманъ се опитва съ нѣколко баталиона да форсира Хаинския проходъ, но, срѣщнатъ отъ Елецкия полкъ на водораздѣла, той се отказва отъ тая задача.

На 6-й августъ, слѣдъ като остави 9 баталиона съ 2 батареи за охранение и наблюдение на проходитѣ между Твърдица и Шипка, съ останалитѣ си части тръгна по пжтя за Казанлъкъ. На 7-й вечерьта армията на Сюлеймана, въ съставъ 52 баталиона, 7 батареи, 3 ескадрона и около 1500 ирегулярна конница пристигна и се спрѣ на бивакъ около Казанлъкъ. Слабитѣ русски конни части отстжпиха къмъ Шипка. Сжщия день авангарда на турцитѣ настжпи по пжтя за Шипка и принуди 4-та дружина, която заемаше прѣдня позиция около самото село, да отстжпи къмъ височинитѣ. На 8-й пристигнаха на бивака около Шейново и глав-

нитѣ сили, като оставиха въ Казанлъкъ 3 баталиона. По този начинъ силитѣ, назначени собствено за атаката на Шипка състояха отъ 49 баталиона, 5 полски и двѣ планинска батареи и около 1800 конника.

Прѣзъ нощьта отъ 7-мо на 8-мо число, Сюлейманъ паша събира воененъ съвѣтъ, на когото прѣдлага да рѣши въпроса, какъ да се дѣйствува. Рѣшающъ гласъ тукъ, повидимому, сѫ имали Хулуси и Расимъ паша, които се считаха като най-компетентни въ знанието на мѣстностьта. Тѣзи послѣднитѣ прѣдлагаха да се повтори като по рецептъ атаката на генералъ Гурко на 6-й юлий. На всѣки случай на началника на щаба полковника Омеръ бея биде порѫчено, на 8-й, да произведе рекогносцировка на русското расположение и да провѣри даннитѣ на двамата паши. На другия день тъзи рекогносцировка биде произведена твърдѣ повърхностно и отъ сравнително почтенно растояние, и Сюлейманъ напълно усвои способа за атаката, прѣдложенъ отъ Хулуси и Расимъ паша.

ГЛАВА III.

Августовскитѣ боеве.

Боя на 9-й августа.

Положението на русситѣ прѣдъ боя. Още на 7 августъ генералъ Столѣтовъ и Дерожински бѣха отправили една телеграма, съ която извѣстяваха командира на 8-ия корпусъ за появяванието срѣщу Шипка, въ околноститѣ на Казанлъкъ, значителни турски сили. Въ сѫщия день и началника на Еленския отрядъ генералъ Борейша съобщаваше за едно доста енергично настѫпление на турцитѣ къмъ Елена. Очевидно бѣше, че противника се готви къмъ серьозни дѣйствия, съ цѣль да раскъса отбранителната линия на Балкана и да завладѣе единъ отъ проходитѣ. Несъмненно бѣше сѫщо, че едно отъ тия настѫпления трѣбваше да носи демонстративенъ характеръ, а другото ще състави рѣшителна атака. На съвѣщанието между командира на корпуса, неговия началникъ на щаба — генералъ Димитровски и началника на 14-та дивизия-генералъ Драгомирова, се дойде до заключение, че „неприятеля нѣма защо да хлопа въ заключенитѣ врата, когато другитѣ сѫ отворени“, и че главното настѫпление трѣбва да се чака отъ къмъ Елена. Генералъ Радецки напълно раздѣляше това мнѣние и сутрента на 8-й августъ потегли съ Стрѣлковата бригада къмъ Елена. Генералъ Драгомировъ сѫщо получи заповѣдь, съ 2-та бригада отъ своята дивизия, да тръгне за Златарица и да служи като резервъ

на Еленския отрядъ. На Брянския пѣхотенъ полкъ, на всѣки случай, биде заповѣдано тоя день да тръгне отъ Севлиево за Габрово, за да послужи като поддържка на Шипченския отрядъ. По този начинъ, въ това врѣме когато Сюлейманъ паша бѣше съсрѣдоточилъ главнитѣ си сили срѣщу Шипка, общия резервъ на 8-ия корпусъ тръгва въ противоположно направление и се отдалечава още повече отъ рѣшителния пунктъ. Подобни грѣшки, за жалость, сж всѣки пжть възможни и тѣ произтичатъ отъ самото естество на дѣйствията при отбраната на дълги линии, когато отбраняющия не владѣе активно линията и е осжденъ на чисто пасивна отбрана, както бѣше и случая.

Намъ е непонятно само, защо е било това прѣувеличено опасение за Севлиево, и защо се остави тамъ да бездѣйствува цѣла бригада, въ това врѣме, когато на единъ прѣходъ отъ тоя пунктъ трѣбваше да се рѣши сждбата на отбранителната линия. Чини ни се, че опасностьта отъ къмъ Плѣвенъ и Ловечъ не бѣше тъй голѣма и единъ отъ полковетѣ на тъзи бригада можеше смѣло да тръгне едноврѣменно съ Брянския полкъ и да пристигне на Шипка на 9-то число. Освѣнъ това 2-та пѣхотна дивизия бѣше тоя день въ Бѣла Черква и въ случай на нужда можеше да достигне до Севлиево въ единъ день.

Въ началото на августъ мѣсецъ Габровския отрядъ на генералъ Дерожински се располагаше както слѣдва:

На самата Шипченска позиция стояха 7 роти Орловци, четири български дружини (1-ва, 2-ра, 3-я и 5-та), 2-а и 5-та батареи отъ 9-тата артилерийска бригада, 4 орждия отъ 2-та планинска батарея, шесть полски и едно планинско стоманено орждия,*) които бѣха

*) Стоманенитѣ турски орждия образуваха особна батарея, която получи названието стоманена. Тя бѣше повѣрена на младия и енергичния артилерийски офицеринъ подпоручикъ Кисминский, който употрѣби много трудъ и умѣние за да си състави таблица за стрѣлбата и да ги пристрѣля отъ тѣхъ.

взети отъ турцитѣ, команда отъ 30-й казашки донски полкъ, 25 български конника и конно-пионерния взводъ.

4-та българска дружина и $3^1/_2$ казашки сотни заемаха с. Шипка и наблюдаваха пѫтя за Калоферъ и Чирпанъ. Останалитѣ роти отъ Орловския полкъ съ 2 конни орждия и една сотня стояха въ Габрово. Началника на Габровския отрядъ генералъ Дерожински съ щаба си бѣше се спрѣлъ въ Габрово. Командуванието на войскитѣ на самата позиция бѣше поржчено на генерала Столѣтова.

Сутреньта на 9 й августъ, прѣдъ разсъмнување се присьединиха къмъ главнитѣ сили на позицията: ротитѣ отъ Габрово и 4-та опълченска дружина отъ с. Шипка. Казашкитѣ сотни се оттеглиха въ главния проходъ и получиха назначение да наблюдаватъ и обезпечаватъ фланговетѣ на позицията отъ възможнитѣ обходи отъ къмъ Зелено дърво и голѣмия Бердекъ.

По този начинъ, сутреньта на 9-й августъ, на шипченската позиция бѣха съсрѣдоточени: 15 роти Орловци, 5 опълченски дружини, 27 орждия, стотина конника съ конно-пионерния отрядъ. Общата численность на отряда достигаше до 5500. Турцитѣ срѣщу това разполагаха съ 26000—27000 и 42 орждия. *Слѣдователно атакующия прѣвъсхождаше отбраняющия почти въ 5 пѫти.*

Съгласно заповѣдьта на генералъ Столѣтова, шипченския отрядъ, за отбраната на позицията, се распрѣдѣляше по слѣдующия начинъ:

На върха Св. Никола се расположиха 6 орждия отъ 2-та батарея на 9-та артил. бригада, отъ тѣхъ 4 въ тъй нарѣчената голѣма батарея съ фронтъ на югъ и западъ, а 2 въ малката батарея съ фронтъ на югъ и истокъ. 7-тѣхъ турски орждия съ 2 мѣдни отъ 2-рата батарея бѣха поставени въ стоманената батарея съ фронтъ на югъ, истокъ и до нейде на сѣв.-истокъ. Прѣдъ батареитѣ въ нарочно ископанитѣ окопи се расположиха ротитѣ отъ 3-ия бата-

лионъ на Орловския полкъ. Прѣдъ пѣхотнитѣ окопи на близкайшата тераса бѣха изкопани и напълнени нѣколко фугаса, които съставляваха искуственни прѣпятствия за фронталнитѣ атаки на противника. Всичкото това расположение исцѣло сега получи название *прѣдня позиция*, и биде повѣрена на полковника графъ Толстой.

Главната позиция състоеше отъ *Срѣдната* и *Сѣверна височина* (централна и кржгла батареи). Тя биде заета отъ 5 роти отъ 1-ия баталионъ на Орловския полкъ и восемъ 4-ри фунтови орждия (5-та батарея отъ 9-та артилерийска бригада), отъ които 4 на едната височина, а четири на другата. Южния и источенъ склонъ на Сѣверната височина бидѣ увѣнчанъ съ пѣхотни окопи. Сжщо така бѣха увѣнчани и западния и источенъ склонъ на Централната височина.

На Страничната (Волинска) височина се расположиха въ пѣхотни окопи 2 роти отъ втория баталионъ на Орловския полкъ. Прѣдъ фронта и отъ дѣсно, позицията биде усилена съ нѣколко засѣки. Между Страничната и Централна височина така сжщо бидоха ископани фугаси. За началникъ на главната позиция бѣше назначенъ полк. Депрерадовичъ, а слѣдъ 12 часа него замѣсти полк. Липинский.

2-ра, 3-тя и 5-та опълченски дружини, подъ общото началство на полковника князь Вяземский заеха склона на лощината на истокъ отъ шоссето съ фронтъ къмъ височината м. Бердекъ и Враненото гнѣздо и *съставляваха лѣвия флангъ на общото расположение*.

1-ва и 4-та опълченски дружини, 3 роти орловци и 4 планински орждия съставиха *общъ резервъ* и се расположиха около пжтя на сѣверния склонъ на Св. Никола, до турската казарма, прикрити съ особни еполименти.

Прѣвързочния пунктъ биде устроенъ въ зданието на самата казарма, което се намира на шоссето между височинитѣ Св. Никола и Централната, и което заедно съ други двѣ малки кжщички бѣха построени отъ турцитѣ.

Като разгледаме това расположение и распрѣдѣление на войскитѣ на отбраната, ний виждаме, че то бѣше напълно съобразно съ обстановката. Позицията, въ естественнитѣ си граници—отъ Лисата височина (Малуша) до в. Бердекъ, се простира на 6 километра, при което дѣсния и лѣвия флангъ сѫ отдѣлени отъ центъра съ трудно проходими стръмнини. Да се заеме при тѣзи условия цѣлата, съ 5—6 хиляди души, би значило да се създаде едно твърдѣ тънко и на всѣкадѣ уязвимо расположение. Ето защо генералитѣ Дерожински и Столѣтовъ рѣшаватъ да се ограничатъ съ заеманието само на центра. Но таквозъ расположение имаше и своитѣ слаби страни. Противника, слѣдъ заеманието на височинитѣ м. Бердекъ, Сосокъ и Захарна глава отъ една страна, и върховетѣ на Крали-Марковския гребенъ отъ друга, заплашваше да излѣзе на най болното и чувствително мѣсто на позицията, на нейния тилъ, на Габровското шоссе. По всички тия съображения, отбраняющия не можеше да се ограничи съ заеманието само на Св. Никола. Освѣнъ това стръмнината на южнитѣ склонове на тая висота и тѣсния фронтъ, по който трѣбваше да се движи съвършенно открито атакующи за атаката и отъ тая страна, всичко това даваше основание да се вѣрва, че главния ударъ на турцитѣ ще бѫде насоченъ на фланговетѣ, и главно — на дѣсния русски флангъ. Ето защо височата Св. Никола, при всичката нейна важность, се зае само като прѣдня позиция, а главната трѣбваше да се оттегли назадъ около Сѣверната височина, гдѣто расположението въ случай на нужда можеше да бѫде по сгрупирано. При такова заемание между прѣдната и главна позиция се образуваше едно тѣсно хълмисто пространство съ дължина повече отъ 2 километра, къмъ което отъ истокъ и западъ имаше сравнително твърдѣ удобни подстѫпи, и по което минаваше шоссето.

Атаката на противника въ това пространство можеше да има за послѣдствие отдѣлянието на прѣдната

позиция отъ главната. Заеманието на тъзи празднота слѣдователно се являваше отъ първостепенна важность, и за тъзи цѣль бѣха назначени тритѣ български дружини въ лѣво, и двѣтѣ роти Орловци въ дѣсно. Освѣнъ това, въ отбраната на фланговетѣ можеше да вземе доволно живо участие и артилерията, особенно 5-та батарея, която бѣше разположена на Сѣверната и Централна височини, и която образува двѣтѣ батереи, нарѣчени *кржгла и централна*. Сравнително по слабо бѣше заетъ дѣсния флангъ, който при туй се являваше по достжпенъ и важенъ, но не трѣбва да се изпуща изъ прѣдъ видъ, че въ неговата отбрана можаха да взематъ живо участие и ротитѣ отъ първия Орловски баталионъ, а особенно онмя, които бѣха разположени около централната батарея.

Но да продължимъ разказа за самитѣ дѣйствия.

Както видѣхме по горѣ, отъ резултата на съвѣщанията на военния съвѣтъ на турскитѣ генерили и отъ рекогносцировката на началника на щаба полковника Омеръ Бея, Сюлейманъ паша рѣши да овладѣе русската позиция съ атака въ сжщитѣ направления, които бѣха избрани отъ генералъ Гурко на 6 й юлий. За тъзи цѣль бидоха назначени двѣ бригади*) (16 баталиона) и една планинска батарея, подъ началството на Реджепъ паша, за атака на висотата Св, Никола отъ къмъ м. Бердекъ и една бригада (8 баталиона), подъ началството на Шанира паша, за демонстрация отъ фронта, т. е. по направление на шоссето Шипка-Габрово Колонитѣ се сформируваха още вечерьта, а на разсъмнуване тръгнаха по опрѣдѣленитѣ имъ направления.

Около 6 часа сутринта, русския постъ на върха малъкъ Бердека биде отхвърленъ къмъ позицията, и

*) Армията на Сюлейманъ паша състоеше отъ сводни части, събрани въ сводни бригади, които не се съединяваха въ дивизии. Сюлейманъ паша намиралъ, че у него нѣмало генерали, способни да командуватъ дивизии и за тона бѣше допустналъ тази организационна аномалия, която силно затрудняваше комадуването.

скоро на него се показаха нѣколко колони, които прѣснаха верига и се спуснаха по склона, обърнатъ къмъ Стоманената батерея. Около 11 часа, на върха биде извадена планинската батарея, която откри огънь по Стоманената и по оржднята на Св. Никола. Разтоянието бѣше около 2 километра и огъньтъ твърдѣ дѣйствителенъ. Русскитѣ оржднямотъ двѣтѣ батареи отговаряха твърдѣ енергично и още съ първитѣ изстрѣли сполучиха да подбиятъ едно неприятелско орждие. Около турската батарея се забѣлѣзваха купчини хора съ лопати, които, повидимому, копаяха окопи. Дѣйствително слѣдъ два часа усилена работа подъ огъня, на върха се обрисува черна една ивица съ нѣколко амбразури, задъ които биде поставена артилерията въ количеството на 6 орждия. Около 12 часа, батареята се усили съ нови орждия и тя поведе правилно артилерийско состязание съ цѣль да подготви атаката, като ослаби огъня на русската артилерия. Послѣдната отъ своя страна отговаряше твърдѣ енергично и боя се усилваше. Въ сжщото това врѣме, седемь турски баталиона отъ втората бригада се бѣха спустнали вече по западния склонъ на м. Бердекъ и височината Сосокъ и се приближиха на ормжеенъ изстрѣлъ. Задъ тѣхъ слѣдваха други 3 баталиони въ резервъ. Скоро турската пѣхота откри твърдѣ оживенъ огънь, който нанасяше на защитницитѣ доста чувствителни загуби.

Едноврѣменно съ това, бригадата на Шакиръ паша, въ количеството на 8 баталиона, се бѣ приближила отъ югъ на растояние на пѣхотенъ изстрѣлъ и откри тъй сжщо огънь. Часа около 10 тъзи бригада, която имаше опрѣдѣлена заповѣдь да достигне само до бекиемето и се спрѣ, почна, по инициативата па командиритѣ на полковетѣ, едно енергично настжпление, *което прѣвърна демонстрацията въ сжщинска атака.* Прѣднитѣ части на 1-ия Орловски баталионъ отстжпиха въ окопитѣ си на Св. Никола. Сапериата команда получи заповѣдь да за-

цали фулиситѣ, които бѣха заложени на площадката на югъ отъ Св. Никола, и при всичко че избухването излезе прѣждеврѣменно, то произведе въ редоветѣ на атакующия извѣстно забъркване и той се спрѣ. Слѣдъ една къса почивка, обаче, турцитѣ продължаватъ своя натискъ и скоро тѣхната верига достигна до подножието на Св. Никола на около 200 крачки. Огъня на Орловцитѣ и на 2-тѣ роти отъ 4-та българска дружина, нанасяше страшни поражения на атакующия. Съ разрѣдяването на редоветѣ, намаляваше се постепенно и енергията на настжплението. Още нѣколко дружини залпове и картечни изстрѣли отъ 9-ти фунтовата батарея и противника се подаде назадъ. Сюлейманъ паша можа да забѣлѣжи твърдѣ късно това необмислено настжпление и испрати цѣлъ редъ мъмрения на Шакира за отстжпването отъ дадената му заповѣдь. Послѣдния сваляше вината на командиритѣ на полковетѣ подполковницитѣ Абдулъ-Рахманъ бей и Хаджи-Хасанъ, които *не слушали* неговитѣ заповѣди, и настжпали по своя лична инициатива. За да се извадять частитѣ отъ тоя кървавъ бой, часа около $10^1/_2$, Сюлейманъ заповѣдва на началника на щаба Омеръ бея, съ два прѣсни баталиона и 2 планински орждня, да прикрие отстжплението на разстроената бригада на Шакиръ паша. Слѣдъ като понесе твърдѣ голѣми загуби, бригадата най послѣ се оттегли, и се спрѣ задъ бойния редъ на двата прѣсни баталиона.

Въ тъзи атака на Шакира паша, ний виждаме единъ отрицателенъ примѣръ за проявяването на личната инициатива, който му струва около 1000 души убити и ранени. Личната инициатива, безсъмнение, е твърдѣ цѣненъ факторъ на войната, но само тогава, когато тя се явява като слѣдствие на дълбокото разбиране на обстановката и като резултатъ на едно правилно възпитание въ това направление отъ мирно врѣме. Въ противенъ случай, тя се обръща въ твърдѣ опасенъ произволъ,

който лишава главното командуване отъ възможностьта да ржководи и най обикновеннитѣ операции. Уровеня на интелектуалното развитие на турскитѣ офицери въ миналата война далечъ не бѣше такъвъ, за да има мѣсто за една малко много широка лична инициатива.

Но да се повърнемъ на дѣйствията на колоната на Реджепъ паша: Слѣдъ доволно продължителна стрѣлба, прѣднитѣ седемъ баталиона. часа около $11^1/_2$, тръгнаха стрѣмително въ атака противъ Стоманената батарея и окопитѣ около нея. Благодарение на лѣсистата мѣстность, това движение ставаше, повидимому, съ не особенно голѣми загуби. Русситѣ се ползуваха отъ всѣко показвание на сгжстенитѣ турски части по малкитѣ открити полянки, за да ги обсипятъ съ картеченъ огънь. Скоро турската верига се показа у подножието на Стоманената батарея, и дѣсния ѝ флангъ—срѣщу расположението на 2-рата и 3-тя дружини. Слѣдъ кратка една почивка, тѣ се опитаха да се хвърлятъ напрѣдъ, но срѣщнати съ дружнитѣ залпове на Орловцитѣ и дружинитѣ, а така сжщо и съ картеча отъ Стоманената батарея, тѣ се оттеглиха назадъ, спрѣха се въ гората и откриха безпорядъченъ огънь.

Часа бѣше вече 12 и въ това врѣме пристигнаха на позицията 1-ия и 3-ти баталиони отъ Брянския полкъ, привѣтствовани съ радостнитѣ викове „ура“ на опълченцитѣ. Тѣ веднага усилиха главната позиция и се расположиха: 1-ия баталионъ — между Централната и Сѣверна височини, а третия на Страничната височина. 2-ия баталионъ пристигна около 3 часа слѣдъ пладнѣ, и състави общъ резервъ, като се расположи задъ Сѣверната височина.

Таквозъ бѣше положението на работитѣ когато, часа въ 2 слѣдъ пладнѣ, Реджепъ паша подкрѣпи съ нѣколко баталиона прѣднитѣ си части и прѣдприе нова атака. Тозъ пжть турцитѣ вървяха твърдѣ стремително и почнаха да се катерятъ по стръмнитѣ височини на Стома-

неката батарея и срѣщу расположението на 2-рата, 3-тя и 5-та опълченски дружини. Срѣщнати обаче съ дружния огънь на 5-та, 4-та, 2-ра и 3-тя дружини, четиртѣхъ орловски роти и всичкитѣ батареи, тѣ понесоха страшни загуби и пакъ се оттеглиха. Слѣдъ това Реджепъ паша повтаря атакитѣ си още нѣколко пѫти, но всѣки пѫть биваше отбитъ съ голѣми загуби. Особенно енергична бѣше атаката около 3 часа слѣдъ пладнѣ, насочена срѣщу българскитѣ дружини и лѣвия флангъ на Стоманената батарея. Турцитѣ тукъ достигнаха до 100 раскрача отъ окопитѣ.

Така се продължаваха работитѣ на този флангъ до 8 часа вечерьта, когато настѫпившата темнота ослаби боя, но прѣзъ цѣлата нощь все още се продължаваше рѣдъкъ пѣхотенъ огънь.

И тъй първата турска августовска атака на Шипка излѣзе несполучлива. Причинитѣ на това се криятъ:

1) *Въ недостаточностьта на силитѣ, назначени за нейното водяние.* Както вече знаемъ, Сюлейманъ паша располагаше съ 49 баталиона и 42 орѫдия, а въ боя този день вcase участие само 26 баталиона и 6 планински орѫдия, т. е. около 14 хиляди души, срѣщу 7500 русско български войски и 27 орѫдия. Въ сегашно врѣме тактическата отбрана, особенно на една силна позиция като Шипченската, има огромни прѣимущества прѣдъ атака и послѣдната трѣбва да се прѣдприема съ прѣвъсходни материални или поне морални сили. У Сюлейманъ паша този день 23 баталиона оставаха прости зрители.

2) *Въ отсѫтствието на артилерийска подготовка.* Сюлейманъ паша располагаше съ 30 полски и 12 планински орѫдия, а въ боя този день вcase участие само часть отъ послѣднитѣ. Истина, че мѣстнитѣ условия не позволяваха да се развърне тукъ една малко много значителна артилерийска масса, но при повече енергия все можаха да се введътъ въ боя

поне толкова орждии, колкото имаха и русситѣ. Часть отъ артилерията можаше да се извади на Малуша (Лисата гора), а другата часть да се присъедини къмъ бригадата на Шакиръ паша.

3) *Въ недостатъчно внимателната рекогносцировка*, която въ сжщность приведе къмъ фронтална атака. Фронталнитѣ атаки въобще сега сж твърдѣ трудни и трѣбва да се прѣдприематъ само въ рѣдки и исключителни случаи, когато отбраняющия се е силно растеглилъ, когато фронта е легко достжпенъ а фланговетѣ недостжпни. Ако Сюлейманъ паша произведеше лично рекогносцировката на 8-й августъ, той, вѣроятно, щеше да се убѣди въ прѣимуществата да атакува дѣсния русски флангъ, като го съедини и съ стратегически ближенъ обходъ па Зелено дърво, или пакъ по долината на Янтра за Габрово. Атаката отъ тъзи страна позволяваше да се введътъ изведнъжъ по-голѣми сили. Атакующия настжпваше сравнително по-укрито, и тукъ той можеше да се въсползува по-широко отъ своята артилерия. Освѣнъ това, удара въ това направление се завършваше въ най-чувствителното мѣсто на русско-българското расположение и заведнажъ трѣбваше да поведе къмъ окончателно завземание на прохода; тогасъ когато, съ вземанието на Св. Никола, отбраняющия още можеше да организира отбраната и да я води съ успѣхъ на гребена около Сѣверната височина.

4. *Въ разновръменностьта на атакитѣ на Шакира и Реджепъ паша.* Веднажъ Шакиръ паша считаше за необходимо да прѣвърне демонстрацията въ дѣйствителна атака, той трѣбваше поне да съгласува своитѣ дѣйствия съ дѣсната колона. Между туй ний виждаме, че той изтощава енергията на своята бригада между 9—10 часа сутриньта, тогасъ когато Реджепъ паша повежда първитѣ си атаки едва слѣдъ 11 часа. Това даде възможность на защитницитѣ на Св. Никола да отбиятъ и двѣтѣ тия колони отдѣлно.

5. *Реджепъ паша води своитѣ атаки твърдѣ не усно.* Вмѣсто да ешалонира всичкитѣ си части слѣдъ ната линия, която и да усилва послѣдователно съ жението си напрѣдъ, ний виждаме, че въ боя вземать стие първоначално (въ $11^1/_2$ часа) само 7 баталиона, дъ това въ 2 часа атаката се повтаря съ 10 бата. на, и само къмъ три часа се ввежда всичката ко- а. Послѣдующитѣ слѣдъ това атаки се повтаряха съ цитѣ оная части, които се поустройваха и се изпра- ка да направятъ това, което неможеха да достигнатъ прѣсни сили до три часа слѣдъ пладнѣ.

Загубитѣ на русско-българския отрядъ прѣзъ този ь бѣха значителни. Между другитѣ, биде раненъ и ібрия Началникъ на Щаба на българското опълчение полковникъ Ринкевичь Главната тяжесть на боя ѣзъ този день лѣгна на българскитѣ дружини и на Орловски баталионъ.

Въ дѣйствията на отбраняющия заслужава да се ѣлѣжатъ:

1) Мжжеството и енергията на защитницитѣ на ихода.

2) Искусното дѣйствие на руската артилерия, която ма твърдѣ живо участие въ отбиванието на атакитѣ. критическитѣ минути всичкитѣ батареи оставаха титѣ цѣли и съсрѣдоточаваха огъня срѣщу най-рѣ- гелния пунктъ за поддържка Стоманената. Нѣкои отъ къснитѣ атаки бѣха отблъснати исключително съ ар- ерийски огънь.

Нѣкои автори, а заедно съ тѣхъ и турския вое- іъ сждъ, който осжди Сюлейманъ паша, обвиняваха лѣдния въ нецѣлесъобразность на боеветѣ на Шипка, о изказваха мнѣние, че той би моглъ да форсира ікана по Твърдишкия, Хайнкейския или Трѣвненския іходи. Други, въ това число и Мехмедъ-Али паша, іаха, щото началника на Балканската армия, слѣдъ іро-Загорския бой, да се присъедини къмъ Источно-

Дунавската турска армия, и да действува въ направление отъ Османъ Пазарь или Джумая прѣзъ Кесарово или Попкюй за Търново.

Тѣзи обвинения, споредъ насъ, не издържатъ критика и на тѣхъ би трѣбвало да се гледа като на резултатъ отъ Сюлеймановитѣ несполуки, а побѣдения, както е извѣстно, всѣки пжтъ е виноватъ.

Слѣдъ побѣдата при Стара-Загора, характера на понататъшнитѣ дѣйствия на Сюлейманъ паша се опрѣдѣли отъ Цариградъ. Върховния воененъ съвѣтъ и Султана искаха прѣди всичко, щото той *да отхвърли окончателно русситѣ на сѣверъ отъ Балкана, и слѣдъ това — да обезпечи Южна България отъ едно ново нахлуване на русситѣ съ значителни сили.* По духа на кореспонденцията, водена между сераскерната, Султанската канцелария и Сюлейманъ паша, въ края на юлий мѣсецъ, послѣдния се правяше независимъ главнокомандующъ на Балканската армия. На него слѣдователно падаше всичката отговорность за достигането на горѣпоменатата задача. При тѣзъ условия, очевидно е, че той трѣбваше да се погрижи прѣди всичко да достигне тъзи цѣль, а всѣкакво движение къмъ Османъ Пазаръ и Джумая би го отвлѣкло отъ нея.

За испълнение на възложената му задача, той трѣбваше прѣди всичко да очисти долината на Тунджа отъ русскитѣ войски и слѣдъ това, като задръсти, ако можемъ да се изразимъ така, проходитѣ, да се стреми да нанесе на противника нѣкоя важна побѣда на Балкана, послѣ което само можеше да прѣмине въ рѣшително настжпление, съ цѣль да се съедини съ Османа или Мехмедъ-Али паша. Послѣднето при условие, че ще получи значителни подкрѣпления. Силитѣ съ които Сюлейманъ паша можеше да располага въ началото на августъ мѣсецъ не прѣвъсхождаха 30 хиляди. Срѣщу тѣхъ русситѣ му бѣха противопоставили цѣлия 8-й корпусъ, плюсъ 4-а Стрѣлкова бригада и българското опъл-

чение, които изобщо достигаха до сжщата цифра. При тѣзи условия, Сюлейманъ неможеше да се задава съ нѣкакви особенни широки цѣли, и трѣбваше да се ограничи съ скромната задача да нанесе нѣкое частно поражение на противопоставенитѣ му войски, та съ това да облегчи дѣйствията на Мехмедъ-Али и Османъ паша. Въ испълнение на това, най естественно бѣше да овладѣе окончателно единъ отъ по-важнитѣ балкански проходи, съ което да си обезпечи възможностьта на понататъшнитѣ активни операции въ Сѣверна България, слѣдъ като получи, разбира се, нуждниитѣ подкрѣпления, които щедро му се обѣщаваха отъ Цариградъ.

Прѣзъ нощьта отъ 9—10 августъ Реджепъ паша води всичко врѣме оржжейна прѣстрѣлка срѣщу русско-българската позиция, на която отбраняющия отгогаряше само твърдѣ слабо. Защитницитѣ на Шипка отъ своя страна сжщо не почиваха: Прѣдшествующия день бѣше ги убѣдилъ въ недостаткитѣ на направенитѣ окопи, и прѣзъ цѣлата нощь войницитѣ работяха за да ги усилятъ. Особенни команди бидоха спустнати къмъ ближайшитѣ извори за да попълнятъ запаса отъ вода, тъй като деня това бѣше съединено съ голѣми загуби. Опита на 9 августъ показа, че *главния недостатъкъ на позицията е и отсжтствието на вода.* Отзадъ се поднасяха запаси отъ патрони и снаряди. Хората оставаха всички въ окопитѣ и въ пълна готовность да срѣщнатъ възможнитѣ нощни атаки на противника. Прѣдъ по важнитѣ пунктове бѣха отрѣдени особни секрети за да слѣдятъ за приближението на неприятеля. Артилерията бѣше напълнила орждията съ картечъ и ги държеше насочени срѣщу най-вѣроятнитѣ направления, по които е възможна атаката. Уморенитѣ защитници на Шипка чакаха на разсъмнуванпе нови атаки и бѣха готови да се сражаватъ до послѣдни сили, но да удържатъ позицията си. Успѣха на прѣдидущия день бѣше ги ободрилъ и вселилъ пълно убѣждение че ще надвиятъ.

Движението на резервитѣ къмъ Шипченския проходъ.

Ний видѣхме по горѣ, че на 8-й августъ, въ това врѣме когато Сюлейманъ паша бѣше съсрѣдоточилъ главнитѣ сили на Балканската армия между селата Янина и Шипка, генералъ Радецки и Драгомировъ тръгватъ въ противоположно направление.

Слѣдъ пладнѣ на 8-мо число, генералъ Радецки пристига въ Елена и отъ произведената рекогносцировка идва до заключение, че срѣщу този пунктъ произлиза проста демонстрация. Единъ турски таборъ, подкрѣпенъ отъ нѣколко стотинъ черкези и голѣма тълпа башибозуци отъ Тузлука, нападнали на прѣднитѣ части на генерала Борейша и, слѣдъ като ги отхвърлили до Марепската позиция, заели и изгорили цвѣтущия градецъ Беброво. Срѣщнати, обаче, отъ главнитѣ сили около с. Маренъ, тѣ биле принудени да се спрътъ и даже да се отеглятътъ на задь.

Генералъ Радецки, обезпокоенъ за сѫдбата на Шипка, заповѣдва на 4-та стрѣлкова бригада да се повърне назадь въ с. Присово, гдѣто тя и пристига вечерьта на 9-то число страшно уморена. Въ сѫщия день той лично заминава за Златарица и пристига тамъ вечерьта късно. Тукъ той заварва нова телеграма отъ генералъ Дерожински, който му съобщава вече като положително, че главнитѣ сили на Сюлеймана сѫ срѣщу Шипка. Сега командира на 8 ия корпусъ вече се убѣждава въ истинскитѣ намѣрения на противника си, и заповѣдва на генералъ Драгомирова да тръгне още сутриньта на 9-то число обратно за Търново и да се спре въ с. Шереметъ. Самъ той, слѣдъ като прѣнущава въ Златарица, достигна на другия день по пладнѣ въ Търново. Тукъ го чакаше друга телеграма отъ Шипка, въ която началника на този отрядъ и генералъ Столѣтовъ го извѣстяватъ, че, отъ 7 часа сутриньта на сѫщия день, не-

приятеля вече е поведъ своитѣ атаки на позицията съ прѣвъсходни сили. Въ заключение двамата генерали моляха корпусния командиръ да побърза съ помощьта си.

Таквазъ помощь можеше да се даде на Шипка, или отъ едва възвърнавшитѣ се отъ похода уморени части, които вечерьта сѫ сбрахѫ въ селата Присово и Шереметъ, или отъ 1-вата бригада на 14-та дивизия, расположена въ Севлиево. Първитѣ трѣбваше да прѣминатъ едно разстояние отъ 40—50 километра; вторитѣ — само 30 (до Габрово).

Генералъ Радецки обаче не намѣри за възможно да отслаби и този пѫть Севлиево, и рѣшава да върви на помощь само съ търновската група. На 10-ий сутриньта, слѣдъ като частитѣ отъ тая група попочинаха, той тръгва съ стрѣлковата бригада и двѣ планински орѫдия за Габрово, а на генералъ Драгомирова прѣдписва сѫщия день да послѣдва за сѫщия пунктъ. Деня 10-й августа бѣше извънредно горѣщъ, температурата достигаше до 45 % по Реомюра, пѫтя макаръ и шоссеенъ, прѣдставлява едно постоянно повдигание къмъ Стара планина, хората бѣха вече истощени отъ двудневнитѣ маршове. При все това, тѣ вървяха напрѣдъ, въодушевени отъ единственното желание да пристигнатъ по скоро и спасатъ своитѣ погибающи другари на грознитѣ шипченски скали. По пладнѣ, когато горѣщината достигна най-голѣмата си сила, хората отъ стрѣлковата бригада почнаха да изоставатъ и падатъ по пѫтя въ изнеможение. Стана нужда да се дадѫтъ нѣколко продължителни почивки. Часа около 12 прѣзъ нощьта, стрѣлковата бригада пристигна въ Габрово, а колоната на генералъ Драгомирова — около Дрѣново. Въ сѫщия той день генералъ Радецки получи редъ донесения отъ позицията, отъ които се виждаше, че противника този день сравнително бездѣйствува. Това обстоятелство, даваше право да се вѣрва, че нуждата отъ помощь не е тъй остра и на извънредно изморенитѣ стрѣлци бѣше разрѣшено да по-

чинатъ прѣзъ цѣлия день на 11-й августъ, и да тръгнатъ за позицията само вечерьта, като се захлади. Но да видимъ какво ставаше въ това врѣме на Шипка.

Боя на 10-й Августъ.

Планъ № 2.

Едва почна да се разсъмнува, и турцитѣ откриха силенъ пѣхотенъ и артилерийски огънь. Прѣзъ нощьта тѣ си ископали пѣхотни окопи на заетитѣ отъ вечерьта позиции, и сега имаха едно достаточно укритие. Нѣкои малки части бѣха испратени въ мъртвото пространство, което се образува на истокъ отъ стоманената батарея, съ цѣль да обстрѣлватъ подстъпитѣ къмъ извора, отъ гдѣто се ползуваше съ вода по голѣмата часть на защитницитѣ на Шипка. Числото на орждията на м. Бердекъ бѣше увеличено до деветь, които всички сега бѣха добре прикрити и стрѣляха прѣзъ амбразури. Друга една малка батарея, за 4 орждия, бѣше изникнала на терасата на Югъ отъ Св. Никола. Забѣлѣзваше се едно стълпление на хора на височината „Враненото гнѣздо", гдѣто, повидимому, се строеше друга батарея.

Защитницитѣ на Шипка, подкрѣпени отъ Брянския полкъ, който бѣше още съвсѣмъ прѣсенъ, оставаха въ сѫщото положение, както ги завари прѣдидущия день. Само 4-та българска дружина усили Орловскитѣ роти около стоманената батарея като се слѣ съ бойната линия. Всички очакваха тоя день рѣшително настѫпление на противника и се готвяха за упоренъ бой.

Около 6 часа, огъня се усили по всичката линия. Турската артилерия поведе жестока борба съ двѣтѣ батареи на Св. Никола и стоманената. По нѣкога се испращаха по нѣколко гранати и къмъ централната и кржгла батареи, но тѣ не причиняваха почти никаква врѣда.

Русскитѣ орждия отъ своя страна отговаряха твърдѣ сполучливо, но тъй като бойнитѣ припаси бѣха на прѣвършванне, то стана нужда да се прави економия, и турцитѣ добиха едно надмощие въ артилерийския бой. При все това, орждията отъ 5-та батарея и двѣтѣ конни орждия отъ 10-та казашка батарея, които стрѣляха отъ Централната и Сѣверна височини, не позволиха на противника да постави своитѣ нови орждия на „Враненото гнѣздо.“

Да видимъ сега какво ставаше въ това врѣме у турцитѣ.

Атакитѣ отъ прѣдшествующия день бѣха убѣдили Сюлейманъ паша въ трудностьта да се завладѣе височината Св. Никола. Произведеното отъ него, макаръ и повърхностно, лично запознавание съ неприятелската позиция, го доведе до заключение, че даже ако сполучеше да овладѣе тъзи височина, русско-българския отрядъ все още съхраняваше възможностьта да организира отбраната на главната позиция, и да продължава съпротивлението до пристиганието на помощь. Воденъ отъ тия съображения, той рѣши да опита да съедини понататъшнитѣ си удари съ ударъ и на най-болното мѣсто на неприятелското расположение — на неговия тилъ. Съ тъзи цѣль, отряда на Реджепъ паша биде усиленъ съ още петь баталиона и една планинска батарея. Общото началствувание на дѣсната колона сега биде повѣрено на Шакиръ паша, който се считаше единъ отъ най-интелигентнитѣ генерали на отряда. На Шакира биде възложено да заеме тоя день една удобна позиция по върховетѣ Бердекъ и Враненото гнѣздо, да извади тамъ всичката си артилерия и да подготви атаката срѣщу лѣвия русски флангъ. Пашата трѣбваше да произведе рекогносцировка и да изслѣдва мѣстата и подстжпитѣ, отъ гдѣто може най-удобно да се атакува този флангъ.

Едноврѣменно съ това, на началника на щаба полковника Омеръ бея биде поржчено да направи сжщо

тавъ разъ рекогносцировка на дѣсния флангъ на Шипка да извади нѣколко оръдия на височината Малуша и д насочи шесть баталиона отъ бригадата на Расимъ паш къмъ лѣсната височина.

Късно вечерьта, Сюлейманъ паша получи единъ рапортъ, подписанъ отъ генералитѣ Шакиръ, Вессель и Реджепъ*), въ който тѣ излагаха резултата на своята ре когносцировка. Тѣ съобщаваха, че намѣрили удобно на правление, отъ гдѣто можало да се излѣзе въ тила на сѣверната русска батарея, и моляха разрѣшение да почнат атаката рано утреньта. Прѣзъ този день, само 5 баталиона на Вессель паша достигнаха до колибитѣ на с. Етръ и бѣха насочени срѣщу избрания пунктъ за атаката. Останалитѣ 16 баталиона оставаха главно срѣщу Св. Никола, и само дѣсния имъ флангъ се бѣше подалъ малко на сѣверъ срѣщу расположението на 3-тя и 5-та дружина.

1-вата бригада на Салихъ паша остана на позицията въ центра съ фронтъ на сѣверъ, срѣщу височата Св. Никола. Началника на тъзи колона получи въ подкрѣпление 4 нови баталиона и 4 полски оръдия. Едновременно съ това, нему се заповѣдаше да остане на занимаемата си позиция до сутреньта на слѣдующия день, и да атакува на 11-то само тогава, когато фланговитѣ колони завържатъ упоренъ бой. Батареята на центра зае позиция около беклемето на първата тераса, която се издига на сѣверъ отъ селото Шипка и откри огънь около 12 часа прѣзъ деня, но сполучливото дѣйствие на русскитѣ девятифунтови оръдия я накара скоро да замълчи.

Също така несполучливо дѣйствуваха и четиретѣ оръдия, расположени на Враненото гнѣздо. Изобщо, турцитѣ водяха този день сполучлива артилерийска борба

---

*) Този оригиналенъ способъ за колективни донесения се срѣща често у турцитѣ и той характеризира до нейдѣ ненормалността на командниитѣ отношения у тѣхъ.

само отъ Бердешката деветиока батарея, която бѣше прѣкрасно укрита.

Отъ казаното до тукъ се вижда, че цѣлото десето число турцитѣ посвѣщаватъ на рекогносцировки, артилерийско обстрѣлване и маневриране съ цѣль да заематъ едно по-съобразно съ обстановката исходно положение за атакитѣ си, които се готвяха да нанесътъ на противника си прѣзъ слѣдующия день. Съ други думи, *Сюлейманъ паша правяще тоя день това, което трѣбваше да направи на 9-то или даже 8 число.* Съ това, както ще видимъ по доле, той губи най-драгоцѣнното за себѣ си врѣме, и дава възможность на противника си да приближи своитѣ подкрѣпления.

Защитницитѣ на Шипка отъ своя страна се ползуватъ отъ врѣмето, съ цѣль да усилятъ още повече позицията си и се приготвятъ за прѣдстоящата борба.

Загубитѣ и на двѣтѣ страни бѣха тоя день ничтожни.

Късно вечерьта, началницитѣ на разнитѣ турски колони получиха заповѣдь да почнатъ огъня на другия день отъ 5 часа сутреньта, а рѣшителната атака *да се произведе по-късно.*

Боя на 11-й Августъ.

Планъ № 3.

Всичката подготовителна дѣятелность на противника прѣзъ 10-то число, даваше основание да се вѣрва, че той ще прѣдприеме на слѣдующия день рѣшително настѫпление срѣщу фланговетѣ на позицията, и ще се старае да я овладѣе съ охвати отъ двѣтѣ страни.

Прѣдъ видъ на това, началника на отбраната генералъ Столѣтовъ *) взема мѣрки да се направи едно

*) Старшия началникъ въ Шипченско-Габровския отрядъ до пристиганието на генералъ Радецки, бѣше генералъ Дерожински, но той бѣше поржчилъ командуванието на войскитѣ на позицията на началника на българското опълчение генерала Столѣтова, който и остана фактически началникъ до 11-й Августъ вечерьта.

съществено видоизмѣнение на расположенито на войскитѣ, което да отговаря по-добрѣ на новата обстановка. Съотвѣтствующитѣ измѣнения въ расположението на защитницитѣ се направи прѣзъ нощьта отъ 10-й на 11-й Августа и то се изрази въ слѣдующето:

На височината Св. Никола, подъ началството на полковника графъ Толстой, се сърѣдоточиха: 4 роти отъ 1-ия баталионъ на Брянския полкъ, 3-тята стрѣлкова рота отъ Орловския полкъ, 1-ва и 4-та дружини отъ българското опълчение, 2-ра батарея отъ 9-та бригада и 7 турски орждия. Всичко 13 роти и 15 орждия.

Отъ тѣзи части 1-вата опълченска дружина образуваше частенъ резервъ на този участъкъ отъ позицията.

Отзадъ на *главната позиция* се расположиха, подъ началството на командира на Брянския полкъ полковникъ Липински, 2-ия баталионъ отъ този полкъ, при което двѣ роти — въ бойната линия въ окопитѣ на Сѣверната височина и 3 роти въ частенъ резервъ. Всичко 5 роти.

3-ия баталионъ отъ Брянския полкъ зае съ $2^1/_2$ роти *Страничната могила*, а другитѣ $2^1/_2$ роти съставиха частенъ резервъ на прѣднитѣ и се расположиха въ окопитѣ по западния склонъ на Централната могила. Подполковникъ Швабъ биде назначенъ за началникъ на отбраната на Страничната могили. Всичко 5 роти. Това бѣше тъй да се каже дѣсния флангъ на позицията.

2-ия баталионъ отъ Орловския полкъ застана въ центра на позицията между *Сѣверната и Централна могила* съ фронтъ на западъ и истокъ. Всичко 5 роти.

3-ия баталионъ отъ Орловския полкъ (безъ стрѣлковата си рота), но съ 1-вата стрѣлкова рота — на гребена между Св. Никола и Централната могила, съ фронта на западъ. Всичко 5 роти.

Въ централната батарея стояха 4 орждия отъ 5-та четирифунтова батарея на 9-та артилерийска бригада.

Въ сѣверната или кржгла батарея другитѣ 4 орждия отъ 5-та батарея и 2 конни орждия отъ 10-та донска батарея.

Българскитѣ дружини: 2-ра, 3-тя и 5-та останаха на сжщото мѣсто, гдѣто бѣха и на 9-то и 10-то число, т. е. въ лощината и на отрозитѣ между стоманената и кржгла батареи. Тѣ, подъ началството на полковника князь Вяземский, съставиха и този день лѣвия флангъ на позицията.

1-ия баталионъ отъ Орловския полкъ, безъ стрѣлковата си рота, състави общъ резервъ и се расположи на гребена около казармата.

Планинската батарея оставаше въ резервъ задъ кржглата батарея.

Наблюдението и охранението на фланговетѣ бѣше прѣдоставено на четиртѣхъ казашки сотни и двѣ пластунски роти, отъ които пластунитѣ и двѣ сотни—около Зелено дърво на Иметлийския пжть, а другитѣ двѣ сотни — задъ височината Бердекъ.

По този начинъ, сутреньта на 11-й Августъ, расположението на русско-българския отрядъ образуваше единъ дългъ четирежгъленъ редутъ, на когото исходящитѣ жглове се намираха на: Стоманената батарея, голѣмата батарея на западния край на Св. Никола, Страничната височина и кржглата батарея. Прѣдния фасъ, обърнатъ къмъ югъ, имаше най-малка дължина — $^3/_4$ километра, а останалитѣ имаха приблизително еднаква дължина—$1^1/_2$ километръ. Слѣдователно, дължината на общата бойна линия надминуваше 5 километра. *Тъзи дълга линия се заемаше отъ 10 баталиона и 27 орждия, а общия резервъ състоеше само отъ 1 баталионъ.* Трѣбва, обаче, да се има прѣдъ видъ, че противника неможеше да атакува едновремѣнно и съ еднакво напряжение всичкитѣ фасове, и въ този случай, часть отъ войскитѣ на другитѣ фасове можаха да поддържатъ атакувания пунктъ. При тѣзъ условия, неизбѣжната слабость на общия резервъ неможеше да има особенно значение.

Но да пристъпимъ къмъ описанието дѣйствията на този *достопаметенъ день*:

Въ 4 часа сутреньта, едва бѣше почнало да свѣтлѣе, когато проехтя първия артилерийски изстрѣлъ. Това почваха турцитѣ, отъ Лисата батарея (Малуша). Русскитѣ 9-ти фунтови оръдия отъ Св. Никола веднага отговориха, и по този начинъ се завърза доста енергична канонада. Скоро, обаче, турскитѣ оръдия отъ Бердекъ и отъ долнята батарея, расположена подъ главната или 9-ти—оката, подвзеха стрѣлбата и привлѣкаха часть отъ огъня на русситѣ върху себе си. Въ сѫщото това врѣме се показаха четири турски колони (вѣроятно табори), които се спущаха отъ Малуша и се насочваха къмъ Страничната височина. Нѣкой отъ оръдията на Св. Никола обърнаха огъня срѣщу тѣхъ, но поради лѣсистата мѣстность, тъзи стрѣлба, повидимому, бѣше малко дѣйствителна.

Около 5 часа се зачу и срѣщу Страничната височина силна ораъжейна стрѣлба. Подполковникъ Швабъ биде принуденъ да развърне въ бойната линия всички свои роти и поиска помощь. Таквазъ му се испрати въ количеството на 1 $^1/_2$ роти, и тѣзи сили се удържаха още около 1 часъ врѣме; но когато противника почна да обхваща фланговетѣ на Страничната височина, то стана нужда да се испратятъ още нови двѣ роти отъ Орловския полкъ, отъ които: една отъ общия резервъ, а другата отъ Централната височина. Заедно съ това началника на дѣсния флангъ полковникъ Липинский испрати заповѣдь на подполковникъ Швабъ да се удържа упорно и до послѣдня крайность.

Атаката срѣщу този пунктъ се водяше отъ Расимъ паша, който испърво вкара въ бойната линия два баталиона, а послѣ още два. Обаче, 7-тѣ русски роти, подпомогнати отъ артилерията, можаха да се удържатъ и да принудятъ турскитѣ табори да се спрътъ на расстояние около 500 крачки отъ русскитѣ окопи.

Едновремменно съ това турцитѣ обсипваха съ силенъ артилерийски огънь и лѣвия флангъ. 11 орждия бѣха открили шрапнеленъ огънь по окопитѣ, заети отъ българскитѣ дружини. Часа около 7 сутреньта, Шакиръ паша поведе въ атака прѣднитѣ части на своята колона, като ги насочваше прѣимущественно срѣщу лѣвия флангъ на Стоманената батарея и срѣщу 2-ра и 3-тя опълченски дружини. Вессель паша съ своитѣ петь баталиона почва да се искачва срѣщу расположението на 5-та дружина, и кржглата и тилна (Драгомировска) батареи. Българитѣ, поддържани отъ артилерията на централната и кржглата, откриха дружни залпове и сполучиха да спрътъ натиска на атакующия. Слѣдъ това турцитѣ се опитваха още нѣколко пжти да атакуватъ, но прѣднитѣ дружини, поддържани отъ двѣ роти отъ 1-ва и 4-та дружина, които испрати отъ Св. Никола графъ Толстой, можаха да спрътъ всичкитѣ тия опитвания и противника потърпя голѣми загуби.

Тукъ българитѣ проявиха необикновенно мжжество и хладнокръвие. Биваха случаи когато доблестнитѣ опълченци захвърлюваха пушкитѣ и обсипваха притивника съ градъ камъне. Опълченскитѣ офицери, повечето туркестански и сърбски герои, проявиха чудеса отъ храбрость и самотвержение.

При все това, положението изглѣждаше да се наближава къмъ критическото. Генералъ Столѣтовъ бѣ почналъ да се опасява сериозно за своитѣ съобщения, за това заповѣда на планинската полубатарея на капитана Константинова и една сводна полурота отъ Орловския и Брянски полкове да заематъ позиция на Тилната височина (отпослѣ Драгомировска). Ржководението отбраната на този пунктъ взе на себѣ си самъ Столѣтовъ.

Между туй, около $8^1/_2$ часа сутреньта, Расимъ паша не само че неможеше да настжпи по-нататъкъ, но биде принуденъ да се поотгегли назадъ. Скоро, обаче, той получава подкрѣпление отъ още 4 баталиона отъ общия

резервъ, и часа около 10 изпраща единъ баталионъ въ лѣво, съ поржчение да излѣзе на шоссето и да атакува кржглата батарея. Този баталионъ настжпваше тъй искусно, че биде забѣлѣзанъ едва тогава, когато се намираше на двѣста крачки отъ пжтя. Веднага $1^{1}/_{2}$ роти отъ 2-ия баталионъ на Брянския полкъ се хвърлятъ въ атака и сполучватъ да отхвърлятъ противника въ ближния долъ. Слѣдъ това той се помжчи да възобнови атакитѣ си, но всѣки пжть биваше отблъскванъ отъ частитѣ на 2-ия Брянски баталионъ и отъ артилерийския огжнь на кржглата батарея.

Около $10^{1}/_{2}$ часа, стрѣлбата на Страничната височина се пакъ усили. Очевидно бѣше, че противника пакъ води енергична атака въ това направление. Още една Орловска рота биде испратена да поддържи защитницитѣ на този пунктъ. Благодарение на това, всичкитѣ фронтални атаки на противника бидоха отблъснати, и около $11^{1}/_{2}$ часа боя като че ли прѣстана да бжде тъй интенсивенъ.

Между туй генералъ Столѣтовъ испрати вече нѣколко ординарци въ Габрово съ молба къмъ генералъ Радецки да побърза съ помощьта. Съ сжщата цѣль се испрати около 9 часа сутреньта и полковникъ Депрерадовичъ. Хората на позицията бѣха извънрѣдно уморени отъ тридневнитѣ атаки. Принудени да бодрствуватъ деня и нощя, три деня не хранени съ горѣща храна и лишени отъ вода, подъ полящитѣ лжчи на августовската горѣщина; тѣ напрѣгаха послѣдната енергия за да отбиятъ врага. Обаче силитѣ и на най-храбритѣ иматъ прѣдѣлъ, и генералъ Столѣтовъ справедливо се опасаваше, че този прѣдѣлъ настжпва. Съ исключение на 6 роти отъ 1-ва и 4-та дружини и 4 роти отъ Брянския и Орловски полкове, всичко останало бѣше вече влѣзло въ бойната линия. Още едно енергично усилие отъ страна на атакующия, и работата можеше да се завърши съ катастрофа. Това усилие не закъснѣ да се направи.

Около 12 $^{1}/_{2}$ часа, Расимъ паша, слѣдъ като получи испратенитѣ подкрѣпления, прѣдприема съ 10 баталиона нова атака. Фронталния ударъ и този пѫтъ се съединява съ охватъ на фланговетѣ. Ротитѣ на майоръ Базилевича, който замѣни ранения подполковникъ Швабъ, се бияха вече 8 часа наредъ и едва се удържаха. Къмъ тѣхъ се испращатъ послѣдни подкрѣпления отъ двѣ сравнително прѣсни роти, но това поправлява работата само врѣменно. Кадѣ 4 часа положението почва да се приближава къмъ критического.

Вессель паша излиза съ часть отъ своитѣ сили около тилната батарея и е готовъ да скъса окончателно съобщенията. Генералъ Столѣтовъ иска помощь отъ графъ Толстой и той му отдѣля едва само двѣ роти, които, подъ началството на командира на 1-та дружина полковникъ Кесякова, бързатъ на помощь. Срѣдъ градъ отъ куршуми, и слѣдъ като изгубва една третя отъ хората си, полковникъ Кесяковъ пристига на врѣме и сполучва да спрѣ напора на противника.

Майоръ Базилевичъ къмъ това врѣме получава заповѣдь отъ полковникъ Липинский, въ случай че не е въ състояние да се удържа повече, да почне бавно отстѫплението отъ Страничната височина къмъ Централната. Началника на саперната команда храбрия поручикъ Романовъ, сѫщо получава заповѣдь да се приготви и подпали фугаситѣ, расположени между Страничната и Централна височини. Числото на раненитѣ достигна до ужасающи размѣри и тѣ образуваха по пѫтя цѣла върволица. *Бързото движение на двѣтѣ опълченски роти назадъ, и отстѫплението на страничнитѣ роти, заедно съ безпорядочното движение на многочисленитѣ ранени биде приетo отъ защитницитѣ на централната и крѫгла батареи като сигналъ за общо отстѫпление. Орѫдията отъ тия батареи заеднъжъ прѣкратяватъ огъня, а прислугата изважда затворитѣ и ги напусва. Катастрофата бѣше близо.* Още една

минута и всичко щеше да се пустне назадъ. Въ тъзи именно критическа минута пристига доблѣстния графъ Толстой съ една опълченска рота, доведена отъ Св. Никола.

Полковникъ Липински поржчава на графа да устрои отстжпившитѣ отъ Страничната височина части въ окопитѣ около централната батарея, а самъ се спуща да спрѣ отстжплението. Съ голѣми усилия, той сполучва да върне артилериститѣ на мѣстата имъ и да спрѣ смѣсената тълпа отъ отстжпающи. Още нѣколко минути и орждията пакъ гръмватъ. Събранитѣ войници—около 150 души се устрояватъ набързо и откриватъ залповъ огънь. Всичко това спира на врѣме противника, и той открива пакъ убийственъ огънь. Градъ отъ куршуми засипватъ цѣлата позиция. Загубитѣ на измжченитѣ герои достигатъ невѣроятни размѣри. Още една атака, още единъ слабъ натискъ и гибелта на Шипка е неминуема.

Паниката, която произлезе на Страничната височина бѣше се прѣдала като електрически токъ и можеше да достигне до българскитѣ дружини; но въ тъзи минута командира на 3-тя дружина храбрия майоръ Челяевъ запява марша „Шуми Марица“; пѣсеньта се подъема и опълченцитѣ оставатъ твърди и непоколебими на мѣстата си.

Въ тъзи именно критическа минута, въ 6 часа слѣдъ пладнѣ, се зачува отъ задъ, около тилната батарея енергичния викъ „ура“! Помощь, многоочакваната помощь най-послѣ пристигна. Това бѣха 205 души отъ 16-й Стрѣлковъ баталионъ, които, възсѣднали на казашки и артилерийски коне, бързаха на подкрѣпа. Тѣ се раздѣлиха веднага на двѣ групи, отъ които едната се пуща бѣгомъ по шосето къмъ кржглата батарея, а другата се насочва къмъ лощината, на западъ отъ пжтя, за да удари въ флангъ на частитѣ на Расимъ паша. Това бѣше, разбира се, шепа хора, които неможаха да прѣдставляватъ сериозна материална сила, но тѣхното

пристигание, особенно беззавѣтното имъ движение на ножове съ викътъ „ура“, произведе цѣла нравственна пертурбация. Изморения противникъ почувствува пристиганието на прѣсни подкрѣпления и неговата енергия намаля. Истощенитѣ и отчаяни защитници се увѣриха, че тѣ не сѫ забравени отъ другаритѣ си, и потърсиха въ дълбочинитѣ на гърдитѣ си нова сила за да продължаватъ борбата.

Въ $6^1/_2$ часа пристигнаха и останалитѣ части на 16 й Стрѣлковъ баталионъ съ генерала Радецки на чело. Послѣдния, слѣдъ кратка ориентировка, можа да констатира, че най слабото и чувствително мѣсто въ дадената минута бѣше Страничната височина. Тамъ се и насочватъ ротитѣ отъ 16-й баталионъ. Орловскитѣ и Брянски роти, подбодрени, прѣминуватъ отъ ново въ настъпление, и къмъ $7^1/_2$ часа турцитѣ, слѣдъ упорно съпротивление, напущатъ височината. Въ 8 часа, заедно съ настѫпающата темнина, почна да отслабва и боя; часа отъ $8^1/_2$ насетнѣ се раздаваха само единични изстрѣли. 16-ия баталионъ слѣдъ това се расположи на Страничната височина, гдѣто и остана прѣзъ нощьта.

При разгледвание боя на 11-ий августъ могатъ да се направятъ слѣдующитѣ изводи и бѣлѣжки:

1) Забѣлѣжитенната енергия, която проявиха защитницитѣ на Шипка прѣзъ този день, повидимому, надминуваше человѣческитѣ усилия. 7500 души се биятъ цѣли 16 часа срѣщу 23—24 хиляди турци, отъ които $^3/_4$ бѣха низами, испитани и закалени въ боеветѣ срѣщу Черна-Гора. Мѫжеството на защитницитѣ бѣше резултатъ на онова високо съзнание на дълга, съ което тѣ бѣха проникнати. Българскитѣ опълченци се биеха за скъпата свобода на своето поробено отечество, и тъзи свята идея напълно имъ замѣняваше отсѫтствието на нужната военна подготовка. Русскитѣ войници се сражаваха за Царя и вѣрата, и за да поддържатъ славата и традицитѣ на русското орѫжие и на своитѣ славни части.

Българския новобранецъ съперничаше въ храбростьта съ русския ветеранъ и се силеше да се покаже достоенъ за своята свобода. Шепа герои отъ двата братски народа рамо до рамо проливиха и смѣсваха своята кръвь въ единъ общъ ручей, който трѣбваше да напои почвата, гдѣто щеше да израсте българската свобода. *На тѣзи именно нравственни мотиви прѣди всичко се дължи онова упорство, онова самопожертвувание, благодарение на които усилията на Сюлейманъ паша прѣзъ този день се осуетиха.*

2) Частнитѣ и общи резерви се прѣхвърлюваха отъ единя край на позицията на другия съ необикновенна бързина и искуство. Артилерията прѣзъ всичкото врѣме даваше най сжщественна поддържка на пѣхотата.

3) Страничната височина на дѣсния флангъ, която се зае като единъ видъ прѣденъ пунктъ, послужи като буферъ, който трѣбваше да смѣгчи ударитѣ, насочени срѣщу най чувствителното мѣсто на отбраната. Тази роль тя испълни блѣстяще, тъй като тукъ се исхарчи главната енергия на 9-тѣхъ баталиона на Расимъ паша. Този фактъ може да ни служи като най очевидно доказателство за ползата отъ заеманието въ извѣстни случаи на прѣднитѣ пунктове.

4) У руссиитѣ този день ротата играеше напълно ролята на тактическа единица и маневрирането и поддържанието ставаха почти исключително по-ротно.

5) Загубитѣ на русско-българския отрядъ прѣзъ 11-ий августа надминаваха 1000 души. Тѣ биха могли да бждатъ значително по малки, ако врѣмето отъ 21-й юлий до 8-й августъ се исползуваше по добре, за да се създадатъ по солидни закрития. Това се съзна още на 9-то число, но недостатъка на шанцовъ инструментъ, силното истощение на хората и нощния огънь на противника не позволяваха да се направи нѣщо по сжщественно,

6) Непонятно е, защо планинскитѣ орждия и на 11-то число оставатъ все още въ резервъ, тогазъ ко-

гато, ако се придадѣха на защитницитѣ на Страничната височина, тѣ би могли да принесатъ тамъ голѣма полза. Истина, че тѣ слѣдъ 10 часа се употрѣбиха за въоръжение на Тилната батарея, но нуждата тамъ като че ли не бѣше тъй настоятелна.

7) Заслужва да се отбѣлѣжи самоотвържението на частнитѣ началници, които въ критическитѣ минути всѣки пжть стоятъ на чело на частитѣ си и съ личния примѣръ истръгватъ отъ тѣхъ геройски подвизи. Сжщо заслужава внимание и проявената лична инициатива отъ второстепеннитѣ началници, като полковницитѣ графъ Толстой, князь Вяземский, полковникъ Липинский и пр.

8) Единъ отъ най важнитѣ недостатъци на позицията бѣше отсжтствието на вода, а мѣркитѣ взети за неговото отстранение бѣха твърдѣ недостатъчни. Този недостатъкъ се чувствуваше толкозъ повече, че въ врѣме на боя владѣеше страшна горѣщина. Хората, мжчени отъ нея, забравяха за сжществующата опасность и се спущаха до ближнитѣ извори за да се напиятъ. При това твърдѣ чѣсто се случваше, че едно котленце вода струваше живота на войника. Турцитѣ бѣха отдѣлили особни команди, които имаха назначение специално да не подпущатъ никого отъ защитницитѣ на Шипка къмъ изворитѣ. Сжщо не бѣха положени нужднитѣ грижи за попълняние на бойнитѣ припаси, и недостатъка отъ тѣхъ се чувствуваше прѣзъ всичкото врѣме. Вечерьта на 11-то число въ нѣкои части бѣха останали по 5—6 патрона на пушка. Съврѣменния отбранителенъ бой, за успѣшното му водение, изисква най широко примѣнение на масовия огънь, а послѣдния отъ своя страна — съсрѣдоточението на позицията на възможно голѣми запаси патрони и снаряди. Въ това отношение турцитѣ, съзнателно или не, но надминуваха русситѣ въ своята прѣдвидливость.

Сега да анализираме дѣйствията на турцитѣ и да видимъ изводитѣ, които могатъ да се направятъ за атаката на тоя день.

1) На 11-й августъ атаката се произвежда вече на основание на по внимателна рекогносцировка, но и сега Сюлейманъ паша повѣрява това важно дѣло на началника на щаба Омаръ бея и на пашитѣ Вессель, Шакиръ и Реджепъ. Общо правило е, прѣдъ рѣшителния бой, този актъ да се извършва отъ самия главенъ началникъ, който ще види всѣкога по добрѣ, отъ колкото и най способнитѣ му помощници. Цѣло 10-то число биде посвятено на рекогносцировки, и ако Сюлейманъ прояеше повече енергия той можеше да извърши това лично и, безсъмнѣнно по добрѣ.

2) На основание на произведенитѣ рекогносцировки се констатира, че Кржглата и Тилна батареи сж найчувствителното мѣсто на русско-българското расположение. Също така се идва до заключение, че подстжпитѣ къмъ тѣзи, пунктове въ дѣсно и лѣво сж сравнително удобни. Естественно бѣше послѣ това да се очаква, че за водение на атаката въ това направление ще бждатъ назначени *достаточно сили, и при туй изведнъжъ*. Вмѣсто това, ний виждаме, че първоначално тамъ се назначаватъ 5 баталиона на Вессель паша, отъ една страна, и три баталиона на Расимъ паща отъ друга, и само въ послѣдствие лѣвата колона се усилва до 9 баталиона. И ако тия 14 баталиона почти бѣха довели работата до катастрофа, то пита се, какъвъ щеше да бжде ефекта, ако на Расимъ паша бѣха дадени изведнъжъ поне 15 баталиона и ако Реджепъ паша отдѣлеше поне още 5—6 баталиона въ распорежданието на Весселя за атаката на лѣвия русски флангъ?

Атаката на 9-то число трѣбваше да убѣди окончателно Сюлейманъ паша въ безполезностьта на дѣйствията отъ югъ, гдѣто русската позиция бѣше съвсѣмъ почти недостжпна. Веднъжъ това се съзнаваше, то достаточно бѣше да се оставятъ тукъ като заслонъ само 4—5 баталиона съ 1—2 батареи. Вмѣсто това, Сюлейманъ паша оставя цѣли 10 баталиона на Салихъ паша, които почти бездѣйствуватъ.

Въ общъ резервъ се оставятъ първоначално 16 баталиона и 4 батареи, което не е много. Артилерията не можеше да бжде введена всичка въ боя, защото това недопущаха мѣстнитѣ условия. Изобщо, при распрѣдѣление силитѣ за атаката, началника на турската Балканска армия нарушава единъ отъ основнитѣ принципи на военното искуство, който ни учи че *въ рѣшителната минута и на рѣшителния пунктъ трѣбва да се съсрѣдоточаватъ изведнъжъ прѣвъсходни сили*. Това е, спорѣдъ насъ, главната причина па неуспѣха на турцитѣ прѣзъ 11 августъ.

3) Артилерията, която турцитѣ бѣха сполучили да извадятъ на окржжающитѣ височини, дѣйствува, твърдѣ искусно и енергично, и въ значителна степень подготви атакитѣ на Расимъ, Вессель и Реджепъ паша. Чини ни се, обаче, че ако атакующия бѣше употребилъ повече енергия и настойчивость прѣзъ 9-то и 10-то число, той можеше да искара на височинитѣ на своя дѣсенъ флангъ още поне 2 батареи и тогава резултата отъ подготовката на атаката щеше да бжде по пъленъ.

4) Турската кавалерия прѣзъ този день почти съвсѣмъ бездѣйствуваше. Между туй тя състоеше отъ около 1500 души. Ако Сюлейманъ паша испратяше поне половината отъ нея по пжтя отъ Имитлий за Зелено дърво и Топлишъ, и ако тъзи кавалерия, поддържана съ 1—2 табора, се спустнеше поне до помѣнатитѣ села, тя би произвела цѣла сенсация. Вѣроятно е въ този случай, че тя щѣше да привлече на себе си Стрѣлковата бригада отъ Габрово, а защитницитѣ на Шипка, поставени между два огжня и безъ помощь отзадъ, щѣха да прѣживяватъ извънрѣдно трудни минути. Вмѣсто това, ний виждаме на полето на сражението само една-двѣ черкезски сотни, които почти всичко врѣме вървяха задъ гърба на Вессель паша, и само около 5 часа нѣколко единични всадника се появяватъ на шоссето около тилната батарея, но бидоха принудени скоро да се оттеглятъ.

5) От частнитѣ турски началници, само Расим паша дѣйствува този день съ нуждната енергия, и ни виждаме, че той бѣше близко отъ да може не побѣдит лаври. Въ рѣшителната минута обаче, около 5 часа когато отбраняющия бѣше готовъ да напустне центр на позицията, на началника на лѣвия турски флангъ недостигна енергията да прѣслѣдва настойчиво ротит на майоръ Базилевичъ, а се спрѣ на заетата Страничн височина и се ограничава съ прѣслѣдвание само с огънь.

Вессель паша дѣйствува сравнително бавно и н рѣшително, и за това резултатитѣ отъ неговия обход бѣха ничтожни. Между туй Сюлейманъ паша възлагаш на този маневръ голѣми надѣжди, за което на този паш бѣха дадени най-отбранитѣ табори.

Реджепъ паша повтори своитѣ атаки този день п образеца на 9-то число, но въ тѣхъ вече не се забѣлѣзваше оная стремителность и настойчивость, как първия день на боя.

Изобщо, дѣйствията на Сюлейманъ паша и тоз день се свеждатъ *къмъ фронтална атака на една трудн достжпна позиция; при което, срѣщу най-важнит пунктове, се назначаватъ сравнително слаби сили, а за второстепенни, чисто демонстративни дѣйстви* (Реджепъ и Салихъ) *се оставятъ 26 баталиона, т. е половината сили.*

Загубитѣ на турцитѣ прѣзъ този день бѣха огромни, особенно въ колонитѣ на Реджепъ и Расимъ паша. Тѣ не бѣха по малко отъ 2000 души убити и ранени.

Този день Сюлейманъ паша считаше себѣ си побѣдитель, и въ телеграммата си до сераскерията извѣстяваше, че противника му е окржженъ отъ всички страни, а на слѣдующия день ще бжде уничтоженъ.

Боя на 11-й августа *съставлява най-критическия моментъ отъ петь мѣсечната отбрана на Шипка.* Слѣдъ това, както ще видимъ, работитѣ се силно измѣниха въ

полза на отбраняющия, а понататъшнитѣ опити на Сюлейманъ паша да овладѣе прохода съ силитѣ, които располагаше, отъ чисто тактическа точка на гледание, бѣха безсмислени.

Боя на 12-й августа.

Планъ № 3

Вечерьта на 11-й августа, слѣдъ пристиганието на всичкитѣ части отъ 4-та Стрѣлкова бригада, генералъ Радецки встжпи самъ въ командуванието на Шипченския отрядъ. Прѣзъ нощьта той направи редъ промѣни въ расположението на частитѣ, и сутреньта на 12-ий тѣ бѣха распрѣдѣлени както слѣдва:

На лѣвия флангъ, отъ кржглата батарея до стоманената останаха въ първата линия: 5-та, 3 та и 2-ра дружини, подкрѣпени отъ двѣ Орловски роти. Тъй като князъ Вяземский бѣше раненъ прѣзъ прѣдшествующия день, то за общъ началникъ на този флангъ се назначава полковникъ Депрерадовичъ.

На Св. Никола или тъй нарѣчената *прѣдня позиция* се расположиха: 4 роти отъ Брянския и Орловски полкове, 4-та опълченска дружина, 15-ти Стрѣлкови баталионъ и 15 орждия (послѣднитѣ се распрѣдѣляха както и въ прѣдшествующитѣ боеве. Общъ началникъ на този участокъ остана графъ Толстой.

На Страничната височина. — Цѣлия 16-й Стрѣлковъ баталионъ и една Брянска рота.

На централната или главна позиция, около Кржглата и Централна батареи се расположиха въ окопитѣ на втората линия: 19 роти отъ Орловския и Брянски полкове, 5-та батарея отъ 9-та артилерийска бригада, 2 орждия отъ 14-та артилерийска бригада и 2 конни. Вторият баталионъ отъ Орловския полкъ зае окопитѣ,

които бѣха обърнати на западъ и съединяваха височината Св. Никола съ Централната батарея.

При Тилната батарея останаха: 13-й и 14-й Стрѣлкови баталиони и 6 планински орждия. На тия части може да се гледа до нейдѣ и като на общъ резервъ.

Собственно общия резервъ състоеше отъ 3-ия баталионъ на Волинския полкъ, който се и расположи на шоссето около казармата.

Расприделението на турскитѣ сили къмъ 12-й сутреньта остана сжщото, каквото бѣше прѣдидущия день. Само 4 баталиона отъ бригадата на Салихъ паша бидоха испратени за да усилятъ отряда на Расимъ паша. Послѣдния по този начинъ състоеше сега отъ 13 баталиона и 3 планински орждия и заемаше Зелената и Малушска височини.

Централната колона на Салихъ паша остана само отъ 6 баталиона, и се располагаше на терасата на югъ отъ Св. Никола, около беклемето и въ окопи.

Дѣсната колона на Шакиръ паша, въ съставъ 21 баталионъ и 15 планински орждия, оставаше на позициитѣ, на които тя замръкна прѣдшествующия день.

Въ общъ резервъ около с. Шипка останаха: 7 баталиона, 24 полски орждия и около 1500 конника.

По този начинъ, сутреньта на 12-й августъ, руситѣ располагаха на Шипка съ около 10 хиляди бойци, 31 орждия, и освѣнъ това чакаха прѣзъ този день пристиганието на цѣлата 14-та дивизия, т. е. още 12 хиляди души.

Срѣщу тѣзи сили Сюлейманъ можаше да противопостави сжщитѣ свои 49 баталиона. Ако считаме загубитѣ му въ прѣдшествующитѣ дни до 4 хиляди души, то общата численность на турцитѣ бѣше 22—23 хиляди души съ 42 орждия и 1500 конника.

Въ $4^1/_2$ часа сутреньта, турската артилерия откри огънь отъ всичкитѣ си батареи, а слѣдъ малко се зачу усилена оржжейна прѣстрѣлка по направление на Стра-

ничната височина и на западъ отъ Кржглата батарея. Около 5 часа, огъня се разгаря по цѣлата линия. Изобщо можеще да се дойде до заключение, че Сюлейманъ паша и този день ще води енергична атака.

Вессель паша бѣше сполучилъ прѣзъ нощьта да приведе въ редъ и устрои своитѣ баталиони и да ги приближи къмъ Кржглата батарея. Около $5^{1}/_{2}$ часа, той се рѣшава да атакува пространството между Кржглата и Тилна батареи и да завладѣе пжтя на отстжплението на русситѣ. Съ тъзи цѣль той оставя една часть отъ своитѣ сили срѣщу Кржглата батарея, а съ по-голѣмата се насочва къмъ скалитѣ, които се спущатъ на истокъ отъ шосето около Тилната батарея. Тукъ той биде срѣщнатъ прѣди всичко отъ огжня на Кржглата и отъ залповетѣ на прикриващитѣ части. Безъ да се гледа, обаче, на това, турскитѣ баталиони настжпваха сравнително въ редъ. Усилившата се прѣстрѣлка въ това направление привуди генералъ Радецки да испрати въ поддържка на атакувания пунктъ двѣ роти отъ 13-ий Стрѣлковий баталионъ, който бѣше расположенъ, както видѣхме около Тилната батарея. При движението на напрѣдъ тѣзи роти се срѣщатъ на шоссето съ турскитѣ баталиони, спущатъ се въ атака и накарватъ послѣднитѣ да отстжпятъ въ дола. Обаче, ротитѣ се увличатъ въ прѣслѣдвание, натъкватъ се скоро на турскитѣ окопи въ гората, и отъ своя страна сж принудени да отстжпятъ. Въ помощь на тѣхъ, генералъ Радецки испрати другитѣ двѣ роти отъ сжщия баталионъ, които заемаха позиция въ лѣво отъ Кржглата батарея, около шоссето.

Часа въ 9 Весель паша повтаря атаката. Слѣдъ доволно продължителна прѣстрѣлка, 4 турски баталиона, прѣдшествувани отъ гжста верига, се спущатъ къмъ шоссето, но, срѣщнати отъ силния огжнь на стрѣлцитѣ и атакувани въ флангъ отъ една отъ ротитѣ на 13-й баталионъ, тѣ пакъ отстжпватъ. Слѣдъ това, около 11 часа, турцитѣ се опитаха още веднажъ да излѣзатъ на

шоссето. Стрѣлцитѣ и тозъ пжть ги допустнаха да се наближатъ на 200 крачки, послѣ което минуватъ въ рѣшителна контръ-атака, и окончателно отхвърлятъ разстроенитѣ табори въ Етрската долина.

Срѣщу Стоманената батарея и расположението на българскитѣ дружини, Реджепъ паша сжщо прѣдприе редъ частни атаки, но, водени съ малки сили, тѣ сжщо се свършиха несполучливо. Около 12 часа, единъ турски таборъ бѣше достигналъ до бруствера на Стоманената батарея, но, взетъ въ флангъ отъ огъня на 2-ра и 3-тя дружини и атакуванъ отъ фронта, отъ три русски роти, и той отстжпи съ голѣми загуби. Въобще, въ дѣйствията на Реджепъ паша се забѣлѣзваше тоя день една нерѣшителность и осторожность, които придаваха на атакитѣ му характеръ на прости демонстрации.

Най-ожесточени и кръвопролитни прѣзъ 12-й августъ бѣха дѣйствията на дѣсния русски флангъ, въ пространството между Страничната и Зелена (лѣсна) височини:

Генералъ Радецки още на 10-то число сутрента имаше намѣрение да съедини чисто пасивната отбрана на прохода съ активни дѣйствия срѣщу фланговетѣ на Сюлейманъ паша. Когато, обаче, положението на защитницитѣ на 10-то число бѣше станало критическо, той се видя принуденъ да се откаже врѣменно отъ този смѣлъ планъ и да поведе стрѣлковата бригада по шоссето. Сега, когато кризата на отбраната вече бѣше минала, той счете за своеврѣменно да прѣмине и самъ въ настжпление. Като обектъ за това, той избра височината Малуша, на която турцитѣ се бѣха утвърдили на 10-й и 11-й августъ. Като исходенъ пунктъ за това настжпление биде избрана Страничната височина, а водянието на тъзи операция се поржчи *само* на частитѣ, които прѣзъ нощьта се бѣха съсрѣдоточили. Послѣднитѣ, както видѣхме по-горѣ, състояха отъ 16-й стрѣлковъ баталионъ и 11-та рота отъ Брянския полкъ. Испослѣ, въ случай на нужда, се

прѣдполагаше отряда да бѫде усиленъ съ частитѣ отъ 14-та дивизия, които прѣзъ този день пристигаха отъ Севлиево и Търново. За поддържание и облегчение на фронталната атака биде испратенъ прѣзъ с. Стомонецъ 3-ия баталионъ отъ Житомирския полкъ, който трѣбваше да произведе обходъ на Лисата височина отъ къмъ Зелено дърво.

Началника на отряда на Страничната височина подполковникъ Худяковъ бѣше получилъ вече заповѣдь въ този смисълъ и се бѣше приготвилъ на разсъмнуване да почне настѫплението си, като бѣше избралъ за най-близакъ прѣдметъ на дѣйствие турскитѣ окопи на Зелената (Лѣсна) височина. Расимъ паша, обаче, не дочака да го атакуватъ, и още въ зори откри силенъ орѫжеенъ огѫнь срѣщу Страничната височина.

Около 6 часа, турскитѣ табори напущатъ окопитѣ си и се хвърлюватъ стремително нанапрѣдъ. Малочисленния отрядъ на подполковника Худякова срѣщва противника съ учѣстенъ орѫжеенъ огънь на разстояние отъ 400 крачки, и, слѣдъ като му причини твърдѣ чувствителни загуби, принуди го да се спрѣ. Турцитѣ се окопаха бързо на заетитѣ мѣста, и по този начинъ трѣбваше да парализиратъ проектираната русска атака. Подполковникъ Худяковъ, около 12 часа прѣзъ деня, биде раненъ и командуването на този пунктъ пое подполковникъ Лазаровъ.

Въ това сѫщото врѣме биде раненъ на Тилната батарея генералъ Драгомировъ,*) началникъ на 14-та дивизия, който едва що бѣше пристигналъ на позицията и се бѣше искачилъ на батареята за рекогносцировка.

*) Извѣстието за раняването на любимия началникъ се распръсна веднага по цѣлата позиция и произведе твърдѣ тѣжко впечатление. Носилкитѣ на генерала бидоха обиколени отъ множество войници и офицери, които искаха лично да видятъ своя герой началникъ, съ когото бѣха извършили трудното прѣминаване на Дунава. „Работете юнаци сѫщо тъй, както и при мене, — каза генерала като се повдигна на носилката — „Богъ да вие на помощь. Искаше ми се да бѫда и тукъ съ васъ, но не ме бива вече. Отблагодарете за меня турцитѣ, а щомъ оздравямъ пакъ ще ви намѣря.“

Въ това неподвижно положение остана страничния отрядъ до 2 часа слѣдъ пладнѣ, когато пристигна подполковникъ Кобилянски съ 3 прѣсни роти отъ 2-ия баталионъ на Житомирския полкъ. Послѣдния, като старши, встѫпи въ командуването на цѣлия страниченъ отрядъ и веднага прѣмина въ настѫпление. Срѣщнатъ, обаче, съ силенъ огънь и взетъ въ флангъ отъ 4-тѣхъ прѣсни турски баталиони, които испрати Салихъ паша, той поведе движението твърдѣ бавно и не енергично, и, слѣдъ като изгуби половината отъ офицерския си съставъ, биде принуденъ да се спрѣ. Въ 3 $^1/_2$ часа той испраща записка до началника на отбраната, съ просба да му се испратять поне още двѣ роти, а така сѫщо и артилерията да поддържала атаката му. Въ испълнение на тьзи просба, генералъ Радецки му испраща още три роти, и около 4 $^1/_2$ часа атаката се възобновява. Тозъ пѫть атакующитѣ части достигатъ до пѣхотнитѣ окопи на Зелената височина, турцитѣ отстѫпватъ въ втората линия окопи и обсипватъ настѫпающия съ такъвъ силенъ огѫнь, че той е принуденъ да се спрѣ. Положението на частитѣ бѣше твърдѣ тежко; $^1/_4$ отъ войницитѣ бѣха излѣзли отъ строя; извѣстия отъ Житоморския баталионъ, който бѣше отишелъ въ обходъ нѣмаше никакви. При тѣзъ условия, генералъ Радецки счете за по-благоразумно да прѣкрати настѫплението, и въ 6 часа испрати записка до подполковникъ Кобилански въ такава смисълъ. Вечерьта на Страничната височина останаха само тритѣ Житоморски роти, двѣ роти отъ 14-й Стрѣлковъ баталионъ и една рота Брянци. Останалитѣ Орловски и Брянски роти се върнаха около централната позиция, а 16-й Стрѣлковъ баталионъ отиде въ общия резервъ около Тилната (Драгомировска) батарея.

Така се свърши боя на 12-й августъ — 4-й день отъ отбраната. Къмъ вечерьта и двѣтѣ страни съхраниха онова положение на позицитѣ си, което държаха прѣ-

дидущия день. Бѣлѣжкитѣ, които споредъ насъ могжтъ да се направятъ по боя на този день сж:

1) Сюлейманъ паша съзнаваше тѣжкото положение което се създаде за неговата армия слѣдъ несполуката и загубитѣ на 11-то число и, по видимому, не е прѣдполагалъ да повтори атакитѣ си на 12-то число, но той не е направилъ никакви распореждания въ тъзи смисълъ. Боя се е почналъ по инициативата на частнитѣ началници, и въ началото—безъ всѣкаква свързка. Всѣки атакува това, което вижда прѣдъ себѣ си, безъ да се грижи за да съгласува дѣйствията си съ другитѣ колони; само слѣдъ като боя прие широки розмѣри, Сюлейманъ се намѣсва, но тъзи намѣса се изрази само въ испращанието заповѣдъ на Салихъ паша да прати 4 баталиона въ поддържка на Расимъ паша. Главнокомандующйя на Балканската турска армия, прѣзъ този день, като че е изгубилъ ориентированието и не си дава ясенъ отчетъ за положението на работитѣ. Инакъ неможе да се обясни това до крайность пасивно, за да не кажемъ индиферентно отношение къмъ окржжающитѣ го събития.

2) Свѣдѣнията на турския началникъ за пристиганието на русскитѣ подкрѣпления сж били твърдѣ смътни. Инакъ той, навѣрно, би взелъ мѣрки, или да прѣкрати своитѣ пагубни и безплодни атаки, или пакъ, ако се рѣшеше да ги продължи, то трѣбваше още прѣзъ нощьта да усили съ по голѣми поддържки съотвѣтствующитѣ колони.

Макаръ че благоприятната минута за атака на противника бѣше минала, но ако прѣзъ нощьта отъ 11-й на 12-й Сюлейманъ хвърляше всичкитѣ си резерви въ подкрѣпа на Расимъ паша, той все още можеше да расчитва до пладнѣ на 12-то число да завладѣе Централната и Кржгла батереи, и, като раздѣли силитѣ на отбраняющия на двѣ части, да ги накара да напуснатъ поне прѣдната и централна позиции. Разбира се, че това би било отчаена крачка, но тя бѣше послѣдната,

която още можеше да се направи. До пладнѣ на 12-то число, подкрѣпленията на русситѣ отъ къмъ Габрово пристигаха твърдѣ бавно. и Сюлейманъ все още имаше какви годѣ шансове за частенъ успѣхъ, но вечерта силитѣ на русситѣ се почти съсрѣдоточиха, и понататъшнитѣ опити за атака бѣха безраснодни.

3) Реджепъ паша и този день истощава послѣднитѣ свои сили за да овладѣе Стоманената батарея и окопитѣ на опълченскитѣ дружини. Ако, вмѣсто това, той испратеше 5—6 табора за да подкрѣпи Весселъ паша, възможно е, че утрѣшната атака на послѣдния да се свършеше съ по благоприятни за него резултати.

4) Весселъ паша, който, сиорѣдъ думитѣ на самия Сюлейманъ паша, е ималъ най добритѣ баталиони отъ Херцеговинската армия, дѣйствува този день твърдѣ нерѣшително и пасивно. Достатъчно бѣше прѣминаванието въ настжпление на 13-ия само Стрѣлковъ баталионъ, за да го отхвърли даже отъ позициитѣ, на които той се бѣше закрѣпилъ прѣдидущия день.

5) Опититѣ на Салихъ паша да постави артилерия на терасата на югъ отъ Св. Никола, и този день не се увѣнчаха съ успѣхъ. Още съ появлението имъ, турскитѣ орждия бѣха принудени да напустнатъ позиціата си и да отстжпятъ въ резервъ. Много по полезно би било, ако тъзи енергия се употрѣбеше за да се извадятъ поне нѣколко полски орждия на Малуша и Зелената височина, отъ гдѣто се обстрѣлваше най добре пжтя на съобщенията на русситѣ.

6) Кавалерията на турцитѣ и тоя день съвсѣмъ бездѣйствува. Впрочемъ, по условията на обстановката, тя вече бѣше пропустнала благоприятната минута за да съдѣйствува на успѣха на своята пѣхота, и диверсията ѝ на фланговетѣ сега едва ли би привела къмъ нѣкои сжществении резултати.

Ако сега се спремъ за да разгледаме дѣйствията на русситѣ, то можемъ да направимъ почти сжщитѣ бѣ-

лѣжки, както и за боя на 11-то число. Разликата състоеше само въ това, че у отбраняющия, слѣдъ прѣминаване на кризиса, се появява необикновенно повишение на духа. На него несъмнено се дължи и малко прѣбързаното рѣшение на генералъ Радецки да прѣмине въ настѫпление на Страничната височина. Дѣйствително подкрѣпленията, които пристигнаха прѣзъ нощьта отъ 11 на 12 число, бѣха сравнително толкова малки, че тѣ едва достигаха за да се установи едно равновѣсие въ отбраната. Силитѣ, които се биеха вече три деня на Шипка, бѣха до крайность уморени и истощени. Противника, повидимому, бѣше съхранилъ още достатъчно материални и морални сили, и едва ли имаше основание да се вѣрва, че прѣминаването въ настѫпление съ 1 — 2 само баталиона ще даде нѣкакви сѫществении резултати. Нѣма съмнѣние, че Малуша и Зелената височина висяха надъ главата на русската позиция като Домокловъ мечъ, и правяха нейното удържание твърдѣ трудно. Генералъ Радецки съвършенно основателно си постави за първа цѣль да овладѣе тия височини, и съ това да даде на отряда да се чувствува по малко уязвимъ, но врѣмето за тъзи контръ-атака бѣше избрано рано, а силитѣ за нейното водение твърдѣ незначителни. Въ резултата, турцитѣ отбиха тия опитвания съ голѣми загуби, и обърнаха по голѣмо внимание на този свой флангъ, когото още прѣзъ нощьта усилиха, както съ нови фортификационни постройка тъй и съ прѣсни резерви. Чини ни се, че ако атакитѣ на полковникъ Кобилянски се произведѣха на 13-то число, и при туй изведнъжъ съ 8—10 баталиона, то Малуша би била изтръгната отъ рѫцѣтѣ на турцитѣ и отбраняющия би заслъ на Шипка веднъжъ за винаги едно доминирующе положение.

Загубитѣ и на двѣтѣ страни бѣха и прѣзъ този день значителни. Най много пострадаха частитѣ, които бѣха расположени на Страничната височина.

Пристигането на подкрѣпленията къмъ Шипка.

За свързка на расказа ни, считаме необходимо да се повърнемъ малко назадъ и да кажемъ още нѣколко думи за движението и съсрѣдоточението на русскитѣ подкрѣпления къмъ Шипка.

По горѣ ний проследихме движението на 4-та Стрѣлкова бригада до полето на сражението. Ний видѣхме тъй също, че на 10-то число тръгна отъ с. Шереметъ и 2-та бригада отъ 14-та дивизия*) съ двѣ батареи отъ 14-та бригада. Разстоянието отъ с. Шереметъ до Габрово е 56 версти или повече отъ 60 километра. Деня 10 августъ бѣше особенно горѣщъ, на небето не се виждаше и най малко облаче и слънцето печеше немилостиво. Втората Драгомировска бригада тръгна отъ бивака си въ 6 часа сутринта, тя едва бѣ пристигнала прѣдидущия вечерь късно отъ Златарица и хората бѣха вече силно изморени. Благодарение на всичко това, марша на 10-й августъ принадлежи къмъ единъ отъ най забѣлѣжителнитѣ по своята форсированность. Дивизията на Драгомирова справедливо се считаше една отъ образцовитѣ по своето възпитание. И войници и офицери считаха за несъобразно съ тѣхнитѣ традиции да тръгнатъ въ походъ съ облегчения. Бригадата биде пустната въ пълно снаряжение, благодарение на което още отъ Търново войницитѣ почнаха да чувствуватъ тѣжестьта на похода. Скоро се появиха случаи отъ слънчеви удари, и полковетѣ почнаха да се топетъ. Вечерьта, когато бригадата пристигна на бивака около Дрѣново, въ двата полка имаше повече отъ 200 души отстанали и около 40 души поразени отъ слънчевъ ударъ. Стана нужда да се събератъ коля отъ населението за да се прѣнесатъ слабитѣ. Слѣдъ кратка почивка, бригадата

*) Безъ третия баталионъ отъ Подолския полкъ, който остана врѣменно като гарнизонъ въ Търново.

пакъ тръгна и сутринта въ 8 часа пристигна въ Габрово. По този начинъ въ едно денонощие, тя прѣмина около 60 километра, Това прѣсилване, като че ли надминаваше человѣческитѣ сили. Полковетѣ пристигнаха въ такъвъ видъ, че мжчно можеше да се искатъ отъ тѣхъ нови усилия прѣзъ този день. Генералъ Радецки поради това рѣши да даде на всичкитѣ части почивка до 6 часа вечерьта, послѣ което само да тръгне за позицията. Ний обаче видѣхме по горѣ, че, благодарение на крайната нужда стрѣлцитѣ тръгнаха въ 12 часа прѣзъ деня. Колкото за втората бригада отъ 14-та дивизия той рѣши да я остави на почивка до 6 ч. слѣдъ пладнѣ. Въ указания часъ тя тръгна отъ бивака си и прѣзь нощьта пристигна и се спрѣ на почивка въ тила на позицията около бивака на Брянския полкъ, гдѣто и дочака разсъмнуванието.

Първата бригада отъ 14-та дивизия сь три батареи бѣше въ Севлиево и съставляваше, както видѣхме, заслонъ срѣщу Плѣвенъ. Когато стана ясно, че острата опасность въ даденото врѣме е отъ къмъ Шипка. генералъ Радецки, въ грижитѣ си да съсрѣдоточи повече сили къмъ рѣшителния пунктъ, заповѣдва и на тъзи бригада да тръгне за Шипка. За да не се оголва, обаче, дѣсния флангъ на неговия стратегически фронтъ, той поиска разрѣшение отъ главнокомандующия да се привлече въ Севлиево 2-та пѣхотна дивизия, която едва что бѣше минала Дунава и къмъ 10-ий августъ се намираше въ с. Бѣла Черкова. Смѣната стана на 11-то число, послѣ което бригадата съ 4-та батарея тръгна незабавно за Шипка, и пристигна на позицията едва вечерьта на 12-й августъ. По този начинъ пълното съсрѣдоточение на силитѣ стана само на 12-то число вечерта.

Боя на 13-ий августъ.

План № 4.

Сутреньта на 13-й августъ, разположението на войскитѣ на Шипка бѣше сжщото, както го оставихме вечерьта на прѣдидущия день. По сжщественна промѣна се направи само на лѣвия флангъ на русската позиция, гдѣто българскитѣ дружини бѣха смѣнени отъ Подолския пѣхотенъ полкъ.

Тъзи смѣна бѣше настоятелно необходима, тъй като силитѣ на дружинитѣ бѣха истощени най много. Както е извѣстно, до пристиганието си още на Шипка, опълченцитѣ издържаха кръвопролитния Старо-Загорски бой, гдѣто изгубиха 1/6 отъ своя съставъ. На Шипка тѣ пристигнаха лишени отъ най-необходимото. Мнозина въ врѣме на прѣдшествующия походъ и битки останаха безъ шинели, раници, обуща и други прѣдмети отъ снаряжението и обмундированието. Много отъ пушкитѣ на опълченцитѣ бѣха развалени и дѣйствуваха твърдѣ лошо. При тѣзъ условия тѣ трѣбваше да водятъ и четиридневнитѣ упорни боеве на Шипка. Редоветѣ на дружинитѣ се бѣха силно разрѣдили, тъй като тукъ тѣ изгубиха още около 600 души убити и ранени. Слѣдъ тѣзи боеве повечето пушки съвсѣмъ недѣйствуваха и притежателитѣ имъ въ рѣшителнитѣ минути прѣдпочитаха да опсипватъ неприятеля съ камани. Въ дружинитѣ почнаха да се появяватъ признаци отъ епидемически заболѣвания, резултатъ отъ прѣнесенитѣ лишения и истощение на силитѣ. Нѣма съмнѣние, че опълченцитѣ бѣха готови да се жертватъ до послѣденъ човѣкъ и да прѣнесътъ всички понататъшни лишения, и отъ страна на войницитѣ не се забѣлѣзваше и признакъ отъ роптание. *)

*) Въ телеграмата си до щаба на армията, отъ 12-то число, генер. Столѣтовъ, слѣдъ като излага мотивитѣ, по които опълчението е било врѣменно смѣнено, завършва съ слѣдующитѣ високо лѣстни за

Да се остави, обаче тъзи шепа герои да бжде окончателно унищожена бѣше неблагоразумно. Отъ друга страна кризиса на отбраната прѣмина, и сега бѣха пристигнали достатъчно количество прѣсни войски. Прѣдъ видъ да всички тия съображения, началството намѣри за нобро да снеме опълчението отъ Шипка, и да го расположи около Зелено Дърво, за обезпечение на дѣсния флангъ на отбраната.

Прѣзъ нощта отъ 12-то на 13-то число дружинитѣ (освѣнъ 4-та) се смѣниха съ 3-тия баталионъ отъ Подольския полкъ, а вечерта на 13-й пристигнаха въ Габрово, гдѣто трѣбваше да си починатъ прѣди да заематъ новия си постъ.

Сюлейманъ паша тъй сжщо направи прѣзъ тъзи нощъ нѣкои промѣни въ расположението на своитѣ войски. На бригадата на Вессель паша биде заповѣдано да остави крайния дѣсенъ флангъ, и като обиколи с. Шипка, да излѣзе на лѣвия флангъ за да поддържи на другия день колоната на Расимъ паша. Повидимому, Сюлейманъ паша само сега оцѣни напълно важното значение на височинитѣ на своя лѣвъ флангъ, и вземаше мѣрки да ги удържи въ състава на позицията си. Вессель паша, обаче, подъ прѣдлогъ, че не знаялъ пжтя и че се опасавалъ да се незаблуди*) тръгна едва сутреньта на 13-ий и пристигна на Малуша около 4 часа слѣдъ пладнѣ, когато, както ще видимъ по доло, положението на Расимъ паша бѣше близко до критическо.

Но да пристжпимъ къмъ описанието на самия бой. Сутреньта, по установившия се вече редъ, артилерията на двѣтѣ страни откри огънь по всичката линия. Турцитѣ обаче, не показваха никакви намѣрения да атаку-

---

българитѣ думи: „колкото се касае до опълчението, то увѣренъ съмъ, че тѣ не биха направили и крачка назадъ, ако даже азъ бихъ рѣшилъ да погинатъ до послѣденъ человѣкъ".

*) Тъзи нощъ бѣше свѣтла и месѣца изгрѣваше въ 11 часа прѣзъ нощта.

ватъ. Но всичко се виждаше, че войскитѣ на Сюлейманъ паша сѫ силно изнурени отъ прѣдшествующитѣ боеве, и че ролитѣ сега се мѣняха. Това положение го разбираше най добрѣ генералъ Радецки, и съ това само се обяснява неговото прибързано прѣминаване въ настѫпление прѣзъ прѣдидущия день. Несполуката отъ тъзи атака, обаче, неможеше да направи стария и упоритъ боецъ да се откаже отъ намѣрението си. Той рѣши, на 13 то число, да завладѣе Лѣсната височина, да създаде отъ нея единъ видъ етапенъ или исходенъ пунктъ и да направи усилена рекогносцировка къмъ височината Малуша, която съставляваше крайния обективъ на дѣйствията на този флангъ. За водение на атаката бѣха назначени частитѣ, които нощуваха на Страничната височина (6 роти), усилени съ единъ прѣсенъ баталионъ отъ Подолския полкъ, всичко 11 роти. Общото началство на тъзи колона биде повѣрено на командира на Брянския полкъ полковника Липински.

Въ 7 часа сутреньта, далечъ нейдѣ въ дѣсно, се зачу усилена орѫжейна стрѣлба. Това бѣше, очевидно, 3-ия Житомирски баталионъ, който прѣдидущия день биде испратенъ въ обходъ на лѣвия флангъ на Расимъ паша. Тъзи стрѣлба послужи за сигналъ на атаката и отъ къмъ Страничната височина. Полковникъ Липински получи заповѣдь да прѣмине също въ настѫпление. Последния, слѣдъ като събра и обясни на офицеритѣ цѣльта и направлението на атаката, заповѣда да тръгнатъ на напрѣдь. Частитѣ бѣха раздѣлени на три колони: Централната въ съставъ на двѣ роти отъ 14-й Стрѣлковъ баталионъ, трѣбваше да настѫпва по малката пѫтека право на Зелената височина. Тя трѣбваше да привлече на себе си вниманието на противника отъ фронта и да облегчи дѣйствията на фланговитѣ колони.

Дѣсната колона състоеше отъ 3 роти Житомирци, а лѣвата отъ цѣлия първи баталионъ на Подолския полкъ. При послѣдната се намираше и командира на

Подолския полкъ полковникъ Духонинъ. И тритѣ колони се прѣдшествуваха отъ гѫста верига, която бѣше се слѣла и съединила въ една обща крива линия съ загънати назадъ флангове.

За да достигнатъ Зелената височина, частитѣ трѣбваше да минатъ една доволно дълбока лощина, която отдѣляше русското расположение. Понеже мѣстностьта бѣше покрита съ доволно гѫста гора, то турцитѣ незабѣлѣзаха спущанието, а атакующия достигна до дъното на дола безъ съпротивление. Слѣдъ доволно продължителна почивка, която имаше за цѣль, между другото, да се устроятъ частитѣ и да имъ се даде нуждното направление, часа въ 11, отряда на полковникъ Липински тръгна на напрѣдъ. Турцитѣ испърво забѣлѣзаха само срѣдната колона, по която и откриха силенъ орѫжеенъ огънь. Скоро, обаче, тѣ откриха и движението на другитѣ двѣ колони и огъня имъ се раздѣли въ три посоки. Това обстоятелство облегчи настѫплението и руссitѣ се спустнаха стрѣмително напрѣдъ. Срѣдната колона първа достигна до първолинейния турски окопъ, който се намираше на источния склонъ на Зелената височина и го завладѣ. Турцитѣ отъ своя страна, като забѣлѣзоха малочисленностьта на атакующия, прѣминаватъ отъ ново въ настѫпление и по този начинъ се завързва бой на щикове. Въ това врѣме веригата отъ фланговетѣ се спуща на помощь на централната колона. Пристига сѫщо и 3-тя стрѣлкова рота отъ Брянския полкъ, която бѣше испратена въ 10 часа отъ главната позиция. Благодарение на съвмѣстнитѣ усилия на тия части, турцитѣ отъ ново обрѫщатъ гръбъ, а атакующия по петитѣ имъ достига до върха на Зелената височина и го завладѣва. Разстроенитѣ части на Расимъ паша отстѫпватъ къмъ върха на Малуша и заематъ окопитѣ около батареята на тъзи височина.

Часа бѣше вече 2, когато полковникъ Липински, слѣдъ като устрои главнитѣ си сили и зае едно твърдо

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] при атаката на върха на Зеле[illegible] роти отъ отряда бѣха се увлѣкли и [illegible] до политѣ на Малуна. Съ цѣль да присъе[illegible] отъ трудното положение тия роти, а така [illegible] да изслѣдва подробно подстѫпитѣ на тъзи [illegible], въ три и половина часа слѣдъ пладнѣ, пол[illegible] прѣдприема ново движение на напрѣдъ съ 2 1/4 роти.

Тия роти испърво настѫпваха доста енергично и се приближиха до първитѣ турски окопи. Въ това врѣме [illegible] батальона на Вессель паша и [illegible] въ фланга на настѫпающия. Полковникъ Ли[illegible] принуденъ да отстѫпи бърже къмъ Зелената

височина. Скоро той получи заповѣдь отъ генералъ Радецки, да остави единъ баталионъ на тъзи височина, а съ другитѣ части да отстжпи къмъ Страничната. На новозаетата позиция остана 2-ия Волински баталионъ, подъ началството на подполковника Лашкевича; останалитѣ части около 6 часа слѣдъ пладнѣ се върнаха и разположиха пакъ на Страничната височина.

Скоро подполковникъ Лашкевичъ забѣлѣза, че турцитѣ се приготовляватъ за нова контръ-атака. Той веднага извѣстява за това на Страничната височина и моли да му се испратятъ нови подкрѣпления. Около 7 часа вечерьта корпусния командиръ испраща двѣ Брянски роти, които пристигатъ въ минутата, когато турцитѣ вече се бѣха приближили къмъ русската позиция. Благодарение на съвмѣстнитѣ усилия на тия 7 роти, турската атака биде отбита. Слѣдъ това Расимъ паша води прѣзъ нощьта още нѣколко атаки, но, прѣдприети съ недостатъчни сили, тѣ бидоха всички отбити. Часа въ 11 прѣзъ нощьта 2-ия Волински баталионъ, който понесе вече значителни загуби биде смѣненъ съ 3-ия баталионъ на сжщия полкъ, подъ началството на подполковника графа Адлерберга.

За да свършимъ съ събитията на този день, ще кажемъ още нѣколко думи за дѣйствието на 3-ия баталионъ отъ Житомирския полкъ: Както видѣхме по-горѣ, този баталионъ биде испратенъ още на 12 число отъ Червенъ-брѣгъ въ обходъ на лѣвия турски флангъ. Мѣстностьта, по която той трѣбваше да прѣмине, бѣше до крайность прѣсѣчена. Прѣзъ нощьта, баталиона се спрѣ около с. Зелено дърво, а сутреньта рано продължи движението, като държеше направление на върха Малуша. Около 6 $^{1}/_{2}$ часа, турцитѣ забѣлѣзаха неговото настжпление и го срѣщнаха съ силенъ артилерийски и пѣхотенъ огънь отъ окопитѣ, разположени на сѣверния склонъ на тая височина. Слѣдъ нѣколко опитвания да атакува, и слѣдъ като понесе чувствителни загуби, баталиона на-

пустна позицията си и се оттегли къмъ с. Стомонецъ.

Върху дѣйствията на 13-то число могжтъ да се направятъ слѣдующитѣ забѣлѣжки:

1) Рѣшението на генералъ Радецки да атакува и овладѣе Зелената височина бѣше твърдѣ цѣлесъобразно и умѣстно, но силитѣ, назначени за тъзи цѣль, *бѣха пакъ твърдѣ незначителни*. На 13-то число бѣха пристигнали почти всички подкрѣпления, и генералъ Радецки располагаше на Шипченскитѣ върхове съ около 22 хиляди души, отъ които половината съвсѣмъ прѣсни войски. Отъ друга страна, Сюлейманъ паша биде до крайность изнуренъ и едва ли можеше да се очаква, че той ще прѣдприеме нѣкои нови и серьозни настжпателни дѣйствия. Това можеше да се констатира по твърдѣ нерѣшителнитѣ турски дѣйствия и атаки на 12-то число. Ако на 9-то число, 7500 души, можиха да се удържатъ срѣщу всичкитѣ атаки на турцитѣ, когато силитѣ имъ бѣха прѣсни, чини ни се, че сега всѣкакви опасения бѣха неумѣстни. При тѣзъ условия, можеше смѣло да се оставятъ на прѣвала 10 — 12 хиляди души, а 8—10 хиляди да се пустнатъ, и при туй изведнъжъ, за атаката и овладѣването, както на Зелената, тъй и особенно на Малушската височини. Ако, когато се зачу стрѣлбата въ гърба на Малуша, генералъ Радецки бѣше испратилъ изведнъжъ цѣлия Подолски и Волински полкове, увѣрени сме, че къмъ 9— 10 часа двѣтѣ помѣнати височини щѣха веднъжъ за винаги да минатъ въ ржцетѣ на руситѣ и положението на Сюлейманъ паша на Шипка изведнъжъ ставаше твърдѣ трудно. Вмѣсто това, ний виждаме, че най напрѣдъ се испращатъ само 11 роти, сетнѣ къмъ тѣхъ се присъединяватъ къмъ 12 часа още 5, а подиръ това се почва крайно неудобната въ боя смѣна на частитѣ.

2) Колоната на полковникъ Липински се съставлява отъ отдѣлни роти и баталиони на цѣли четири части. Естественно е при тѣзи условии, че между тѣхъ не-

можеше да сѫществува оная тѣсна свързка, която е единъ отъ важнитѣ фактори за успѣха въ боя. Нѣма съмнѣние, че прѣсѣчената и лѣсиста мѣстность бѣше една отъ причинитѣ за гдѣто частитѣ лесно излизаха отъ рѫцетѣ на началника, но ний мислимъ, че това се дължи не по малко и на обстоятелството, че тѣзи части не ги слѣпяше могѫщественното чувство на принадлежность къмъ една обща часть. Не бѣше ли по добре, вмѣсто да се правятъ тия дневни смѣни подъ огъня на неприятеля, да се съсрѣдоточеше прѣзъ нощьта отъ 12-то на 13-то число цѣль полкъ или бригада отъ 14-та дивизия на Страничната височина, които и да атакуваха сутриньта?

3) Атакитѣ и движенията на полковникъ Липински ни се виждатъ твърдѣ бавни и не енергични, което се обяснява само съ крайната малочисленность на неговия отрядъ. Съ 11 роти мѫчно можеше да се настѫпва рѣшително, когато всѣка минута сѫществуваше опасение да се не натъкнатъ на прѣвъсходни сили.

4) Завладяването само на Зелената височина бѣше безцѣлно, тъй като тя се намира на 1500—1600 метра отъ командующия върхъ Малуша и удържанието ѝ, безъ владението на послѣдната, бѣше немислимо. На полковникъ Липински трѣбваше изведнъжъ да се постави за цѣль заеманието и на двѣтѣ височини, но трѣбваше и да му се дадътъ за тъзи цѣль достатъчно сили.

5) Веднъжъ атакитѣ срѣщу Зелената височина се водятъ съ таквизъ малки сили, то бѣше отъ голѣма полза, ако едноврѣменно съ това се прѣдприемеше и една демонстративна атака срѣщу дѣсния флангъ на Реджепъ паша. Съ този маневръ, вѣроятно, би се задържали на дѣсния турски флангъ баталионитѣ на Вессель паша и дѣйствията на полковникъ Липински би се значително облегчили.

6) Както всѣкога, и този день русскитѣ части се биха съ свойственното тѣмъ самоотвържение и мѫжество.

11—16 роти водятъ настжпателенъ бой цѣлъ день срѣщу 13 турски табора, а по късно и срѣщу 18. Вечерта, къмъ 7 часа, турскитѣ табори достигнаха до 21, а прѣзъ нощьта се усилиха до 26. Нощния бой на Зелената височина се водѣше всичко отъ 5 роти, които отбиваха всичкитѣ атаки на противника.

По дѣйствията на турцитѣ могжтъ да се направятъ слѣдующитѣ разсжждения:

1) Сюлейманъ паша, повидимому, на 12 число вечерьта окончателно се убѣждава въ невъзможностьта вече да се овладѣе руската позиция и си гужда за цѣль да съхрани за себя си ония важни пунктове на окржжающитѣ височини, които бѣше заелъ отъ 9—11 августъ.

2) Частното прѣминавание въ настжпление на 16-й Стрѣлковъ баталионъ на 12 число бѣше обърнало вниманието на турцитѣ върху важностьта на тѣхния лѣвъ флангъ, и тѣ вземаха редъ мѣрки за неговото задържание. На 12-то число вечерьта, тамъ се испращатъ испърво 4 баталиона отъ бригадата на Салихъ паша и заедно съ това се заповѣдва на Весселъ паша да напусне крайния дѣсенъ флангъ и да се присъедини прѣзъ нощьта къмъ частитѣ на Расима. На 13-то, когато русситѣ поведоха своята атака срѣщу Зелената височина, Сюлейманъ заповѣдва на послѣдния си резервъ и на главната часть на войскитѣ на Салихъ паша така сжщо да поддържатъ лѣвия флангъ. По този начинъ прѣзъ нощьта отъ 13-то на 14-то число всичкитѣ сили на турцитѣ се групиратъ въ двѣ голѣми колони отъ по 26 бататалиона на двата фланга, а въ центра, въ с. Шипка, остава само главната маса отъ кавалерията. Връзката между тия двѣ голѣми групи бѣше толкова слаба, че ако русситѣ бѣха атакували сериозно едната отъ тѣхъ, то другата по никакъвъ начинъ не би могла да й даде съдѣйствие

3) Расимъ паша, въ стрѣмлението си да дѣйствува настжпателно, не се бѣше погрижилъ да си създаде по солидни упорни точки на Зелената и Малушска височини,

;лагодарение на което, съпротивлението му на 13-то ;исло бѣше твърдѣ слабо; и ако не бѣше пристигналъ ;а врѣмя Весселъ паша, той рискуваше да бѫде отхвър-;енъ съвсѣмъ отъ тия пунктове, съ което пѫтя на от-;тѫплението на Сюлейманъ паша се силно заплашваше ; той нѣмаше вѣроятно да остане повече на Шипка

4) Весселъ паша получилъ заповѣдь да тръгне отъ ;ѣсния турски флангъ още прѣзъ нощьта и да стигне ;а лѣвия сутриньта на 13-то число. Вмѣсто това той, ;о собственна инициатива остава цѣлата нощь на мѣ-;тото си и тръгва само сутринта. При туй, движението ;у е до крайность бавно, и за това пристигна на мѣсто-;азначението си едва къмъ $4^1/_2$ часа слѣдъ пладнѣ. ;ко тѣзи 5 баталиона бѣха тукъ още сутрента, както ;рѣдполагаше Сюлейманъ паша, то полковникъ Липински ;два ли щеше да има и оня частенъ и врѣмененъ успѣхъ, ;огото достигна.

5) Сюлейманъ паша не се въсползува както трѣбва ;тъ врѣмето, което имаше отъ 8-й до 13-й августа, за ;а искара повече артилерия на Малуша, и по този на-;инъ да направи този важенъ пунктъ неуязвимъ, както ;ова стана испослѣ.

Боя на 14-й августъ.

Планъ № 4.

Между това, Сюлейманъ паша, насърдченъ отъ ;астния успѣхъ, добитъ вчерашния день въ боя срѣщу ;исочината Малуша, и съзнавайки важността да завладѣе ;еленнта височина като упоренъ пунктъ, съ който се ;вързваше центра съ лѣвия му флангъ, рѣшава на другия ;ень да прѣмине отъ ново въ настѫпление и да го за-;ладѣе. Както видѣхме по горѣ, още вечерьта на 13-то ;исло той съсрѣдоточи срѣщу тая височина цѣли 26

баталиона, които образуваха една сводна дивизия и постжпаха подъ общето началство на Шакиръ паша.

Отъ русска страна, както видѣхме, на Зелената височина бѣше оставенъ само 3-ия баталионъ отъ Волинския полкъ, подъ началството на подполковника графа Адлерберга; войницитѣ на този баталионъ бѣха силно изморени, тъй като тѣ бодрсвуваха прѣзъ цѣлата нощь и бѣха отбили нѣколко нощни атаки. Сутреньта рано графъ Адлербергъ допасяше, че срѣщу него сж сърѣдоточени голѣми турски сили, и че той не може да се поржчи, че ще се удържи на мѣстото си, ако не бжде солидно подкрѣпенъ.

Генералъ Радецки, слѣдъ вчерашнитѣ несполуки и упорство на турцитѣ, счете за неумѣстно да се излага на голѣмъ бой и заповѣда на Волинския баталионъ да отстжпи и се спрѣ на Страничната височина. Прѣди обаче да се почне отстжплението, турцитѣ прѣминаха въ настжпление и графъ Адлербергъ трѣбваше да отбие цѣли двѣ атаки и послѣ вече да отстжпва съ бой. Въ 8 часа сутреньта, баталиона се върна на Страничната височина и, заедно съ другитѣ тукъ расположени части, посрѣщна настжпающитѣ турски табори. Турцитѣ отъ своя страна се задоволиха съ заеманието на Зелената височина и прибраха веригата си на нея, послѣ което веднага пристжпиха къмъ усилвание на окопитѣ, които бѣха напустнали прѣдидущия день.

На другитѣ фронове на позициитѣ расположението оставаше сжщото, както и на 12-то число. И двѣтѣ страни се ограничиха прѣзъ този день съ артилерийско обстрѣлвание и само на нѣкои мѣста отъ врѣме на врѣме се раздаваха и оржжейни изсрѣли. Изобщо, и двѣтѣ страни, изглѣждаше. като да сж уморени отъ шестдневния бой, и като че ли мълчаливо заключваха условие да си дадътъ почивка.

Загубитѣ и на двѣтѣ страни прѣзъ този день бѣха незначителни, съ исключение на ония отъ 3-й баталионъ

на Волинския полкъ и отъ бригадата на Весселъ паша, която взе живо участие въ атаката.

Края на августовскитѣ боеве и загубитѣ на двѣтѣ страни.

Така се свършиха шестдневнитѣ кръвопролитни августовски боеве. На 14 й августъ и двѣтѣ страни считаха себе си еднакво побѣдители: Русситѣ — защото удържаха главната часть отъ прохода и не допустнаха Сюлеймана да прѣкъса отбранителната Балканска линия и да се спустне въ долината на Янтра. Турцитѣ — защото сполучиха да се утвърдятъ на околнитѣ на русската позиция височини и да заематъ едно командующе положение, което правяше отбраната на русситѣ твърдѣ затруднителна.

Генералъ Радецки изпрати още прѣзъ нощьта на 11-й августъ телеграфическо донесение до главнокомандующии Великий Князь съ извѣстие, че той е останалъ побѣдитель. Отъ своя страна и Сюлейманъ паша донасяше въ Цариградъ, че макаръ противника да е още на Шипка, но че Балканската армия е заела таквозъ положение, което прави невъзможно продължителното удържание на русситѣ въ прохода.

Загубитѣ на турцитѣ за това врѣме, споредъ нѣкои автори достигали до 15 хиляди души. Самъ Сюлейманъ паша опрѣдѣля послѣднитѣ на 6,745 души, които се распрѣдѣлятъ както слѣдва:

	убити	ранени	Всичко
Полковници . . .	—	2	2
Подполковници . .	3	1	4
Майори.	3	9	12
Подмайори. . . .	2	12	14

	убити	ранени	Всичко
Капитани	21	61	82
Поручици и подпор,	34	86	120
Унт. офиц. и войници	1541	4970	6511

Всичко убити офицери 63 и ранени 171.

Всичко убити долни чинове 1541 и ранени 4970.

Тѣзи цифри повидимому сѫ по близки до истината, макаръ че Сюлейманъ паша имаше пъленъ интересъ да смегчи всячески своитѣ несполуки и да намали загубитѣ до колкото е възможно. Въ всѣки случай, обаче, намалението неможеше да се доведе на помалко отъ половината отъ дѣйствителностьта, и цифрата 15000, която се е вмъкнала въ повечето съчинения, въ никакъвъ случай не може да бѫде приета даже за приблизително вѣрна. Ако допустнѣхме послѣднето. то ще дойдемъ до нелѣпото заключение, че слѣдъ шестдневнитѣ автустовски боеве Сюлейманъ паша е оставалъ само съ 11—12 хиляди войници, което би направило оставанието му на Шипка абсолютно невъзможно. Най вѣроятното е, че турскитѣ загуби сѫ достигнали до 7—8 хиляди души, и че слѣдъ боя у тѣхъ сѫ останали въ строя отъ 19—20 хиляди, Въ рапорта си до сераскерията турския главнокомандуюшъ исчислява своитѣ сили къмъ 15-й августъ на 48 баталиона, $10^1/_2$ батареи и 832 конника. Въ това число влизатъ и $3^1/_2$ батареи които пристигнаха въ Казанлъкъ на 12-й августъ. Въ числото на кавалерията, вѣроятно, той не счита иррегулярната курдска и черкезка, тъй като той показва само 8 ескадрона. Общата численность на силитѣ му, споредъ този рапортъ, се възкача па 19,772 войници и офицери отъ всичкитѣ родове орѫжия и 63 планински и полски орѫдия.

Русско българскитѣ загуби за сѫщото врѣме достигаха до 3474 и се распрѣдѣляха както слѣдва:

Название на частитѣ	Офицер.		Дол. чинове		Всичко	
	Убити	Ранени	Убити	Ранени	Офицери	Долни чинове
Въ 35-й Брянски полкъ	3	28	149	592	31	741
Въ 36-й Орловски полкъ	1	9	106	403	10	509
Въ 53-й Волински полкъ	2	4	99	342	6	441
Въ 55-й Подолски полкъ	1	8	19	192	9	211
Въ 56-й Житомирски п къ	—	18	79	362	18	441
Въ Българското опълчение	3	11	264	271	14	535
Въ 4-та Стрѣлк. бригада	2	20	102	410	22	512
Въ артилерията	1	3	14	56	4	70
Всичко загуби	13	101	832	2628	114	3460

Къмъ тъзи цифра трѣбва да се прибавятъ още 200 души безъ извѣстно изгубени. Слѣдователно всичкитѣ загуби на Шипченския отрядъ се простираха за тия шесть деня до 113 офицери и 3660 долни чинове.

Отъ 14-та дивизия въ боя не взема съвсѣмъ участие 54-й Мински полкъ. Общата цифра на участницитѣ по този начинъ достига до 19,000 души. Слѣдователно загубитѣ на русско-българския отрядъ съставляватъ около 20%. Процента на турскитѣ загуби достигаше отъ 28% до 30%. Отъ русско-българскитѣ загуби най-голѣмъ процентъ (около 30%) се пада на Брянския полкъ, който участвува въ всичкитѣ боеве отъ началото и до края, а така сѫщо — и въ активнитѣ дѣйствия срѣщу Малуша; а загубитѣ на останалитѣ части, въ това число и на българското опълчение, сѫ доволно равномѣрни. Отъ българскитѣ дружини най голѣми загуби имаше 1-та на полковникъ Кесякова, което се обяснява съ това, че нѣкои роти отъ тъзи дружина трѣбваше да извършатъ извѣстни прѣдвижения срѣдъ най силния огънъ на атакуюшия. Въ всѣки случай загубитѣ въ 20% за една часть, която се отбранява и която е прикрита отъ окопи, трѣбва да

се считатъ за твърдѣ голѣми, и това най-нагледно свидѣтелствува за упорството и самоотверженнето въ боя на защитницитѣ на Шипка.

Критически бѣлѣжки по августовскитѣ операции на Шипка.

Ний видѣхме по горѣ, че слѣдъ вземанието на Нова-Загора въ Цариградъ възлагаха на армията на Сюлейманъ паша голѣми надѣжди. Тя трѣбваше и да отхвърли русситѣ на Балкана, и да запуши южнитѣ негови дебушета, за да възпрѣпятствува на русскитѣ опитвания да се спустнатъ пакъ въ долината на Тунджа и Марица, и най послѣ — да усили лѣвия флангъ на Источно-Дунавската турска армия за съвмѣстни дѣйствия към Търново. Въ увлѣчението си турския сераскериятъ, като че забравяше, че въ сѫщность армията на Сюлейманъ паша състоеше отъ единъ 30,000 корпусъ, отъ който половината отъ нови импровизовани части, лошо снабдени, лошо командувани и още по лошо обучени, и слѣдователно малко способни за сериозни активни дѣйствия. По добритѣ войски, които Сюлейманъ паша доведе отъ Черногорската граница, и тѣ пристигнаха безъ всѣкакъвъ обозъ и артилерия, слѣдователно врѣменно и тѣмъ липсваше маневренната способность. Отъ друга страна, за да можеше усилванието на Источно-Дунавскита армия да даде сѫщественни резултати, то трѣбваше да бѫде направено съ достатъчни сили. За тъзи цѣль Сюлейманъ би трѣбвало да прѣхвърли прѣзъ Котленския проходъ най малко 20000 души. Но тогасъ на югъ отъ Балкана оставаха само 10000, които бѣха недостатъчни за да обезпечатъ безопасностьта на Одринъ и запушванието на южнитѣ балкански дебушета,

на което най-много настояваше Султана. Тѣзи бѣха главнитѣ мотиви, които Сюлейманъ паша основателно истъкна въ промежутока отъ 19-й до 24-й юлий, и благодарение на които му се разрѣши да се неприсъединява къмъ главната източна турска армия.

И тъй, слѣдъ пристиганието си въ Нова-Загора, Сюлейманъ паша получава макаръ и по скромна, но строго опрѣдѣлена задача — *да отхвърли русситѣ на Балкана и да направи невъзможно повторното имъ спущание въ долината на Тунджа и Марица*. Трѣбва да признаемъ, че тъзи задача напълно съотвѣтствуваше на неговитѣ сили и бѣше удобоиспълнима. Но началника на Балканската армия, повидимому, го силно блазняха лавритѣ на Османъ паша, и той скоро почва да мечтае за по блѣскави прѣдприятия.

Слѣдъ като отстжпа Передовоя отрядъ на Балкана, Сюлейманъ си задава за цѣль да скъса русската отбранителна линия, да заеме Габрово и сетнѣ, споредъ обстоятелствата, да подаде помощь или на Османъ паша, или на Мехмедъ-Али на истокъ. И тая послѣдната задача може да се признае, поне въ първата си половина, за испълнима и съотвѣтствующа на силитѣ му. Осжществлението й, обаче, прѣди всичко зависяше *отъ скритностьта и бързината*. Вмѣсто това, ний виждаме като че ли Сюлейманъ паша напълно прѣнебрегва тия условия. Вмѣсто да тръгне за Шипка веднага слѣда заеманието на Ст.-Загара, той губи цѣли 15 деня въ ненужни маневрирания, които при туй се извършватъ твърдѣ бавно. Вмѣсто да испрати направо отъ Стара-Загора или Нова-Загора единъ заслонъ срѣщу Твърдица-Хайнкей, а самъ да върви *възможно бърже и скрито по кратчейшия пжть къмъ Шипка*, той се насочва съ цѣлата армия испърво за Нова-Загора, сетнѣ за Хайнкей и най-послѣ за Казанлъкъ и Шипка. Вмѣсто 40 километра, които имаше да мине, той прави цѣли 120, и при туй твърдѣ бавно.

Русситѣ прѣзъ това врѣме получиха възможность да се съвзематъ отъ потърпенитѣ поражения на 8-й, 18-й и 19-й юлий и да се ориентиратъ въ ново създадената обстановка. Тѣ взеха, както видѣхме, редъ солидни мѣрки, както за отбраната на Балканската линия, тъй и за противодѣйствие на възможнитѣ опитвания на турцитѣ да настѫпятъ на русската комуникационна линия отъ истокъ и западъ,

Прѣзъ Шипченски проходъ, както видѣхме, минаваше най-удобния пѫть, който съединяваше Южна и Сѣвѣрна България. По тъзи причина той бѣше и най-чувствителната точка за турския ударъ. Слѣдователно, рѣшението на Сюлейманъ паша да насочи своитѣ главни дѣйствия въ това направление може да бѫде признато *за напълно сполучливо*. Колкото за „затворенитѣ врата" чини ни се, че къмъ първитѣ числа на августъ всичкитѣ проходи се прѣдставляваха почти еднакво затворени. Ако Сюлейманъ тръгнеше прѣзъ Твърдица за Елена, той щеше да срѣщне не помалко съпротивление, тъй като къмъ войскитѣ на генералъ Радецки можаше да се присъедини и 11-та пѣхотна дивизия, която съставляваше дѣсния флангъ на отряда на Цесаревича. Освѣнъ това мѣстностъта между Кортенъ и Търново или Златарица, на протяжение на 3 прѣхода е силно прѣсѣчена и малко плодородна, та една голѣма армия би срѣщнала голѣми затруднения по снабждението си съ продоволственни припаси. За турската армия, която нѣмаше продоволственъ обозъ, това обстоятелство бѣше отъ първостепенна важность.

Но както и да е, турската Балканска армия найпослѣ се появява около Казанлъкъ, и, слѣдъ като сполучи доволно искустно да отвлече вниманието на генералъ Радецки къмъ Елена, насочва удара си на Шипка, съ цѣль да овладѣе прохода. Успѣха на тъзи операция прѣди всичко зависяше отъ енергията и бързината на испълнението. Вмѣсто това, Сюлейманъ произважда редъ

прѣдвижения, маневри и прѣстроения на 7 и 8-мо число, и атакува едва на 9-то. *Ако той извършеще марша на главнитѣ си сили прѣзъ нощьта отъ 6-то на 7-мо число, тѣ можаха да пристигнать въ Казанлъкъ почти незабѣлѣзани.* Ако слѣдъ това 7-ий августъ се посвятеше на една внимателна рекогносцировка, то до вечерьта щѣха да се добиятъ всички данни за да може да се състави окончателно плана за дѣйствията. На 8-мо число можаше да се произведе и самата атака, при което, вѣроятно е, че участьта на Шипка би се разрѣшила прѣди още да пристигне първото подкрѣпление — Брянския полкъ. Испълнението на този маршъ-маневръ бѣше толкозъ повече възможно, че Databого Перодовоя отрядъ, слѣдъ отстѫпванието задъ Балкана, остави само 5 сотни кавалерия въ долината на Тунджа, и тѣ можаха да бѫдатъ лѣсно смѣтени отъ многочислената кавалерия на Сюлейманъ и Реуфъ паша. *Русситѣ оставаха на Балкана съ единъ видъ затворени очи,* а това улесняваще твърдѣ много и скритото маневриране и сполучливитѣ демонострации.

По една или друга причина, началника на Балканската турска армия рѣшава да атакува на 9-то число Непонятно е тогава, защо не се ползува отъ авангарда си, който още на 8-й сутреньта пристигна около Шипка за да произведе самъ лично рекогносцировка. Въ този случай, вѣроятно, той би се убѣдилъ въ трудностьта на фронталнитѣ атаки и близкитѣ обхвати, и, безсьмнѣние, би избралъ по други способъ за дѣйствие. Ний сме убѣдени, че ако Сюлейманъ паша оставяше 10—12 баталиона съ по-голѣмата часть отъ артилерията си като заслонъ срѣщу върха Св. Никола отъ югъ и отъ истокъ, и ако испратяше още първия день 20—25 баталиона къмъ Малуша, а кавалерията си съ 1—2 баталиона — по пѫтя за Зелено дърво, то русско българския отрядъ, заплашванъ да бѫде отрѣзанъ, едва ли би се удържалъ тъй упорно на Шипченскитѣ вър-

хове. Най-слабото и най-чувствително мѣсто отъ русската позиция се намираше на тѣхния дѣсенъ флангъ, на линията която съединяваше Централната Кржгла и Тилна батареи. Подстжпитѣ въ това направление бѣха сравнително тъй удобни, че на 11-то число Расимъ паша съ 9—13 баталиона едва не завладѣ тъзи линия. Пита се сега, какви биха били резултатитѣ, ако сжщия Расимъ паша атакуваше на 9-то число сжщата линия съ 25 баталиона? Прѣдната русска позиция, вѣроятно, щеше да бжде отрѣзана, или пакъ отбраняющия би я напусталъ, безъ да чака скъсването на съобщенията му.

На 11-то число обстановката бѣше се измѣнила значително въ полза на отбраняющия. Прѣди всичко бѣше пристигналъ цѣлия Брянски полкъ, а въ Габрово на 18 километра разстояние бѣше съсрѣдоточена цѣлата 4-та Стрѣлкова бригада. Освѣнъ това съединения русско-български отрядъ бѣше отбилъ вече редъ турски атаки и неговия моралenъ духъ бѣше силно повдигнатъ, тогазъ когато у турцитѣ се забѣлѣзваше вече извѣстенъ упадокъ. При все това, ако на 10-то или 11-то число Сюлейманъ повторяше атакитѣ на дѣсния русски флангъ съ 26 баталиона, които той събра тукъ на 14-то число, то шансовитѣ му за успѣхъ все още бѣха голѣми.

Слѣдъ несполукитѣ, обаче, и на 11-то число, понататашнитѣ опитвания на турцитѣ да дѣйствоватъ настжпателно, бѣха съвършенно безполѣзни и поведоха само къмъ нови напрасни загуби. Още прѣзъ нощьта отъ 11-то на 12-то число силитѣ на русситѣ се уголѣмиха съ 4 прѣсни баталиона, а сутрента на 12-то почнаха да пристигатъ и частитѣ на 14-та дивизия. Сега на Сюлейманъ паша оставаше едно — да се ограничи съ строгата пасивна отбрана на завзетитѣ командующи пунктове и да дочака пристиганието на солидни подкрѣпления, послѣ което само можеше да се мисли за нови активни дѣйствия. Вмѣсто това, ние виждаме Расимъ паша и на 12-то число да води редъ безпо-

лезни атаки срѣщу Страничната височина, които, при дадената обстановка, бѣха съвсѣмъ безцѣлни.

Въ резултата, Сюлейманъ паша достигна своята цѣль на половина: Той завладѣ командующитѣ на русската позиция височини, расположи на тѣхъ достатъчно силна артилерия и съ това *създаде за отбраняющия едно извънрѣдно тъжко положение*, което както ще видимъ по доло, се продължова повече отъ 4 мѣсяца и имъ струва огромни жертви.

Въ Цариградъ бѣха доволни и отъ тия сравнително скромни резултати, и името на Сюлеймана на врѣме стана едно отъ най популярнитѣ. Султана, Великия везиръ и Серактерията побързаха да поздравятъ побѣдителя на Шипка въ най лѣстни за него изражения. На дневенъ рѣдъ биде поставенъ въпроса за назначението на Сюлейманъ паша за главнокомандующъ на всичката Дунавска армия. Днитѣ на командуванието на Мехмедъ-Али паша бѣха прѣброени. Сюлейманъ приписваше непълнотата на своитѣ успѣхи на бездѣйствието на другитѣ турски армии. Той се оплакваше въ Цариградъ, че Османъ и Мехмедъ Али паша не прѣминали едноврѣменно въ настъпление отъ Плѣвенъ и Османъ-Пазарь, и съ това освободили много русски войски, за да дѣйствоватъ на Шипка. Тѣзи аргументи се приемаха като несъмнѣнни и Сюлейманъ паша бѣше герой на деня.

Колкото до дѣйствията на руссitѣ *до 11-то число*, тѣ ни се прѣдставляватъ като образцови, и вѣроятно ще останатъ въ историята като високо поучителенъ образецъ за пасивната отбрана на една дълга линия.

Неможемъ обаче да кажемъ сѫщото и за дѣйсгвията *на 12-то, 13-то и 14-то число*. Самото рѣшение да се прѣмине въ настъпление срѣщу лѣвия турски флангъ и да се завладѣятъ командующитѣ височини на западъ отъ Шипченския проходъ, самата тъзи идея бѣше твърдѣ

цѣлесъобразна. Испълнението ѝ, обаче, като че ли оставяше да се желае много. Прѣди всичко, за тъзи цѣль би трѣбвало да се назначать достатъчно солидни сили, а това можеше да стане не по-рано отъ 13-то число сутреньта. Слѣдователно атакитѣ на 12-то число срѣщу Зелената височина бѣха прѣждеврѣменни и вредни. Освѣнъ безполезнитѣ загуби, които понесе дѣсния страниченъ отрядъ на подполковницитѣ Худякова и Кобилянски и на полковникъ Липински, съ тия атаки се откриваха по нататъшнитѣ намѣрения на генералъ Радецки, и Сюлейманъ паша взема своитѣ мѣрки, като съсрѣдоточи по голѣмата половина отъ армията си на другия день именно на този пунктъ. Ако бѣше желателно да се небездѣйствува на 12-то число, да се изморява противника съ частни атаки, то, чини ни се, че можеше да се произведе тоя день едно демонстративно настъпление срѣщу 5-тѣхъ баталиона на Вессель паша и срѣщу дѣсния флангъ на Реджепъ паша. Съ това щеше и да се прикове вниманието на турцитѣ въ това направление, а на 13-то да се атакува съ половината или по голѣмата часть отъ 14-та дивизия височинита Малуша. Ако тъзи атака се съединеше съ единъ по солиденъ обходъ отъ къмъ Зелено Дърво, и ако частитѣ се вваждаха въ бой не тъй послѣдователно бавно, то Малуша би била взета. Слѣдъ това, положението на Сюлейманъ паша ставаше твърдѣ трудно, тъй като неговата позиция би се простирала отъ висотата Сосокъ до Бердекъ, т. е. паралелно на пѫтя на отстѫплението му. Послѣдния би се заплашвалъ всѣка минута отъ къмъ висотата Малуша. Съмнително е при тѣзи условия да ли турцитѣ биха останали на върховетѣ на Шипка, или щѣха да се спустнатъ и изберътъ позиция на югъ отъ прохода на равнината. Въ послѣдния случий, положението на Шипченския русски отрядъ се би силно облегчило и освѣнъ това тѣ биха владѣли активно тоя важнейши проходъ.

Съ това ний завършваме собственно шестдневнитѣ августовски боеве на Шипка, които ще съставятъ най свѣтла страница въ историята на Освободителната война. *За насъ българитѣ тѣ иматъ особенъ моралень интересъ.* Тукъ, на дивитѣ и негостоприемни върхове на Шипка, българскитѣ опълченци за пръвъ пѫть слѣдъ 500 годишно робство, поженаха първитѣ побѣдни лаври и положиха основата на нашитѣ национални бойни традиции. Тукъ славнитѣ синове на България, рамо до рамо съ русския войникъ, доказаха нашата жизнеспособность и че българския народъ заслужава една по добра участь отъ колкото до сегашното робство.

ГЛАВА Г.

Положението на Шипка следъ августовскитѣ боеве.

Следъ августовскитѣ боеве работитѣ на Шипка се измѣняватъ коренно: Сюлейманъ паша се отказва врѣменно отъ всички активни дѣйствия, и въ продължение на 20 дена, до 5-й септемврий, се ограничава съ строга отбрана. Турската артилерия на окрѫжающитѣ височини се усилва съ още нѣколко орѫдия, въ това число нѣколко мортири. Ежедневно и двѣтѣ страни водятъ сравнително слаба канонада, която искарваше изъ строя по десятина души отъ всѣка страна. Сюлейманъ води най енергична прѣписка по телеграфа съ военния министръ Мустафа паша, отъ когото иска и настоява на двѣ нѣща: 1) Да му се испратятъ укомплектования за баталионитѣ, а така сѫщо и нови 15—20 баталиона; и 2) Да се прѣдпише на Мехмедъ-Али и Османъ паши да пристѫпятъ къмъ по енергични дѣйствия, за да отвлекътъ силитѣ на руситѣ отъ Шипка. Той особенно настояваше да се заповѣда на Османъ паша отъ Плѣвенъ да излѣзе съ цѣлата или часть отъ армията си, и, като се упѫти за Севлиево и Габрово, да му облекчи дѣйствията отъ тая страна. Съ това, казва той, „руския Шипченски отрядъ ще бѫде окончателно обиколенъ, и като не му остане други исходъ, той (руския отрядъ) ще трѣбва да капитулира".

Къмъ края на августъ, отряда на Сюлейманъ паша биде усиленъ, и неговата численность достигаше до 30 хиляди души съ 60 орадия, отъ които нѣколко мортири. Новитѣ подкрѣпления, обаче, състояха отъ редифи и мустахфизи, на които Сюлейманъ не довѣряваше, и съ-

вършенно ги считаше непригодни за серьезни настжпателни дѣйствия. Къмъ първитѣ числа на септемврий, турската позиция па Шипка получи форма па подкова, на която стрѣлката се намираше на терасата па сѣверъ отъ с. Шипка, а крайщата ѝ — на височинитѣ на сѣверъ отъ върха Малуша и на Враненото гнѣздо. Както виждаме, тъзи подкова блокираше русското расположение отъ три страни, и оставяше свободна само тѣсната отъ 2 километра ивица, по която минаваше пжтя за Габрово. Турската артилерия обстрѣлваше отъ всички страни пространството, гдѣто бѣха расположени русскитѣ войски. Самия пжть за Габрово се намираше подъ най дѣйствителния артилерийски огжнъ на блокирующия.

На турската позиция се забѣлѣзваше една усилена дѣятелность, която имаше за цѣль да усили фортификационно заетитѣ пунктове и да ги направи недостжпни. Работата се извършваше повече нощя, и русситѣ всѣка сутринъ забѣлѣзваха да се появяватъ нови окопи въ допълнение на вече направенитѣ. Къмъ края на септемврий, турската укрѣпена позиция състоеше отъ слѣдующитѣ фортификационни постройки (планъ № 6):

Лѣвъ флангъ. Два отдѣлни люнета, на височинитѣ, които се намиратъ право на сѣверъ отъ Малуша, това бѣше крайния лѣви флангъ на турската позици. Една планинска батарея (нова бат.) за 4 орждия бѣше расположена между тия люнети и батареята на Малуша. Една голѣма батарея отъ 6 полски орждия на Малуша. Двѣ батареи по на двѣ орждия на Зелената височина, отъ тѣхъ едната бѣше въоржжена съ двѣ мортири, а другата съ 2 планински орждия. Между и около тия упорни пунктове бѣха построени редъ пѣхотни окопи на мѣста въ двѣ и въ три линии. Всичко това съставляваше лѣвия флангъ на Сюлейманъ паша. Пѣхотата на този флангъ състоеше отъ 18—20 баталиона. Зелената височина играяше роль на прѣденъ пунктъ на този флангъ, който трѣбваше да усили отбраната на важнѣйшата височина-Малуша.

Артилерията на турския лѣви флангъ стрѣляше по Св. Никола. Централната, Кржгла и Тилна батареи и — по окопитѣ около тия пунктове. Двѣтѣ планински оржжия на Зелената височината имаха специална задача да обстрѣлватъ отъ разстояние $1^1/_2$ километръ колѣното на шосето между Драгомировската и Подтягинската батареи, което мѣсто получи оригиналното название „Райска долина".

Центръ. Центра състоеше отъ една мортирна батарея на 12 оржжия,*) която бѣше построена на разстояние 800 метра на югъ отъ Св. Никола, непосрѣдственно около шосето. Въ дѣсно, лѣво и прѣдъ батареята се намираха сжщо редъ пѣхотни окопи, които прѣграждаха фронтално пжтя на настжплението на русситѣ на югъ. Мортирната батарея стрѣляше главно по русскитѣ окопи на Св. Никола и около Стоманената батарея, а така сжщо — и по сѣверния склонъ на тъзи височина, гдѣто се прѣдполагаше да сж разположени русскитѣ резерви. На този участакъ турцитѣ държаха 4 баталиона, които по нѣкога усилваха до 6.

Дѣсенъ флангъ. Този флангъ състоеше: отъ деветиоката батарея на 9 орждия на височината м. Бердекъ; батареята на височината „Вранено гнѣздо", на четири планински орждия; батареята на височината Сосокъ на други 2 планински орждия; батарея на 4 планински орждия, на западния склонъ на м. Бердекъ на 500 метра отъ девятиоката; и най послѣ редъ пѣхотни окопи въ нѣколко яруса за прикритие на тия батареи отъ къмъ русския лѣвъ флангъ.

Освѣнъ укрѣпленията, турцитѣ бѣха расчистили и поправили планинскитѣ пжтеки за съобщение, насякоха и расположиха прѣдъ по главнитѣ си окопи засѣки и построиха цѣли села и колиби за укриване на защитницитѣ. Доло въ полето, около с. Шейново, тѣ распо-

*) Споредъ нѣкои източници тукъ е имало само 4 мортири.

ложиха общия си резервъ, обоза и необходимитѣ припаси. За обезпечение на тоя лагеръ биде проектирано да се укрѣпи една площадъ съ радиусъ около 1 и окрѫжность около 7 километра. По подробно описание на тоя укрѣпенъ лагеръ, който биде построенъ много по късно, ний ще направимъ въ послѣдствие, когато ще описваме Шейновския бой.

Положението на русситѣ. Генералъ Радецки, слѣдъ безрезултатнитѣ настѫпления на 12-й, 13-й и 14-й августъ, рѣши тъй сѫщо да се ограничи съ строгата отбрана. Въ щаба на 8-ия корпусъ, повидимому, бѣха склонни да считатъ турцитѣ много по силни отъ колкото тѣ бѣха въ дѣйствителность. Освѣнъ това укрѣпената турска позиция ставаше отъ день на день по силна, и ако атакитѣ отъ 12—14 несполучиха, то малко шансове имаше, че тѣ ще сполучатъ сега. Общото положение на работитѣ на цѣлия театръ, тъй сѫщо диктуваше осторожность. Мехмедъ-Али паша бѣше почналъ да проявява признаци за серьезно намѣрение да настѫпи отъ Джумая или Османъ-Пазаръ къмъ Търново. Можаше да стане нужда да се отдѣли часть отъ Шипченския отрядъ за защита на Търново. Османъ паша, слѣдъ като бѣше заелъ Ловечъ, тъй сѫщо заплашваше дѣсния флангъ на 8-ия корпусъ. При тѣзъ условия русската главна квартира не считаше за възможно да се прѣдприематъ каквито и да било настѫпателни дѣйствия до паданието на Плѣвенъ което, се очакваше да стане въ края на августъ; за това на генералъ Радецки се прѣдписваше само да се удържа на заетитѣ позиции, като прѣгражда пѫтя на отстѫплението на турцитѣ въ това направление*).

Русската позиция къмъ това врѣме получи едно значително уголѣмяване. Прѣди всичко, въ състава на

*) Въ срѣдата на августъ въ продължение на 3—4 деня се бѣше появила мисълта да се обиколи съ 2-рата дивизия Шипка прѣзъ Иметлийския проходъ, но тя скоро биде изоставена и тази дивизия получи заповѣдь да се прѣмѣсти обратно въ Севлиево.

дѣсния флангъ биде включена окончателно Страничната височина, която до сега се заемаше само като прѣденъ пунктъ; слѣдъ това, въ тила бѣха построени нѣколко допълнителни постройки. Изобщо, русската позиция сега взе формата на една тѣсна крива ивица, направлението на която се опрѣдѣляше съ направлението на шоссето. Срѣдната широчина на тъзи ивица бѣше отъ 50—150 крачки, и само на двѣ мѣста тя получаваше едно уширочавание, което, обаче, не надминуваше 1000 метра около Кржглата и 600—700 метра у Св. Никола.

На 20-й августъ на Шипка пристигнаха двѣ роти отъ 2-ия Саперенъ баталионъ, и отъ тоя день, а особенно слѣдъ несполучливата третя атака на Плѣвенъ, се почва испълнението на оная гигантска работа, която трѣбваше поне до нейдѣ да отслаби неудобствата на тъзи оригинална позиция и да направи възможно оставанието на нея прѣзъ зимата и подъ най-дѣйствителния огънь на противника.

Прѣди всичко, трѣбваше да се построятъ редъ окопи и батареи, за да се импонира на турскитѣ сили срѣщу дѣсния русски флангъ. За тъзи цѣль, Централната и Кржгла батареи бидоха прѣправени и приспособени за по на 6 орждия; на Тилната височина бѣше построена батарея за 4 орждия, и получи название — Драгомировска; на половинъ километръ на сѣверъ отъ послѣдната, около пжтя, биде построена тъй нарѣчената Скороспѣлка (бързопостроена) батарея на 2 орждия. Още по на сѣверъ се направи батареята на Подтягина за 4 орждия, която и съставляваше най-сѣверното русско укпрѣление. На Страничната височина, която сега получи название Волинска, се расположиха двѣ батареи по на двѣ орждия, отъ които едната, тъй наречена скорострѣлна № 2, а другата щурмовая № 1. Първата отъ тѣхъ бѣше въоржжена съ двѣ скорострѣлни орждия и обстрѣлваше подстжпитѣ къмъ Зелената височина, а втората, съ 2 полски орждия, защищяваше западнитѣ склонове и тила на Св. Никола.

На Св. Никола, прѣдишнитѣ батареи и окопи бѣха усилени и прѣправени, и къмъ 1-й септемврий тукъ се издигаха: Батареята № 1, бившата стоманена, на 4 оржадия*), батареята № 2 на двѣ оржадия; батареитѣ № 3 и 4 по на 4 оржадия; скорострѣлната № 1 — на 2 скорострѣлни оржадия; планинската — на двѣ оржадия на 500 крачки на сѣверъ отъ Стоманената; Мортирната № 1 на сѣверния склонъ на Св. Никола—на двѣ 6-ти дюймови мортири. Около батареитѣ се построиха редъ окопи за пѣхотата въ нѣколко яруса. Артилерията на Св. Никола се приспособяваше така, че да може да стрѣля въ всички направления, но особенно внимание се обръщаше на създаването добръ обстрѣлъ на истокъ, югъ и сѣверо-западъ.

Срѣщу дѣсния турски флангъ стрѣляха батареитѣ отъ Св. Никола и ония отъ Централната и Кржгла височина, а така сжщо — и Драгомировската; но за ближайши обстрѣлъ на подстжпитѣ на позицията отъ къмъ истокъ, построи се още щурмовата № 2 батарея на двѣ оржадия. Тя бѣше разположена между Кржглата и Централна батарея съ фронтъ на истокъ.

Пѣхотнитѣ русски окопи състояха отъ три главни групи: 1) Групата на Св. Никола за 2 1/2 баталиона. Тѣ вѣнчаваха всички батареи и имаха сжщия фронтъ, както и послѣднитѣ. На сѣверния склонъ на височината освѣнъ това бѣха изкопали нѣколко пѣхотни еполимента за укритие на частнитѣ резерви на тоя участокъ. 2) Групата на Волинската височина състоеше отъ два реда окопи, съ профилъ за стрѣлба отъ колѣно и стоишкомъ. Задъ тѣхъ, непосрѣдственно около шоссето, бѣше построенъ другъ единъ дългъ окопъ за двѣ роти, който съставляваше като послѣдня позиция за частитѣ отъ Волинската височина, въ случай, че тѣ бждатъ принудени да отстжпятъ. Въ тила на този окопъ, на контръ-

*) Стомаиенитѣ оржадии по недостатокъ на снаряди бѣха смѣнени съ 4 оржадия отъ 14-та артилерийска бригада.

форса, който се спуща отъ Бръглата батарея на истокъ, бѣше построенъ другъ единъ окопъ сѫщо на двѣ роти. 3. Третата група пѣхотни окопи, на два баталиона, се простираше отъ Бръглата до Драгомировска батарея, и имаше за цѣль да обстрѣлва сѫщо подстѫпитѣ къмъ източния фронтъ на позицията.

Тъй като позицията на русситѣ се обстрѣлваше отъ всички страни, то стана нужда щото на всичкитѣ батареи да се строятъ тилни и междинни травети, блиндировани ровики, прикрити съобщения и расходни зимници за снарядитѣ и зарядитѣ. Сѫщо трѣбваше да се направятъ почти вь всичкитѣ пѣхотни окопи блиндажи, бонети а на нѣкои мѣста и траверси. Грунта по всичката позиция бѣше каменистъ, покритъ съ единъ само тънъкъ слой земя. Отъ доло подъ него бѣше скала, която се копаяше твърдѣ мѫчно съ имѣющия се шанцевъ инструментъ. Вслѣдствие на това, повечето бруствери и траверси се правяха отъ фашини, или турове, съ добавление на прѣносни землени торби. Саперитѣ исплитаха всѣки девь до 300 тура, 100 фашини и 50—60 прѣносни плѣтища, които нощя се прѣнасяха и нареждаха на мѣстата си. Сѫщо голѣмъ трудъ струваше и направата на землянки и обходни пѫтища. Участока отъ шоссето, на сѣверъ отъ Скороспѣлката, на протяжение до 1200 м. прѣдставляваше една съвсѣмъ открита ивица, по която турцитѣ стрѣляха съ двѣ орѫдия, специално назначени за тъзи цѣль. Деня тамъ неможеше да мине безнаказано даже отдѣленъ человѣкъ. Опастностьта при прѣминаванието на този участокъ бѣше толкова голѣма, че единъ отъ участницитѣ на отбраната иронически бѣше нарѣкалъ това мѣсто „Райска долина", което означаваше, че който се опита да мине отъ тамъ, отива въ Рая. Стана нужда да се прокара на цѣлъ километръ обходенъ пѫть, по твърдѣ трудна мѣстность. Вторъ такъвъ обходенъ пѫть съ дължина $1^1/_4$ километра трѣбваше да се направи между Централната батарея и

височината Св. Никола. Трети обходенъ участокъ отъ триста метра биде прокаранъ въ обходъ на височината около мортирната № 2 батарея.

Всичкитѣ тия постройки прѣдизвикаха страшенъ расходъ на енергия и съставляваха за защитницитѣ на Шипка не по-малка тяжесть отъ сѣдението въ окопитѣ подъ куршумитѣ и гранатитѣ на неприятеля.

Силитѣ на отбраняющия къмъ 1-витѣ числа на септемврий се распредѣляха тъй: Отъ 6—8 баталиона стояха постоянно въ окопитѣ и съставляваха дежурна часть. Останалитѣ 12—14 баталиона оставаха на бивацитѣ на своитѣ полкове въ землянкитѣ и почиваха. Бойни и продоволствении припаси и храна на позициитѣ се доставляваше прѣимущественно нощя, подъ прикритието на нощната темнина.

До 30-й августъ русската главна квартира прѣдполагаше, че стоянието на Шипченскитѣ височини, при всичкитѣ неблагоприятни условия, ще се продължи само нѣколко деня. Слѣдъ третия обаче, Плѣвенъ, този срокъ се продължаваше на неопрѣдѣлено врѣме и отъ тъзи дата работението по укрѣпяванието на позицията стана особенно енергично.

Така вървяха днитѣ на Шипка, безъ да се прѣдвижда край на това мъчително сѣдение въ влажнитѣ и студени окопи и землянки.

Нападението на Зелено Дърво.

На 19-й августъ Сюлейманъ паша пакъ първъ нарушава това мъчително спокойствие: Единъ отрядъ отъ 400—500 черкези, прѣминава скрито по Иметлийския пѫть и сполучва незабѣлѣзанъ да се появи прѣдъ расположението на 5-та и 10-та български дружини,

около Зелено дърво. Въ това врѣме дружинитѣ сѫ се занимавали съ единично обучение и войницитѣ излѣзли безъ патрони въ патронташитѣ. Черкезитѣ се въсползували отъ това обстоятелство и атакували стрѣмително прѣднитѣ части. Произлѣзалъ единъ значителенъ безпорядъкъ, и нападающия сполучилъ да назстигне и изсѣче 15—20 души. Дружинитѣ отъ втората линия, като забѣлѣзали отстѫплението на прѣднитѣ, по инициативата на полковникъ Кесяковъ, ударили тревога, построили 2—3 роти и срѣщнали неприятеля съ огънь. Черкезитѣ слѣдъ това повърнали назадъ, като сполучили да запалятъ селата Топлишь и Зелено дърво. 3 сотни отъ 23-й Донски казашки полкъ, които биле расположени задъ първото село се приготвили на бърже и се пустнали да прѣслѣдватъ атакующия противникъ. Настигнати по стръмния склонъ къмъ Маркови стълби, черкезитѣ оставили подкараната плячка отъ добитокъ и отстѫпили на югъ къмъ с. Иметли.

Този успѣхъ на турската конница се е дължалъ исключително на твърдѣ посрѣдственната организация на стражевото охранение. Дружинитѣ и казацитѣ считаха себе си напълно обезпечени отъ нечаенни нападения, защото биле въ тила на главната Шипченска позиция, а на Иметлийския пѫть се гледало като на труденъ илъ съвсѣмъ непроходимъ. Въ сѫщия день, отъ Габрово биде испратенъ Якутския пѣхотенъ полкъ, (отъ 11-та дивизия), който зае позиция около Зелено дърво и заедно съ дружинитѣ получи назначение да обезпечи окончателно този флангъ.

Положението прѣдъ боя на 5-ий Септемврий.

Между туй, военния съвѣтъ отъ Цариградъ настояваше да се дѣйствува активно. И Мехмедъ-Али и Османъ получиха заповѣдь да налегнатъ на русскитѣ флангове,

да привлѣкъвъ на себя си вниманието на русситѣ и съ това да направятъ възможно и движението напрѣдъ на Сюлейманъ паша. Въ испълнение па този планъ, Мехмедъ-Али паша насочи една дивизия отъ Джумая къмъ Попкюй и атакува русскитѣ авангарди при Кара Хасанкей на 16-й Августъ и Коцелово на 18-й. Прѣдъ видъ обаче на енергичното съпротивление на частитѣ отъ XIII-й русски корпусъ, турцитѣ трѣбваше да се ограничатъ само съ този частенъ успѣхъ, който не отвлѣче нищо отъ силитѣ на генералъ Радецки.

Съ сжщата цѣль се опита да настжпи и отъ Плѣвенъ Османъ паша: На 19 й Августъ, той излиза съ 20 баталиона по пжтя за Пелишатъ, но слѣдъ единъ упоренъ бой, който му струва до 1000 души загуба, биде принуденъ да се върне още сжщия день обратно въ Плѣвенъ подъ защитата на неговитѣ укрѣпления.

По всичко се виждаше, че настжпателнитѣ дѣйствия на фланговетѣ не могжтъ да приведътъ къмъ нѣкои рѣшителни резултати. Русситѣ имаха достаточно сили за да не допустнатъ това. Къмъ Севлиево пристигна и 3-та пѣхотна дивизия съ 3-тята стрѣлкова бригада. Сега заедно съ 2-рята дивизия, тукъ се образуваше една група отъ 26 баталиона която нѣмаше да допустне никакво настжпление отъ Ловичъ за Севлиево. Срѣщу Османъ паша, на Пелишатската позиция, русситѣ държаха други 30 баталиона, които слѣдяха за всѣка стжпка на Плѣвенския гарнизонъ. На 22-й августъ напротивъ русситѣ сами прѣминаватъ въ настжпление отъ Севлиево, и вематъ обратно Ловичъ, като разбиватъ 8-тѣхъ турски баталиона, расположени въ този пунктъ.

Сюлейманъ паша, като че ли не искаше да разбере това трудно положение на Мехмедъ-Али и Османъ паша, и, притворно или искренно, все още настояваше да му се помогне съ диверсия къмъ Севлиево и Търново или Бяла. Едноврѣменно съ това, той все още не напуща и мисъльта да добие нѣкоя по блѣстяща побѣда

на Шипка. Къмъ 1-й септемврий пристигнаха отъ Цариградъ нови подкрѣпления и силитѣ на Сюлеймана, собственно на Шипка, достигнаха до 25 хиляди души. Сега той намислюва да овладѣе русската позиция съ нощна атака. Отъ 1-й септемврий турската артилерия усили своя огжнь, 12 орждейната мортирната батарея, която се построи на ската на югъ отъ Св. Никола, почна тъй сжщо да обстрѣлва русскитѣ окопи и батареи. Загубитѣ на послѣднитѣ се увеличиха и достигнаха до 40—45 души въ день, вмѣсто 10—15, както бѣше до сега. Но независимо отъ материалнитѣ вреди, огъня на турскитѣ мортири произвождаше и твърдѣ тѣжко морално дѣйствие Бавно лѣтящитѣ бомби, които се пущиха прѣзъ всѣки 5 минути, се ясно виждаха. Защитницитѣ инстинктивно бѣха длъжни да слѣдятъ за тѣхното хвърчание и да се хвърлятъ задъ това или онова закритие, за да намѣрятъ защита. Бомбитѣ, които падаха по сѣв. склонъ на Св. Никола, се търкаляха на доло и повечето пжти се спираха около бруствера на тозъ или онзи окопъ, гдѣто се и пръскаха. Всичко това произвеждаше едно угнетающе нравственно впечатление на защитницитѣ на Шипка и не имъ даваше покой нито деня, нито нощя. Въобще мортирния огънь бѣше единъ сюрпризъ за всички и неговото морално дѣйствие бѣше по силно даже отъ анфиладния и тиленъ огънъ на полската артилерия.

ГЛАВА V.

Нощния бой на 5-ий септемврий.

На 3-й септемврий Сюлейманъ паша събира военъ съвѣтъ, на когото подлага да обсѫди въпроса за едно нощно нечаенно нападение на русската позиция. На съвѣта присѫтствуватъ пашитѣ Шакиръ и Вессель и всичкитѣ офицери отъ генералний щабъ. Слѣдъ непродължително обсѫждание, Сюлейманъ рѣшава да насочи главната атака на височината Св. Никола, а една второстепенна — по направление на Волинската височина. Нападението се извършва по слѣдующия начинъ:

1) Водянието на главната атака се възлага на единъ своденъ полкъ отъ избрани доброволци отъ 3 сводни баталиона, подъ началството на подполковника Ибрахимъ бея. Този отрядъ още вечерта на 4-то число се събира незабѣлѣзано задъ турския центръ и ще чака условения часъ — 1 и 30 слѣдъ полунощъ, за да настѫпи. „Избранницитѣ“ се насочватъ право на Св. Никола, когото тѣ ще достигнатъ пълзишкомъ. Когато дойдатъ до върха тѣ се хвърлятъ право на ножове. „ще избиятъ артилерийската прислуга и ще завладѣятъ орѫдията и ближайшитѣ окопи“. Слѣдъ това, двата баталиона оставатъ въ завладѣнитѣ окопи, и само единъ ще се пустне да прѣслѣдва противника. За да могѫтъ да отличаватъ своитѣ отъ неприятеля, войницитѣ ще повтарятъ чѣсто думата „Киаба“.

2) Като поддържка на полка отъ „избранницитѣ“ се назначаватъ: 5 баталиона отъ 1-вата бригада, подъ началството на майора отъ генералний щабъ Хамди бея, и 4 баталиона отъ 2-рата бригада.

Баталионитѣ отъ първата бригада ще се приближатъ незабѣлязано къмъ окопитѣ отъ първата линия на центра, и ще чакатъ тукъ първия успѣхъ на доброволческия полкъ, слѣдъ което настжпватъ въ три линии, достигатъ до върха и се утвърдяватъ въ заетитѣ русски окопи и батарси. Само единъ отъ тия баталиони може да прeслѣдва противника.

Баталионитѣ отъ втората бригада се събиратъ въ шумата на дола, който се намира на западъ отъ Св. Никола, ще тръгнатъ въ условения часъ, и, когато се приближатъ до русскитѣ укрѣпления, ще съобразуватъ дѣйствията си съ баталионитѣ отъ 1-вата бригада.

3) Отъ дивизията, която е расположена на Малуша и около зелената височина, ще се отдѣлетъ 6 баталиона за атака на Волинската височина. Тия баталиони да извършатъ всичкитѣ си движения нощя, като се приближетъ колкото е възможно по близо до окопитѣ на противника. Самата атака ще произведътъ на разсъмнуване.

Тѣзи распореждания бѣха изложени въ една обширна диспозиция, която впрочемъ турцитѣ наричатъ инструкция, и която прѣтендираше да регулира всичкитѣ най дребни подробности.

Вечерьта на 4-то число, полка на „избранитѣ“ се събра на едно затънтено мѣсто въ дола около с. Шипка, гдѣто, слѣдъ малко, пристигна самъ Сюлейманъ паша. Той заповѣда на всички да извършатъ вечерния намазъ съ лѣгание два пжти на зямята. Муллата прочита съответствующитѣ молитви и цитати отъ корана. Слѣдъ това главнокомандующия се обръща къмъ „избранницитѣ“ си съ пламенна рѣчь, гдѣто апелира къмъ тѣхния патриотизмъ, и ги кани въ името на вѣрата и отечеството да се пожертвуватъ, ако потрѣбва, до единъ, но да не помослюватъ за отстжпление. Прочувствуванитѣ низами, съ сълзи на очи, се кълнатъ да си испълнятъ дълга до послѣдния капка кръвь. Слѣдъ това Сюлейманъ се прощава, а „избранницитѣ“ отиватъ на исходния

пунктъ да чакатъ условния часъ. Тѣ се намираха на около 2000 крачки отъ върха Св. Никола.

Другитѣ части, съ настжпване на нощьта, тъй сжщо почнаха на отдѣлни групи да се приближаватъ къмъ назначенитѣ имъ исходни пунктове.

Понеже мѣсеца този день засѣдаше около 1 часа, то рѣшителното движение на „избранницитѣ" трѣбваше споредъ диспозицията да се почне въ 1 ч. и 30 минути. По неизвѣстни, обаче, причини, тѣ закъсняватъ и тръгватъ едва въ 3 часа слѣдъ полунощь.

Расположението на русситѣ, на атакуванитѣ пунктове на позицията, къмъ това врѣме бѣше както слѣдва:

Като дежурна часть, въ прѣднитѣ окопи на Св. Никола, бѣха расположени двѣ стрѣлкови роти отъ Подолския полкъ. Въ траншеитѣ на втората линия, около батареитѣ стоеше 9-та рота отъ сжщия полкъ. Отзадъ на сѣверния склонъ на височината бѣха расположени въ частенъ резервъ двѣ роти отъ Житомирския полкъ, и още по отзадъ, около Централната батарея — 2-ия и 3-ия баталиони на сжщия полкъ. Началникъ ка отбраната на Св. Никола този день бѣше командира на Подолския полкъ полковникъ Духонинъ.

Въ дѣсно, на Страничната височина, бѣха расположени 7 роти отъ Волинския полкъ, подъ началството на подполковникъ Сендецкий. Отъ тѣхъ една рота заемаше прѣднята линия окопи, а другитѣ шесть — главната позиция на този пунктъ, на върха на височата,

Лѣвия флангъ на позицията, отъ Стоманената до Кржглата батареи, се заемаше отъ 7 роти отъ другитѣ полкове.

Всички останали части бѣха на бивацитѣ си задъ позицията и почиваха.

Вечерьта на 4-то число, нѣкои войници отъ прѣднитѣ русски постове донасяха, че срѣщу Страничната височина се чува нѣкакъвъ шумъ и прѣдвижение. Часа около 2 сжщитѣ неопрѣдѣлени донесения се получиха и

отъ секретитѣ, поставени прѣдъ окопитѣ на Св. Никола. Вслѣдствие на това, на войницитѣ отъ прѣдната линия се заповѣда да бодрствуватъ, а на частнитѣ резерви — да бѫдатъ готови за бой. Слѣдъ малко, обаче, като не се забѣлѣзваше нищо ново, което да потвърди прѣдишнитѣ извѣстия, хората се успокоиха и бѣха готови да се прѣдадатъ пакъ на почивка.

Между туй, равно въ 3 часа, сводния полкъ на „избранницитѣ" се спуща напрѣдъ и почна да се искачва по южния и юго-западния склонъ на Св Никола. Баталионитѣ на този полкъ вървѣха въ отдѣлни баталионни колони въ една линия и се прѣдшествуваха отъ гѫста верига на патрули. Русскитѣ прѣдни роти дълго врѣме не можаха да отличатъ движущата се верига, но когато се приближиха сгѫстенитѣ части на рязстояние 400—500 крачки, нѣмаше вече никакво съмнѣние, че противника настѫпва. Двѣтѣ роти допустнаха неприятеля още на стотина крачки и откриватъ дружни залпове, насочени прѣимуществено по срѣдния турски баталионъ. Турцитѣ неиздържаха този огънь и по голѣмата часть отъ тѣзи флангови баталиони се хвърлиха въ дѣсно и въ лѣво за да търсятъ укрития, обаче, централния продължаваше своето настѫпление упорно и, подъ убийствения огънъ на двѣтѣ стрѣлкови роти, достига до прѣднитѣ русски окопи, Патрулитѣ, които първи влѣзоха въ тѣхъ, или бѣха унищожени или отхвърлени назадъ. Слѣдъ тѣхъ, обаче, се показватъ сгѫстени тълпи отъ 600—700 души, хвърлятъ се на ножове, принуждаватъ двѣтѣ русски роти да отстѫпятъ и се утвърдяватъ въ първата линия окопи.

Прѣднитѣ двѣ русски роти отстѫпватъ въ окопитѣ на втората линия и заедно съ 9-та рота на Подолския полкъ откриватъ силенъ огънь. Турцитѣ се опитватъ нѣколко пѫти да се хвърлятъ на батареитѣ, но всѣки пѫть сѫ принудени да се върнатъ обратно въ заетитѣ окопи отъ първата линия. При все това първия успѣхъ

поободри останалитѣ отзадъ „избранници“ и тѣ скоро почнаха да принждатъ и да усилватъ частитѣ въ окопитѣ. Въ сжщото това врѣме пристигнаха и русскитѣ подкрѣпления. Най напрѣдъ се появиха двѣтѣ Житомирски роти отъ частния резервъ, които веднага бидоха испратени въ бойната линия. Слѣдъ нѣколко минути пристигнаха още 8 роти отъ сжщия полкъ подъ личното началство на командира на полка полковника Тяжелникова. Русситѣ се опитаха на нѣколко пжти да прѣминатъ сами въ настжпление, но силния огънь на турцитѣ и нощната темнина побъркаха на това. Врѣменно и двѣтѣ страни залѣгнаха въ окопитѣ си и се ограничиха съ усилена прѣстрѣлка. Въ това врѣме на позицията пристигна и генералъ Радецки. Слѣдъ като се ориентира въ дѣйствителното положение на работитѣ, той заповѣда на всички части отъ втората линия и отъ бивацитѣ да се приготвятъ за бой.

Бѣше вече почнало да се разсъмнува. Турцитѣ ненадѣйно за всички, изваждатъ и забаждатъ на заетата позиция бѣлъ флагъ съ червенъ полумѣсецъ. Подъ прѣдлогъ да прибератъ раненитѣ си, тѣ, очевидно, искаха да спечелятъ врѣме за да се утвърдятъ на заетитѣ позиции. Изненадани отъ това, прѣднитѣ русски роти на минута прѣкращаватъ огъня. Но генералъ Радецки праща заповѣдь да се необръща никакво внимание на каквито и да било флагове до тогава, до гдѣто противника не бжде окончателно отхвърленъ и боя се възобновява съ нови сили.

Когато окончателно се разсъмна, русситѣ можаха да констатиратъ, че въ прѣднитѣ окопи на Св Никила и въ крайнитѣ южни канари на Орлиното гнѣздо се бѣха загнѣздили около 1000 низами, които се укрѣпяваха и усилваха заетитѣ мѣста Останалитѣ турски части въ това число и баталионитѣ отъ 1-ва и 2-ра бригади, срѣшнати съ силенъ пѣхотенъ и артилерийски огънь се

бѣха оттеглили въ долината отъ двѣтѣ страни на Св Никола и се ограничиха само съ воденнето на безцѣлна стрѣлба.

Генералъ Радецки, слѣдъ като остави нѣколко роти на источния и западния склонъ на височината за противодѣйствие на посѣгателството на турцитѣ срѣщу флянговетѣ му. заповѣда на полковника Тяжелникова да се спустне съ три роти въ атака срѣщу „избранницитѣ". Слѣдъ като противника биде обсипанъ съ градъ куршуми и картечъ, ротитѣ тръгватъ напрѣдъ, но и тѣ отъ своя страна бѣха срѣщнати съ силенъ огънь и сж принудени да отстжпятъ въ окопитѣ си. Слѣдъ това, атакитѣ се повтарятъ още нѣколко пжти. Генералъ Радецки введжда послѣдователно въ бой по голѣмата часть отъ своитѣ сили. Часа около 10, най послѣ русситѣ сполучватъ да достигнатъ до турскитѣ окопи и съ щикове изгонватъ защитницитѣ имъ отъ тѣхъ. Съ отстжпванието на „избранницитѣ" отстжпиха сжщо и частитѣ отъ 1-ва и 2-ра турска бригади, които на нѣколко пжти се опитваха да се хвърлятъ на Св. Никола отъ истокъ и западъ, но които всѣки пжть биваха отбивани отъ дѣйствията на флянговитѣ роти и отъ огъня на артилерията (1-ва и 4-та батареи отъ 14-та артилерийска бригада).

Едноврѣменно съ боя на Св. Никола, турцитѣ, както помѣнахме и по горѣ, бѣха рѣшили да атакуватъ и Волинската височина. За тъзи цѣль шестьтѣхъ баталиона на Весселъ паша се приближиха скрито прѣзъ нощьта до русскитѣ аванпости и се спрѣха въ гората на разстояние около стотина крачки. Баталионитѣ вървяха въ три линии, по два въ всѣка, и на сближени дистанции. Часа въ 5, когато бѣше почнало вече да се зазорява, турцитѣ изведнъжъ искачатъ отъ шумата и се нахвърлюватъ на прѣднитѣ двѣ роти. Послѣднитѣ не свариха даже да направятъ по единъ залпъ. Слѣдъ това, първитѣ два табора продължаватъ настжплението по отстжпающитѣ русски роти. Обаче подполковникъ Сендец-

кий въ това врѣме бѣше се вече приготвилъ да срѣщне неприятеля отъ втората линия окопи. Когато турцитѣ се приближиха на 50—60 крачки, и когато прѣднитѣ русски роти очистиха фронта, Волницитѣ срѣщатъ настѫпающия съ залповъ огънь и слѣдъ четвъртия залпъ сполучватъ да ги повърнатъ назадъ. Едновръменно съ това, срѣщу тѣхъ насочва огъня си и № 4-та батарея отъ Св. Никола. Взети подъ кръстосанъ огънь, турцитѣ отстѫпватъ въ гората и почватъ да се устрояватъ. Часа къмъ 8, тѣ повтарятъ атаката си, но пакъ несполучливо. Най-послѣ, въ 9 часа, Вессель паша пуща въ атаката послѣднитѣ свои части, но и този пѫть тя биде отбита. Сега русската батарея отъ Св. Никола, която се бѣше добре пристрѣлила (4-та батарея отъ 14 артил. бригада на полков. Гофмана) нанасяше на турцитѣ страшни загуби и тѣ трѣбваше да се отдръпнатъ въ окопитѣ си на Зелената височина.

Часа къмъ 10 сутреньта боя малко по малко почна да утихва, а къмъ 12 той се съвсѣмъ прѣкрати. Само артилерията на двѣтѣ страни продължаваше още да се обмѣнява съ рѣдки изстрѣли. Загубитѣ и на отбраняющия и на атакующия бѣха огромни. Турцитѣ, по донесенията на Сюлейманъ паша, имаха убити и ранени 1400 души; русситѣ, по тѣхни източници, — до 1000 души. Най-голѣми загуби понесоха, разбира се, „избранницитѣ". Отъ 1000 души, които достигнаха до Св. Никола, малцина успѣяха и можаха да се върнатъ.

Слѣдъ боя Сюлейманъ паша нареди слѣдствие, което трѣбваше да изслѣдва причинитѣ на несполуката и нейнитѣ виновници. Отъ него можа да се констатира, че неуспѣха се дължи прѣди всичко на впечатлителностьта на „избранницитѣ", отъ които по голѣмата часть, слѣдъ първитѣ залпове, се хвърля въ лѣво и дѣсно въ долищата. При туй всичкитѣ усилия на частнитѣ началници да ги вдигнатъ напрѣдъ останали безрезултатни. Войницитѣ отъ 1-ва и 2-ра бригада, като видѣли отстѫп-

лението къмъ тѣхна страна на „избранницитѣ“, биле тъй сѫщо деморализирани, и по нататашнитѣ имъ усилия да атакуватъ, не се отличавали вече съ особенна енергия.

Но да анализираме по подробно тоя интересенъ и типиченъ нощенъ бой: По дѣйствията на турцитѣ, споредъ насъ, могѫтъ да се направятъ слѣдующитѣ забѣлѣжки:

1) Нощния настѫпателенъ бой, за успѣха си, прѣди всичко изисква отъ участницитѣ единъ необикновенно голѣмъ запасъ на енергия и твърдѣ високи морални качества. Войскитѣ на Сюлейманъ паша, послѣ августовскитѣ несполуки, бѣха нравственно силно поколебани, а отъ такива мѫчно може да се иска необходимото интенсивно напряжение на моралнитѣ сили. Силитѣ, и особенно моралнитѣ сили, на войника иматъ извѣстенъ прѣдѣлъ, който неможе да се прѣминава безнаказано. Турския главнокомандующъ пожела да има 3000 „доброволци“ и тѣ *бидоха искарани*, но това далечъ още не означаваше, че тѣ отиваха доброволно на смърть. Сюлейманъ, по видимому, и самъ разбираше това психологическо противорѣчие, и прибѣгна къмъ цѣль редъ, испълнени съ религиозенъ драматизмъ, сцени за да исцѣди отъ сърцата на тия „доброволци“ това, което тѣ неможаха да дадътъ.

2) Организацията на самата атака бѣше твърдѣ сложна, *а нощнитѣ дѣйствия въобще трѣбва да се отличаватъ съ извънредна простота*. Чини ни се, че щеше да бѫде по правило, ако баталионитѣ отъ 1-ва и 2-ра бригада се ешалонираха задъ „избраницитѣ“ и ако се употребяха за подбутвание на прѣднитѣ части. Тогава на Св. Никола биха достигнали повече хора, и, може би, тѣ щѣха да намѣрятъ у себе си сили за да атакуватъ и взематъ и втората линия траншеи и батареитѣ.

3) Отряда на Вессель паша нѣмаше защо да чака на 100 крачки отъ неприятеля разсъмнуванието, а трѣб-

ваше да се хвърли въ атака веднага слѣдъ като се раздадоха първитѣ изсрѣли на Св. Никола. Въ този случай, той би привлѣкалъ на себѣ си часть отъ резервитѣ на генералъ Радецки и, може би, щеше да облегчи задачата на „избранницитѣ" и на баталионитѣ отъ 1-ва и 2-ра бригада.

4) Едно отъ главнитѣ условия за избора на пункта на атаката е, щото той *да бжде достжпенъ*. Въ нощния бой това правило е още по вѣрно. Между туй, ний виждаме. че Сюлейманъ избира и насочва „избранницитѣ" срѣщу най-малко достжпния юженъ фронтъ на Св. Никола. Чини ни се, че шанситѣ за успѣха щѣха да бждатъ по-голѣми, ако избранницитѣ заедно съ 2-ра бригада се насочаха по дола между височата Св. Никола и Волинската. Тукъ тѣ биха излѣзли право въ гърба на първата височина и можаха да отрѣжатъ слабитѣ русски сили, които се намираха тамъ. Разбира се, че едноврѣменно съ това трѣбваше да атакува и Вессель паша, а Реджепъ паша да прѣдприеме поне една демонстрация срѣщу Кржглата, или Тилна батарея.

5) На разсъмнуване турскитѣ батареи отъ флянговетѣ, повидимому, не поддържаха достатъчно енергично дѣйствията на своята пѣхота. Тѣ трѣбваше да оставятъ на страна всички други цѣли и да насочатъ единъ огненъ градъ на пространството между Централната батарея и Св. Никола, по което се движаха русскитѣ резерви. Съ това щеше значително да се затрудни формированието на щурмовитѣ колони и, меже би „избранницитѣ" щѣха да сполучатъ да се утвърдятъ по основателно въ заетитѣ русски окопи и въ скалитѣ.

6) Сюлейманъ паша испослѣ мотивираше нощната атата на 5-й септемврий съ прѣвземанкето на Ловичъ отъ русситѣ. Ние неможемъ да разберемъ каква връска можеше да сжществува между вземанието на Ловичъ и този неумѣстенъ бой. Напротивъ, слѣдъ паданието на тоя градъ, възможностьта да се съгласуватъ дѣйствията

на Османъ паша съ Шипченския отрядъ стана още по трудна. Освѣнъ това силитѣ на Сюлейманъ паша на Шипка бѣха приблизително еднакви съ ония на генералъ Радецки. Нѣма съмнение, че ако Сюлейманъ даже сполучеше да завладѣе атакуванитѣ пунктове, то малочислеността на неговитѣ сили нѣмаше да му позволи да развие този успѣхъ, и работата въ най добъръ случай щеше да се сведе къмъ една частна, но много скъпа побѣда. Тя нѣмаше да промѣни нищо съществено въ стратегическо положение на двѣтѣ страни, а между това щеше да истощи и отслаби и безъ това слабия турски отрядъ. Съ силитѣ, които располагаше къмъ това врѣмя турския генералъ, той неможеше и нетрѣбваше да си задава други цѣли, освѣнъ скромната задача да удържа пасивно Шипченския проходъ до пристиганието на сериозни подкрѣпления. Слѣдователно, отъ точка зрѣние на стратегическата обстановка, боя на 5 й Септемврий *бѣше съвършенно безполѣзенъ.*

Касателно дѣйствията на руситѣ въ той бой могжтъ да се направятъ слѣдующитѣ изводи.

1) Двѣтѣ Подолски роти на Св. Никола откриватъ огжня сравнително рано, поради което моралното впечатление отъ него бѣше не достатъчно потрѣсающе. Чини ни се, че ако тѣ дочакаха противника да се приближи на 100-тина раскрача до окопитѣ, ефекта отъ дружнитѣ залпове би билъ много по силенъ и атакующия едвали щеше да има и този частенъ успѣхъ, който първо врѣмя достигна. Въ нощния бой два три дружни залпа, дадени въ упоръ, произвеждатъ страшно морално дѣйствие. Напротивъ, ранното откриване на огжня дава възможность на настжпающия да се усвои, да привикне къмъ опасностьта и слѣдователно да я прѣнася по спокойно. Както показва опити отъ сжщия бой на Волинската височина 3—4 залпа направени въ упоръ, бѣха достатъчно за да се повърне атакующия назадъ. Подполковникъ Сендецкий съ 3—4 залпа направи много

повече, отъ колкото Подолскитѣ роти съ своитѣ многочисленни залпове.

2) Мѣркитѣ, за въ случай на нощно нападение на Св. Никола у русситѣ, като че ли не сѫ биле достаточно пълни. Дежурната часть отъ двѣ роти бѣше достаточна. но частнитѣ поддържки трѣбваше да бѫдатъ по силни и да се държатъ нощя по близко. Ако при 9-тата Подолска рота се държаха още поне 4—5, увѣрени сме, турцитѣ щѣха да бѫдатъ отхвърлени веднага и нѣмаше да иматъ и оня частенъ успѣхъ, когото достигнаха, а загубитѣ за отбивание на атакующия щѣха да бѫдатъ въ нѣколко пѫти по малко.

3) И на двѣтѣ атакувани височини русситѣ проявиха чудеса отъ храбрость и самоотвържение, които заслужаватъ подражание. По голѣмата часть отъ офицеритѣ на атаковавшитѣ части на Св. Никола биде извадена отъ строя.

4) Взаимната поддържка между пѣхотата и артилерията бѣше образцова Артилериститѣ работиха сь едно истинно героическо самоотвържение. Особенно се отличаваха дѣйствията на 1-вата и 4-та батареи отъ 14-та артилерийска бригада. Първата отъ тия батареи, за да получи по добъръ обстрѣлъ истъркалва орѫдията отъ ложементитѣ на съвършенно открито мѣсто. Въ нея пада убитъ командира й полковникъ князъ Мещерски и послѣдния офицеръ поручикъ Сидоринъ биде прострѣленъ съ два куршума, отъ които единъ въ гърдитѣ.

Атаката на 2-рата турска бригада биде отбита почти исключително съ огѫня на 4-та батарея на полковникъ Гофмана. На разсъмнување тя повръща огѫня срѣщу таборитѣ на Вессель паша, и съ това значително облегчава дѣйствията на подполковникъ Сендецки.

5) Случая на Волинската височина, съ заеманието на прѣдната позиция, още веднажъ подтвърждава, до колко сѫ въобще неудобни и не желателни въ нощния

бой преднитѣ позиции, когато нѣматъ намѣрение да ги защищаватъ упорно. Атакующия, слѣдъ като отхвърли защитницитѣ на таквазъ позиция, може по петитѣ на отстжпающитѣ да достигне и до главната.

Зимуванието на Шипченскитѣ върхове.

Слѣдъ боя на 5-ий септемврий, на Шипченската позиция настжпва единъ периодъ на относително спокойствие, който се продължавà до послѣднитѣ числа на декемврий мѣсецъ.

У русситѣ, слѣдъ несполукитѣ на 30 й августъ подъ Плѣвенъ, всичкия интересъ се съсрѣдоточи главно на този послѣдния пунктъ. Отъ Руссия бѣха повикани нови подкрѣпления въ лицето на Гвардейския и Гренадерски корпуси, които се прѣдназначаваха, главно, за операциитѣ срѣщу Плѣвенъ и источния фронтъ. Въ очакванието на тия подкрѣпления, въ русската главна квартира, бѣха взели рѣшение да прѣминатъ пакъ къмъ строга отбрана. По всичко се виждаше, че войната ще се продължи и прѣзъ зимата. Генералъ Радецки получи заповѣдь да продължава фортификиционното усилване на своята позиция и да се държи на нея строго отбранително.

Сжщото произлизаше въ това врѣмя и у турцитѣ. Слѣдъ блѣскавитѣ успѣхи на Османъ паша въ края на августъ мѣсецъ, въ Цариградъ погледнаха на Плѣвенската турска армия като на якоръ за спасение на Империята. Всички свободни войски, които по прѣди се назначаваха за Шипка, сега бидоха насочени къмъ София, а отъ тамъ прѣзъ Орхание за Плѣвенъ. Шипка съхрани сега и за турцитѣ само второстепененъ интересъ. И тѣ рѣшиха да се ограничатъ тукъ само съ удържанието на заетата позиция.

И двѣтѣ страни отново пристжпаха къмъ гигантски трудове за усилване на позициитѣ си и за устройството на помѣщения за зимуване. Защитницитѣ на Шипка сега се прѣвърнаха въ работници, които по цѣли дни ровяха земята, сѣчаха върщина, плѣтяха тури, и прѣносни плѣтища, вързваха фашини, прѣнасяха на ржцѣ чимъ, земя и камани и, повидимому, бѣха всецѣло погълнати отъ една мисъль — *да се заровятъ по-добре и по-основателно въ земята, за да могжтъ да прѣкаратъ по-сносно настжпающата зима.*

Между туй, нощнитѣ студове още отъ септемврий почнаха да ставатъ доста чувствителни. Върховетѣ на Шипка рѣдко оставаха не покрити съ гжста мжгла, дъждоветѣ почнаха да ставатъ по чѣсти, а сегисъ тогисъ се появяваха легки мразове и утрѣшна слана. Частитѣ бѣха скоро принудени да прѣвърнатъ своитѣ биваци въ цѣли села отъ колиби. Турската артилерия деня прѣпятствуваше на работянието твърдѣ силно, за това трѣбваше да се работи нощя. Въ срѣдата на октомврий ,се почнаха по силни мразове, които чѣсто се съпровождаха съ студенъ сѣверенъ вѣтръ. Въ края на този мѣсяцъ студа по нѣкога вече достигаше до 10° Р. Въ първитѣ числа на ноемврий, върховетѣ се покриха съ снѣгъ, който вече не се топеше. На пжтекитѣ за съобщение се образува цѣла ледена кора, която правеше движението твърдѣ бавно и опасно. Особенно се затрудниха съобщенията съ Волинската височина, които бѣха съвършенно открити за кръстосания огжнь на неприятеля.

Полковетѣ отъ 9-та и 14-та дивизия и Стрѣлковата бригада бѣха силно искъсапи, истощени и се нуждаяха отъ почивка. Отъ друга страна турцитѣ усилваха своя гарнизонъ. Прѣдь видъ на това, на 21-й октомврий на Шипка пристигнаха три полка отъ 24-та пѣхотна дивизия, за да усилятъ а отчасти и замѣстятъ изморенитѣ защитници. Орловския полкъ и 4-та Стрѣлкова бригада

[illegible]

[illegible] служба, са оставали свободни здрави хора: въ 9-та рота 3 унтеръ-офицера и [illegible] редника — въ 10-та рота 1 унт.-офиц. и 9 редника, въ 11 рота — 4 унт.-офицера и 5 редника, въ 12 рота — 5 унт.-офицера и 11 редника. Всичко въ баталиона 65 души, а съ дневния расходъ — 119! Цифрата на болнитѣ и измръзналитѣ въ цѣлия полкъ е достигала до 2046, а въ строя сѫ оставали само 831 человѣка и то относително здрави! Полковетѣ отъ другитѣ дивизии, макаръ повече втегнати, все пакъ бѣха понесли грамадни загуби. Частитѣ на Шипченския отрядъ бѣха на края да се дезорганизиратъ окончателно. Ако бурята би се продължавала още 2—3 деня, имаше опасность, че въ строя нѣма да остане здравъ войникъ. Особенно ужасно бѣше положението на оння части, които стояха на Св. Никола и на Волинската височина. Сравнително въ по благоприятни условия се намираше Минския и Брянски полкове отъ 14-та дивизия.

На 13-й декемврий силно пострадавшитѣ полкове отъ 24-та дивизия бидоха снети отъ позицията и испратени на почивка въ Габрово и околнитѣ села. Тѣ се признаваха вече за неспособни въ близко бѫдѫще за каквито и да било дѣйствия. На Шипка сега остана пакъ знаменитата Драгомировска дивизия и славния Брянски полкъ отъ 9-та дивизия.

Прѣзъ всичкото врѣме на зимното стоение на Шипка, боевитѣ дѣйствия се ограничаваха само съ вза-

имно обстрѣлване. Артилерията и на двѣтѣ страни всѣки день откриваше огънь, който впрочемъ даваше сравнително ничтожни резултати. И двѣтѣ страни се бѣха закопали въ своитѣ траншеи и землянки доста солидно. Само при смѣнитѣ и при рѣдкитѣ движения по позицията огъня се усилваше и по нѣколко души се изваждаха отъ строя. При туй, тъй като русската позиция бѣше по слаба, то и тѣхнитѣ загуби надминаваха ония на турцитѣ.

Този ходъ на работитѣ биде сѫщественно нарушенъ само два пѫти: На 30-й октомврий, слѣдъ продължителна кононада, въ 3 часа слѣдъ пладнѣ, турцитѣ подадоха сигналъ за настѫпление и нѣколко табори се опитаха да атакуватъ върха Св. Никола и дѣсния флангъ на Стоманената батарея. Русската артилерия скоро откри това настѫпление и обсипа противника съ картеченъ огънь. Атакующитѣ части се спрѣха испърво въ мъртвото пространство на югъ отъ Орлиното гнѣздо, а слѣдъ малко съвсѣмъ отстѫпиха. като се укриха въ окопитѣ си около шоссето. По този начинъ атаката на този день биде отбита исключително съ артилерийски огънь.

Второ такъвъ опитъ за атака биде направенъ на 3-й ноемврий вечерьта: Часа около 7 вечерьта, саперитѣ, които работяли на върха Св. Никола, зачули нѣкакъвъ си шумъ доло въ турскитѣ окопи. Тѣ извѣстили началника на този участъкъ за чутото и веднага прѣкратили работитѣ. Дежурнитѣ роти отъ Иркутский и Енисейский полкове скоро заели своитѣ мѣста въ окопитѣ и чакали въ пълна готовность. Слѣдъ малко шумътъ се усилилъ и въ тъмнината можало да се забѣлѣжи движението на нѣколка гѫсти колони, които сѫ били насочени къмъ батареята № 3 и 4. Когато противника се наближилъ на 300—400 крачки батареитѣ отъ Св. Никола откриватъ картеченъ огънь почти въ упоръ. Турцитѣ при все това продължаватъ да се искачватъ на стръмнината. Въ сѫщото това врѣме тѣхната артилерия открива участенъ

огънь, насоченъ главно по II-ия и III-ия отдѣли на позицията, съ видимата цѣль да се попрѣчи на движението на резервитѣ. Когато движението на противника се окончателно опрѣдѣли, откриватъ огънь и пѣхотнитѣ части. Слѣдъ нѣколко залпа атакующия се спира и сжщо открива бдзпорядъчень огънь. Още малко и звука на турскитѣ изстрѣли почва да се отдалечава. Атаката и този пжть е била несполучлива. Въ това дѣло отъ турска страна сж вземали участие повидимому не повече отъ 4—5 баталиона, и очевидно тѣ сж смѣтали да изненадатъ противника си съ своето нападение. Въ 8 часа вечерьта всичко се успокоява и само артилерията продължава да стрѣля усилено прѣзъ цѣлата нощь. Съ тъзи атака турцитѣ сж имали, повидимому, и цѣльта: да безпокоятъ противника си и да му покажатъ, че е възможно и нощно нападение, та съ това да го принудятъ да държи въ готовность винаги значителни части на позицията си. Тъзи цѣль биде до нейдѣ достигната.

Срѣщу Св. Никола и Волинската височина турскитѣ окопи бѣха приближени на мѣста до 200—300 раскрача, и тукъ всѣки день се водѣше и оржжейна прѣстрѣлка. По нѣкога откриваха оржжеенъ огънь и частитѣ на Реджепъ паша отъ дѣсния турски флангъ, но той бѣше почти безрезултатенъ, особенно отъ послѣднитѣ числа на септемврий, когато руссцитѣ бѣха си вече направили на всѣкадѣ доволно солидни закрития.

Къмъ това врѣме цѣлата русска позиция биде раздѣлена на 4 самостоятелни отдѣла, отъ които всѣки единъ ее повѣри на особенъ началникъ.

I-ия отдѣлъ заключаваше височината на Св. Никола съ Стоманената батарея.

II-ия отдѣлъ включаваше Волинската височина и могилитѣ, на които бѣха расположени Централната и Кржгла батареи, заедно съ всичкитѣ окопи около тия пунктове.

III-ия отдѣлъ се намираше на сѣверъ отъ II-ия, и включаваше всичкитѣ постройки и окопи до Подтягинската батарея.

Най послѣ *IV-ий отдѣлъ* се захващаше у послѣдната батарея и се свършваше до телеграфната станция (вижъ плана № 6).

Началникъ на отбраната генералъ Радецки съ щаба си бѣше се расположилъ въ турското беклеме, около телеграфната станция. На сѫщото мѣсто се намираше и главния прѣвързоченъ пунктъ.

У турцитѣ позицията бѣше раздѣлена сѫщо на 4 отдѣла: 1) *лѣвъ флангъ* съ централенъ упоренъ пунктъ височината Малуша. 2) *Центръ* — съ упоренъ пунктъ батареитѣ на шоссето на югъ отъ Св. Никола. 3) *Дѣсенъ флангъ* — съ упоренъ пунктъ деветиоката батарея на малкия Бердекъ и 4) най послѣ *тилъ* — укрѣпения лагеръ у Шейново.

Въ първитѣ числа на декемврий, силитѣ на турцитѣ на Шипка и въ укрѣпения Шейновски лагеръ бидоха попълнени съ нови укомплектования, и тѣ достигаха до 30 хиляди души съ около 100 орждия. Отъ тѣхъ по голѣмата часть бѣше расположена по върховетѣ на прѣднитѣ позиции и само нѣколко баталиона и цѣлата кавалерия оставаха въ долината, въ лагера около Шейново.

На 29-й ноемврий, слѣдъ извѣстието за падането на Плѣвенъ, биде смѣненъ военния министръ Мустафа паша и замѣстенъ отъ команданта на Шипка Рауфъ паша. За замѣстникъ на послѣдния биде назначенъ Ахмедъ-Еюбъ паша, който впрочемъ съвсѣмъ не се яви на Шипка, а фактически командуването прѣмина въ ржцѣтѣ на Вессель паша. Послѣдния бѣше генералъ съ твърдѣ ограничени способности, нерѣшителенъ и неспособенъ да прояви каквато и да била инициатива. Това, както ще видимъ по послѣ, бѣше една отъ главнитѣ причини, които повлѣкоха къмъ плѣнение на Шипченската турска армия.

Да кажемъ сега нѣколко думи и за продоволствието на двѣтѣ страни:

Продоволственнитѣ магазии на русския отрядъ бѣха устроени въ Габрово. Доставката на продуктитѣ се извършваше отъ извѣстната компания Коганъ и Горвицъ. Припаситѣ отъ брашно фуражъ и дребни продукти се купуваха почти исключително въ България и се прѣвозваха на волнонаемнитѣ русски транспорти. Порционенъ добитъкъ сѫщо се вземаше отъ населението съ заплата. Останалитѣ продукти се купуваха въ Румѫния и Южна Россия и по желѣзницитѣ достигаха до Зимничъ, а отъ тамъ се испращаха нанапрѣдъ съ транспортитѣ.

До 20-й августъ, храната на войницитѣ се приготовляваше задъ позицията, на нѣколко километра, а отъ тамъ се доставляваше на рѫцѣ до расположението на частитѣ. Тъзи процедура, обаче, бѣше твърдѣ сложна и съединена съ голѣмъ рискъ. Войницитѣ, испращани съ храната, често биваха ранявани или убити, а тѣзи които достигваха, донасяха съвсѣмъ студена храна, която се ядеше лошо. За отстранение на това неудобство, бѣха направени на самата позиция, около расположението на частитѣ, особенни блиндировани кухни, гдѣто се почева и приготовлението. Това даде възможность, щото по-голѣмата часть отъ хората да получаватъ ежедневно горѣща храна, което не закъсня да се отрази твърдѣ благотворно на санитарното състояние на войскитѣ. Порционния добитъкъ се докорваше живъ до кухнитѣ, а останалитѣ продукти се донасяха прѣимуществонно нощя на военни или волнонаемни кола. Командантa на Габрово, заедно съ интендантството, взеха грижата за правилното и своеврѣменно испращание на всичко необходимо, и защитницитѣ на Шипка не търпѣха вече остра нужда отъ нищо.

Сѫщо бѣха добре снабдени и турскитѣ войски. Въ лагеря при Шейново бѣха учредени грамадни складове, които се попълняваха главно съ подвозъ отъ Цариградъ

и Одринъ до станцията Карабунаръ и Радне Махале, а отъ тамъ — на мѣстни кола до Шейново и Казанлъкъ. На своето мѣсто ний ще говоримъ още за запаситѣ на тоя лагеръ, които бѣха намѣрени при неговото прѣвземание.

ГЛАВА VI

Общъ очеркъ на събитията на цѣлия театръ на войната отъ августъ до паданието на Шипка.

По горѣ ний помѣнахме, че въ края на юлийруситѣ бѣха рѣшили врѣменно да се ограничатъ съ строга отбрана и да дочакатъ пристиганието на нови подкрѣпления.

Частнитѣ подкрѣпления, които пристигнаха прѣзъ августъ мѣсяцъ бидоха употребени за атаката на Плѣвенъ, но послѣ 3-тята несполучлива атака, отново вземаха рѣшение да прѣминатъ къмъ отбраната и да дочакатъ пристиганието на послѣднитѣ по голѣми резерви.

Въ първитѣ числа на октомврий мѣсяцъ, на театра на войната пристигнаха Гренадерския и Гвардейски корпуси. Тѣ бѣха насочени веднага на западъ, съ цѣль да усилятъ Плѣвенския отрядъ и да прѣкъснатъ окончателно съобщенията на Османъ паша съ останалитѣ турски армии. Двѣтѣ дивизии отъ Гренадерския корпусъ*) и 3-тята Гвардейска останаха въ съставъ на Плѣвенската блокадна армия и стѣсниха оня желѣзенъ обрачъ, който трѣбваше да стисне и унищожи побѣдоносната до сега армия на Османъ паша. Другитѣ двѣ Гвардейски дивизии съ Гвардейската стрѣлкова бригада и часть отъ 3-тята армейска дивизия, съ многочисленна конница, подъ началството на генералъ Гурко, съставиха тъй нарѣчения Западенъ отрядъ. Послѣдния биде испратенъ на Софийския пѫть, съ задача да унищожи

*) Първата дивизия на тоя корпусъ дѣйствоваше на азиатския центръ и само 2-ра и 3-та на европейския.

отдѣлнитѣ укрѣпени етапни пунктове между Плѣвенъ и Орхание, да завладѣе сѣвернитѣ исходи на Етрополския балканъ и съ това да осуети всичкитѣ опитвания на турцитѣ да деблокиратъ Плѣвенъ. Съ сѫщата цѣль, по-голѣма часть отъ 3-тя армейска дивизия заемаше Ловечъ, Троянъ и Тетевенъ, и наблюдаваше за Троянския и Роселитски проходи. Други Русско-Ромѫнски отрядъ зае Рахово и пѫтищата отъ Видинъ за Плѣвенъ. Въ боеветѣ на 12-й и 16-й октомврий генералъ Гурко зае послѣдователно Горни Дѫбникъ и Телишъ, слѣдъ което се насочи къмъ западъ. На 15-й ноемврий западния отрядъ, слѣдъ незначителни боеве у Правецъ, Етрополь и Орхание, заема всичкитѣ пѫтища и исходи, които водятъ отъ София за Плѣвенъ и съ това направи съвършенно невъзможно подаванието на каквато и да било помощь на обсадения Плѣвенъ.

Прѣзъ това врѣмя на източния фронтъ Сюлейманъ паша развиваше трѣскава дѣятелность, съ цѣль да прѣмини въ рѣшително настѫпление и да помогне на обсадения Плѣвенъ. На 14-й ноемврий, новия турски главнокомандующъ атакува съ 30 хиляди души позициитѣ на XII-ия русски корпусъ у Пиргосъ, Тръстеникъ и Ханъ Гюлъ-Чешме, но, слѣдъ кръвопролитенъ бой, биде принуденъ на другия день да отстѫпи задъ рѣката Ломъ. На 22-й отъ сѫщия мѣсяцъ Сюлейманъ се нахвърлюва съ 25 хиляди на Еленския отрядъ, и сполучва да му нанесе твърдѣ чувствителни загуби и да заеме гр. Елена, но, благодарение на слабостьта на силитѣ си и на слабата маневрена способность на импровизования отрядъ, турцитѣ немогѫтъ да развиятъ този свой частенъ успѣхъ, и се принуждаватъ да заематъ и тукъ отбранително положение, а слѣдъ това да отстѫпятъ къмъ Стара рѣка.

На 28-й ноемврий най послѣ падна Плѣвенъ. 30 хилядната турска армия, слѣдъ единъ отчаенъ опитъ да си пробие пѫть на западъ биде принудена да капитулира.

Сега у русситѣ се освобождаваха цѣли 8 дивизии, които можаха да подкрѣпатъ оставалитѣ отряди за активни дѣйствия. Зимата, обаче, бѣше вече настжпила и въ русската Главна Квартира възникна и се обсждаше въпроса: да се настжпи ли незабавно къмъ рѣшителни дѣйствия, или да се дочака пролѣтьта. Генералъ Тотлебенъ, а съ него и другитѣ по осторожни съвѣтници на Главнокомандующия, изказваха мнѣние да се усилятъ тритѣ отдѣлни фронта на армията, и да се дочака пролѣтьта, послѣ което само да се прѣмине въ рѣшително настжпление. Защитницитѣ на този планъ имаха едно прѣувеличено представление за Балкана като прѣпятствие и считаха, че операцията за форсираннето му, прѣзъ това врѣмя на годината, когато той бѣше покритъ съ дебелъ снѣгъ, е съединена съ голѣмъ рискъ. Другитѣ, на чело съ самия Главнокомаднующия и генералитѣ Гурко и Скобелева, не раздѣляха този възгледъ и. вѣрвайки въ износливостьта и енергията на русския войникъ, бѣха на мнѣние да се дѣйствува незабавно и енергично; тъй като всѣко спиране на операциитѣ щѣше да даде врѣме на противника да събере и организира нова армия, за нова упорита борба. Послѣднето мнѣние взе върхъ и слѣдъ всестранни обсждения, въ първитѣ числа на декемврий мѣсяцъ, бившата блокадна плѣвенска армия биде распрѣдѣлена както слѣдва: 9-ия армейски корпусъ и 3-тя гвардейска дивизия съ артилерията си се испратиха къмъ Орхание, за усилванне на Западния отрядъ на генерала Гурко. Гренадерскитѣ дивизии се оставяха врѣменно около Плѣвенъ като общъ стратегически резервъ.

За усилване на Шипченския отрядъ биде назначенъ 4-ия армейски корпусъ, т. е. 16-та и 30-та пѣхотна дивизия, 3-тята стрѣлкова бригада — 3 баталиона, и 9-тия казашки полкъ.

2-рата пѣхотна дивизия се испрати въ Търново, гдѣто трѣбваше да състави общъ стратегически резервъ за Русчукския и Шипченски отряди.

У турцитѣ въ това врѣме положението на работитѣ се прѣдставляваше въ слѣдующия видъ.

Около 80 хиляди души заемаха четирежгълника на крѣпоститѣ и линията отъ Русчукъ до Елена и съставляваха противовѣсъ на равносилната армия на Наслѣдника Цесаревича.

10 хиляди души заемаха Котленския, Хайнкейския, Твърдишкия и Старорѣцки проходи.

Около 30 хиляди души, подъ началството на Весель паша, заемаха Шипченскитѣ позиции и укрѣпения лагеръ у Шейново.

6—7 хиляди души вардяха Роселитския и Троянски проходи и служаха за свързска между Шипченския отрядъ съ оня на Араба Конакъ.

35 хиляди, подъ началството на Шакиръ паша, стояха на Арабаконакската и Златишка позиции и въ г. София, като прѣграждаха пжтищата отъ Етрополь и Орхание за София и Златица.

Около 20 хиляди други на скоро сформировани войски се движаха отъ Македония и Цариградъ за да усилятъ Балканската армия и главно — отряда на Шакиръ паша, който сега се заплашваше и отъ къмъ Сърбия. Въ Цариградъ вървеше една трѣскава дѣятелность по формированието и испращанието на нови части. Прѣдполагаше се въ най скоро врѣмя да се сформируватъ още 60—70 баталиона, които трѣбваше да послужатъ, отъ една страна като общъ резервъ, а отъ друга — като непосрѣдственъ заслонъ на Столицата.

Най послѣ, около 28 хиляди съставляваха гарнизонъ на Видинъ и Бѣлоградчикъ и наблюдаваха проходитѣ, които водятъ отъ долината на Тимокъ въ западна България.

Въ Цариградъ, повидимому, недопущаха, че руситѣ ще прѣдприематъ нѣщо рѣшително до настжпванието на пролѣтьта, и бѣха рѣшили да удържатъ Балканската линия съ кордонъ отъ Берковецъ до Сли-

венъ. Имаше, истина, и отдѣлни гласове, които исказваха съмнѣние въ цѣлесъобразностьта на таквазъ отбрана и расхвърленность, като прѣпоржчаха да се отстжпи къмъ Одринъ; но таквизъ се обвиняваха въ отсжтствие на патриотизмъ и малодушие, и тѣхнитѣ мнѣния не се ислушваха Сюлейманъ паша самъ не вѣрваше въ възможностьта да се удържи съ располагаемитѣ сили дългата Балканска линия, но нему не достигна гражданското мжжество да защищава съ подобающата енергия и открито единъ планъ, който не можеше да се хареса на тълпата. Надъ главата на турския главнокомандующъ висеше Домокловия мечъ, да навлече на себя си гнѣва на Султана и на неразсжждающата тълпа, която искаше ефтини побѣди, и той имà малодушието да се подчини на този страхъ. Вмѣсто да погледне на злото право въ очитѣ, и да направи това, което му диктуваше неумолимата обстановка, патриотизма и висшия дългъ като главнокомандующъ; той губяше всичката си енергия за да търси покровители и популярность, и да парира интригитѣ на своитѣ противници. Послѣднитѣ, опирайки се на военния министръ Реуфъ паша, дебняха случая да му отмжстетъ, и той се отдаде на течението, безъ да слуша своя здравъ смислъ. Вмѣсто да настои да се остави дългата и неудобна за отбрана Балканска линия, като съсредоточи 80—100 хиляди души въ Одринъ, или пакъ, ако този планъ не сполучи, да снѣме отъ себя си главното кмандувание; той съхранява номинално това звание, и въ дѣйсвителность върши това, което му диктува военния съвѣтъ отъ Цариградъ. Между туй, слѣдъ паданието на Плѣвенъ, бѣше ясно, че Турция се намира на края на пропастьта и трѣбваше да се дѣйствува енергично. Ако Сюлейманъ паша настоеше да се съсрѣдоточатъ 80—100 хиляди души на линията Одринъ-Кърклисе, той можаше да създаде отъ тия два пункта два грандиозни Плѣвена, които щѣха да спрътъ русската армия още поне на

4—5 мѣсяца. Въ това врѣмя можаше да се събере и организира нова армия на Чаталджийската линия и войната да се продължи още на цѣла година. Подобно съпротивление би прѣдизвикало отъ страна на Россия едно висше напряжение на нейнитѣ сили, и кой знае дали Петербургския кабинетъ не би станалъ по отстжпчивъ въ своитѣ трѣбования.

Единъ отъ мотивитѣ, за да се удържа още Балканската линия, бѣше и надѣждата, че Англия ще обяви сжщо война на Россия; а Султапа не искаше да се изгубятъ прѣимуществата, които се получаваха отъ владението на тая отбранителна линия. Въ Цариградъ вѣрваха, че най много слѣдъ мѣсецъ английскитѣ войски ще се появетъ въ Солунъ, Гелиполъ и Цариградъ и ще дадътъ единъ новъ обратъ на хода па войната.

Но да продължимъ расказа си: На 13-й декемврий Западния отрядъ на генералъ Гурко тръгва отъ Орхание и Етрополъ и на 17-й по голѣмата часть отъ обходнитѣ колони се спущатъ въ Софийската долина. На 19-й началника на Западния отрядъ атакува Араба-Конашката позиция отъ къмъ тила. Поставения срѣщу него турски ариергардъ при Ташкесенъ отъ 8 баталиона се удържа толкова врѣме, колкото бѣше необходимо на Шакиръ паша за да отстжпи къмъ Петричъ, Златица и Ихтиманъ. На 23-й декемврий, часть отъ силитѣ на генералъ Гурко заематъ София. По този начинъ Балканската линия бѣше форсирована.

Отъ Цариградъ въ това врѣмя засипватъ Сюлейманъ паша съ натяквания и укори, които го правятъ да изгуби всѣко присжтствие на духа. Вмѣсто да помисли серьозно за напущание на Балкана и съсрѣдоточение на силитѣ си, той приема най лошето рѣшение, което можеше да се вземе при дадената обстановка: На разбитата и почти дезорганизована армия па Шакиръ паша се дава заповѣдь да задържа дългата и крайно неудобна за отбрана линия — Коприщица, Петричъ, Поибрене,

Ихтиманъ, Самоковъ. Самъ Сюлейманъ паша напуща общото командуване и бърза да ръководи тъзи безразсъдна отбрана. Като съзнава отъ друга страна всичката опасность на положението си, той, съ разни извъртвания, се стреми да хвърли поне часть отъ отговорностьта на Реуфъ паша, и го прави отговоренъ началникъ за отбраната на централнитѣ и источни Балкани. Реуфъ разбира тия интриги и къмъ 24-й декемврий ограничения Вессель паша е прѣдоставенъ на собственната си участь. *По този начинъ, въ най критическата минута, когато сѫдбата на съхранившата се турска армия висеше на конецъ, въ това врѣме се явяватъ двама главнокомандующи, двама заклети врагове*, които се мѫчатъ да тласнатъ единъ другиго въ пропастьта, въ която трѣбваше да погине цѣлата Империя. Въ послѣдната минута, когато русскитѣ обходни колони вече заобиколяха Шейновския укрѣпенъ лагеръ, Вессель паша е поставенъ въ положение да незнае чии заповѣди да испълнява На 26 й той съобщава и на двамата главнокомандующи за опасностьта да бѫде отрѣзанъ и уничтоженъ, но на никого отъ тѣхъ не достига гражданското мѫжество да поеме на себе си отговорностьта за отстѫпление. Напротивъ, Реуфъ паша още настояваше да се удържатъ заетитѣ позиции, като расчитва да спрѣ побѣдоноснитѣ русски колони съ нѣкакво въображаемо прѣмирие, което той наивно вѣрвалъ, че ще му се даде въ таквазъ рѣшителна за русскитѣ побѣди минута. *) Всичко това, както ще видимъ по нататъкъ, стана причина за пълната капитулация на Шипченската турска армия, която послужи като най-блѣстящъ вѣнецъ на досегашнитѣ русски побѣди.

---

*) Забѣлѣжка: Послѣдната телеграфическа заповѣдь, която получи на 26 то сутреньта Вессель паша отъ В. министръ, гласеше: „Рѣшено е да се заключи веднага армистия между двѣтѣ воюющи страни. Азъ ви моля въ името на нашето *бойно другарство*", въ името на държавата и на нацията да не останяте позициитѣ, които ний защищавахме, толкова врѣме наедно. Прѣпорѫчвамъ ви сѫщо да обърните особенно внимание за да съхраните свободенъ пѫтя на отстѫплението ви."

ГЛАВА VI.

Положението на войскитѣ на генералъ Радецки непосрѣдственно прѣди прѣминаванието на Балкана.

Къмъ 20-и декември собственно на Шипченската позиция стояха: всичката 14-та дивизия и Брянския полкъ отъ 9-та дивизия; а всичко 15 баталиона и 40 орждия отъ разни калибри. Около Зелено дърво бѣха разположени 7 дружини отъ българското опълчение (1-ва, 2, 3, 4, 5, 6 и 10). За непосрѣдственно наблюдение на ближайшитѣ обходни пѫтища бѣха поставени една дружина и 2 сотни у Кръстецъ и една уралска сотня у Топлишъ. Въ Габрово и околнитѣ села оставаха разстроенитѣ полкове отъ 24-та дивизия, които отпослѣ бидоха изпратени въ Търново. Къмъ 22-и декември, въ околноститѣ на Габрово пристигнаха отъ Плѣвенъ и се разположиха по селата цѣлата 16-та дивизия съ една 4 фунтова батарея, 3 баталиона отъ 3-тята срѣлкова бригада и 6 сотни отъ 9-ия казашки полкъ.

Къмъ сѫщото това врѣме, останалитѣ три полка отъ 9-та дивизия, 4-та срѣлкова бригада съ една планинска и двѣ полски батареи се разположиха въ Трѣвна, Дрѣново и околнитѣ села. Напрѣдъ на Кръстецъ, както видѣхме, стоеше освѣнъ това една дружина (9-тата) и 2 сотни. Останалитѣ 4 сотни отъ 23-ия казашки полкъ бѣха тъй сѫщо се събрали въ Трѣвна.

Елена и Хайнския проходъ се заемаха отъ частитѣ на 11-та 26-та пѣхотни дивизии и отъ кавалерията на 13-та кавалерийска дивизия.

Сѣвернитѣ изходи на Роселитския и Троянски проходи се заемаха отъ отряда на генерала Карцева, който

бѣше вече на пѫть за Карлово, и, по съображенията на главната квартира, трѣбваше да се спустне на 21-й декемврий отъ Балкана за да заеме този пунктъ, послѣ което да дѣйствува прѣзъ Калоферъ срѣщу лѣвия флангъ на Шипченската турска армия.

30-та пѣхотна дивизия тръгна на 24-то на бързо отъ Търново и получи заповѣдь да се съсрѣдоточи въ Трѣвна.

По този начинъ въ околностьта на Габрово и Трѣвна къмъ 24-ий декемврий бѣха събрани 56 баталиона, 8 дружини, 12 сотни и около 100 орѫдия, които всички можаха да се употрѣбятъ за завладѣванието на Шипченския проходъ.

Силитѣ на турцитѣ около Шипка къмъ това врѣме достигаха до 40 баталиона, 1500 конника и около 100 орѫдия. По свѣдѣнията, които се имаха, около 25 баталиона съ 60 орѫдия стояха на позициитѣ, 3 баталиона наблюдаваха Мѫглишкия пѫть и стояха около това село. Останалитѣ, — около 12 баталиона съ 40 орѫдия и конницата бѣха разположени въ Шейново и въ Казанлъкъ.

Ако сравнимъ силитѣ на двѣтѣ страни, то ще видимъ, че въ отношение на пѣхотата, генералъ Радецки разполагаше съ грамадно численно прѣвосходство, — около 50 хиляди срѣщу 27—28 турци. По количеството на артилерията двѣтѣ страни бѣха равносилни. Колкото до кавалерията, турцитѣ испърво прѣвъзхождаха своя противникъ, но съ пристиганието на 3-тѣ полка отъ 1-вата кавалерийска дивизия численното прѣвъзходство прѣминаваше на страната на руситѣ. Понеже прѣдстоеше да се дѣйствува на една крайно прѣсѣчена мѣстность, то тукъ пѣхотата имаше първенствующе значение, а този който се рѣшеше да води настѫпателни дѣйствия, не можеше да се възползува отъ своята артилерия, освѣнъ въ ограничени размѣри.

Плана на генерала Радецки за прѣминаването на Балкана.

При всичкото численно прѣвъсходство на силитѣ, форсированието на Шипченската позиция отъ фронта се явяваше задача почти не испълнима. Както видѣхме по горѣ, турцитѣ бѣха сполучи да заематъ всичкитѣ по важни командующи височини и да ги приведѫтъ въ образцово отбранително състояние. Нѣмаше ни педа земя отъ подстѫпитѣ на турскитѣ позиции, която да се не обстрѣлва съ най-дѣйствителенъ артилерийски и орѫженъ огънь. На нѣкои мѣста послѣдния бѣше въ нѣколко яруса. Независимо отъ това, Балкана бѣше покритъ съ твърдѣ дълбокъ снѣгъ, който силно затрудняваше движението. На много мѣста склоноветѣ на височинитѣ, а така сѫщо и брустверитѣ па окопитѣ и укрѣпленията, се покриваха съ дебѣла лѣдена кора. по която бѣше немислимо каквото и да било масово движение.

По сѫщитѣ тия съображения бѣха невъзможни охвативѣ и тактическитѣ обходи. Оставаше слѣдователно едно: да се произведе стратегически обходъ. Послѣдния можеше да стане: или само отъ единъ отъ фланговетѣ, или едноврѣменно отъ двата.

Отъ редъ рекогносцировки, които бѣха произведени въ разно врѣме, и отъ свѣдѣнията събрани отъ мѣстнитѣ жители, бѣше извѣстно, че сѫществуватъ двѣ пѫтеки, по които можаше да се направи обходъ и на двата фланга.

1) Първата отъ тѣхъ излизаше отъ с. Топлишъ и Зелено дърво, прѣхвърлюваше Балкана прѣзъ височинитѣ Маркови стълби и Чифутъ и се спущаше у Иметли. Ростоянието по права линия съставляваше около 18 километра.

2) Пѫтя, който обикаляше дѣсния турски флангъ, излизаше отъ Трѣвна, прѣминаваше прѣзъ височината

нуденъ да се дѣли, а съ това се облегчава твърдѣ много най важния моментъ на подобни дѣйствия — излизането изъ планинскитѣ тѣснини.

Всѣка отъ колонитѣ се прави достатъчно силна и самостоятелна за да бжде въ състояние, ако трѣбва, сама да води отбранителенъ бой срѣщу всичкитѣ сили на противника. Остава само да се пожалѣе, че главната квартира, въ увлѣчението си да усили Западния отрядъ, бѣше оставила въ разпорежданието на генералъ Радецки твърдѣ малко кавалерия. Дѣйствително: въ цѣлия Шипченски отрядъ бѣха събрали само слаби 13 сотни, а послѣ се добавиха още 12 ескадрона и сотни. Въ обща сложность това бѣха 1600 саби. Капитулацията на Весселъ паша бѣше една щастлива изненада за русситѣ. По вѣроятно бѣше, че турския началникъ на Шипченската армия, слѣдъ като открие обхода на двата си фланга, ще се опита да се съпротивлява до гдѣто може, а подиръ ще търси възможность да си пробие пжть къмъ Стара-Загора и Одринъ. Нѣма съмнѣние, че подобно отстжпление щеше да стане твърдѣ импровизирано, безъ артилерия и обози. Тукъ именно се отваряше широко поле за работа на русската кавалерия. Тя трѣбваше да бжде достатъчно силна за да прѣслѣдва енергично и да не допусне противника си да влѣзе въ Одринъ. Ако армията на Весселъ паша не бждеше плѣнена у Шейново, русската кавалерия трѣбваше да бжде достатъчно силна за да я унищожи, или поне — задържи на пространството между Шипка и Т.-Сейменъ. За тъзи послѣднята цѣль, тя бѣше твърдѣ слаба, и едва можеше да импонира на конницата на Весселъ паша.

Другъ важенъ пробелъ въ организацията на обхода се явява отсжтствието на свързка между двѣтѣ колони и щаба на генерала Радецки. Ако главната квартира бѣше дала въ разпорежданието на послѣдния своеврѣменно поне единъ отъ имѣвшитѣ се на театра на вой-

ната 6 телеграфни парка, то двѣтѣ крайни колони можаха да се свържатъ съ телеграфно съобщение и съ това щеше да се гарантира напълно съгласуванието на тѣхнитѣ дѣйствия. Лѣвата колона имаше телеграфно съобщение съ главната квартира само до Крьстецъ, дѣсната оставаше съвсѣмъ безъ таквозъ.

Но да разгледаме движенията и дѣйствията на обходнитѣ колони.

ГЛАВА VII.

Движението и дѣйствията на лѣвата колона.

Описание на пжтя.

Както поменахме по горѣ, пжтя който трѣбваше да прѣмине лѣвата колона отъ Трѣвна до Гузово имаше около 55 километра. Това бѣше една тѣсна и стръмна балканска пжтека, по която движението ставаше само лѣтно врѣме и то исключително пѣша и на товарни коне. Отъ Трѣвна до Крьстецъ, на протяжение 19 километра, пжтя бѣше сравнително не тъй стръменъ и доволно утъпканъ, тъй като по него до сега ставаха съобщенията между 9-та българска дружина и града Трѣвна. Отъ Крьстецъ се почваше най мжчната часть. Пжтеката, слѣдъ единъ малъкъ спускъ, се искачва на два, макаръ и не дълги, но твърдѣ стръмни рьта, слѣдъ това тя върви около 3 километра по една широка вълниста тераса и послѣ въспира твърдѣ стръмно на главния хребетъ на Балкана, Отъ върха, тя испърво се спуща доста полегато, но около колибитѣ Селци изведнъжъ се упира на единъ твърдѣ стръменъ спускъ, послѣ което слиза въ самитѣ колиби. Разстоянието отъ Крьстецъ до Селци е около 22 километра. У колибитѣ пжтеката се раздѣля на два клона приблизително съ еднаква дължина. И двата се искачать на послѣдното прѣдгорие на Балкана твърдѣ стръмно и сетнѣ се спущать въ Тунджанската равнина. Источния клонъ въ с. Мъглишъ, а западния въ Долне-Гузово. Разстоянието отъ Селци до Гузово или Мъглишъ е около 14 километра, отъ които приблизително половината въспоръ, а другата половина спускъ. По Мъглишкия клонъ е възможно съ

трудъ движението на кола. Отъ Трѣвна до Селци съ авнгарда слѣдваха до 2000 души българи съ дървени лопати за да расчистватъ пѫтя. При все това, на дъното на изринатата снѣжна траншея, оставаше още около $^1/_2$ аршинъ пърхавъ снѣгъ, въ който тъняха краката на войницитѣ, и движението бѣше твърдѣ трудно.

Марша на 24-й Декемврий на лѣвата колона.

Сутриньта на 24-то число всичкитѣ части отъ лѣвата колона, съ исключение на 30-та пѣхотна дивизия, бѣха събрани въ околноститѣ на Трѣвна.

Авангарда, подъ началството на полковникъ Крокъ, тръгна равно въ 4 часа. Въ него влизаха Стрѣлковата бригада, планинската батарея, една саперна рота и двѣ казашки сотни. Слѣдъ пристаганието на Крьстецъ къмъ него се присъединява и 9-та българска дружина.

Колоната на главнитѣ сили почва движението си веднага слѣдъ като се извърветъ частитѣ отъ авангарда. Главнитѣ сили се движатъ въ слѣдующия рѣдъ: една казашка сотия, 33-й Елецки полкъ, 34-й Сѣвски полкъ съ 4 фунтовата полска батарея, 36-й Орловски полкъ съ 9-та фунтовата батарея и най послѣ въ ариергардъ другитѣ двѣ казашки сотни. 30-та дивизия пристига въ Трѣвна на 24-й вечерьта, и на другия день слѣдва къмъ Селци.

Слѣдъ голѣми трудности и необикновенни усилия, отряда този день прѣмина до с. Селци, при което авангарда пристигна въ 9 часа вечерьта и се расположи на бивакъ около самото село*). За охранение на бивака си, той разстави пѣхотни аванпости и освѣнъ това ис-

*) Самото село бѣше изгорено и разорено отъ черкезитѣ и само една уцѣляла кѫща напомнюваше за неговото сѫществованиe.

прати двѣ кавалерийски застави до гребена на послѣднето прѣдгорие, по пѫтищата за Мъглишъ и Гузово. Главнитѣ сили достигнаха послѣдния спускъ около Селци часа въ 12, гдѣто се и расположиха да нощуватъ. Това закъснѣвание се дължеше на необходимостьта да се помага на движението на полскитѣ батареи. Влачението на артилерията ставаше тъй бавно, че началника на отряда още въ 12 часа прѣзъ деня рѣши да повърне обратно 9-ти фунтовата батарея. Колкото за 4 фунтовата, тя, слѣдъ страшни усилия, биде извлечена тоя день до главния само гребенъ на Балкана. Понеже въ сѫщия день князь Свѣтополкъ Мирски получи категорическо подтвърждение да се атакува противника непрѣмѣнно на 27-мо число, то той заповѣда щото 4 фунтовата батарея да се остави врѣменно на прѣвала, да се пропустнатъ всичкитѣ части напрѣдъ, и послѣдния полкъ отъ 30-та дивизия да се погрижи за понататошното движение на тия орѫдия.

По този начинъ, къмъ разсъмнувание на 25-то число, частитѣ на колоната бѣха расположени тъй: Въ с. Селци: — Стрѣлковата бригада съ 9-тата българска дружина, планинската батарея, петьтѣхъ казашки сотни, двата полка отъ 9-та дивизия. На главния гребенъ: 4 фунтовата батарея и Орловския полкъ. Въ Трѣвна 30 пѣхотна дивизия и върнавшата се 9-ти фунтова батарея.

Турцитѣ този день не можиха да узнаятъ нищо за движението на колоната, тъй като, както можа да се констатира, тѣ не държали никакви наблюдающи части по тъзи пѫтека.

Движението на 25-й декемврий на лѣвата колона.

Сега, за да излѣзатъ въ долината, на авангарда и полковетѣ отъ 9-та дивизия имъ оставаше да прѣминатъ само около 15 километра. Това можеше да се извърше

це на 25 число. Но таквозъ ранно излизание отъ ълканскитѣ исходи имаше и извѣстни неудобства: проівника можеше да се хвърли на тъзи колона и да се іита да я разбие прѣди да е слѣзла дѣсната. Отъ эуга страна, 30-та дивизия едва този день тръгваше съ Трѣвна, и слѣдователно, ако вечерта на 25-то число, ли даже прѣзъ деня на 26 турцитѣ атакуваха въ това аправление, то половината отъ силитѣ на лѣвата коэна не биха могли да вэематъ участие въ боя. Прѣдъ идъ на тия съображения, князъ Святополкъ Мирски ѣши на 25-й декемврий да се ограничи само съ заеманието на послѣдния юженъ гребенъ на планината, та ь това да облегчи дебуширанието на цѣлата колона на ругия день.

Рано сутринта на 25-то число, саперната рота съ аботницитѣ българи пристъпиха къмъ расчистване на ѫтя за Гузово. Авангарда на полковникъ Крока получи аповѣдь да тръгне слѣдъ саперитѣ, и *като се искачи а гребена, да заеме позиция и се спрѣ, безъ да исраща на далечъ разъѣздитѣ си*. Елецкия полкъ трѣбваше а се спустне въ колибитѣ Селци и, като продължи ѫтя, да се расположи задъ стрѣлковата бригада въ езервъ. Сѣвския и Орловския полкове този день трѣбваше а се спуснатъ до помѣнатитѣ колиби и да се спрътъ а бивакъ около тѣхъ. Полковетѣ отъ 30-та дивизия — а вървеТъ отъ Трѣвна за Селци и да нощуватъ на оляната. на която прѣдидущата нощь бивакираха двата олка отъ 9-та дивизия, близо до Селци.

Всичкитѣ тия распореждания бѣха испълнени безрѣпятственно. Авангарда около 11 часа излезе на греена и зае назначената му позиция. Турцитѣ и до сега е бѣха откирили движението на лѣвата колона. Полкоетѣ на 30-та дивизия късно вечерьта достигнаха бивава си, при което послѣдния отъ тѣхъ влече още нѣколо врѣмя оставената отъ Орловцитѣ четирфунтова батаея, но понеже стана ясно, че тя нѣма да може да мине

Балкана, освѣнъ слѣдъ нѣколко деня, а боя, както видѣхме, се проектираше за 27-й число; то началника на колоната заповѣда и тъзи батарея да се върне обратно въ Трѣвна.

Движението и дѣйствията на 26-й декемврий на лѣвата колона.

За 26-то число прѣдстоеше да се испълни една отъ най деликатнитѣ задачи на подобни операци — *дебуширането и безопасното развръщание въ долината на Тунджа* За тъзи цѣль, 2-рата бригада отъ 30-та дивизия съ една казашка сотня получи заповѣдъ, подъ началството на генерала Шнитникова, да тръгне по пжтя за Мъглишь, да заеме това село и да обезпечи лѣвия флангъ на колоната отъ къмъ Хайнкей и Нова-Загора. Авангарда на полковникъ Крокъ — да остане на позицията си и да дочака пристиганието на главнитѣ сили. Българската дружина остава въ колибитѣ Селци за обезпечение на тила.

Часа въ 10 сутриньта, главнитѣ сили пристигнаха на авангардната позиция. Сега вече можеше да се пристжпи и къмъ спущанието въ равнината. Напрѣдъ тръгнаха двѣ казашки сотни и саперната рота съ 16-ия стрѣлковъ баталионъ; българитѣ работници вървѣха съ авангарда и расчистваха пжтя. Около 1 часа слѣдъ пладнѣ, прѣднитѣ части се приближиха до послѣдната тераса съвършенно още незабѣлѣзани отъ противника. Казашкитѣ сотни се испращатъ напрѣдъ за да заобиколятъ селото Горне-Гузово, послѣднето се намираше у политѣ на единъ стръменъ ржтъ, та приближаванието можаше да стане съвсѣмъ незабѣлѣзано. Непосредственно слѣдъ казацитѣ вървеше развърнатъ въ боенъ редъ 16-ий стрѣлковъ баталионъ. Конницата изведнъжъ се нахвърлюва на селото и го заобикаля, стрѣлцитѣ и съперната

рота влизатъ въ него. Жителитѣ турци, изненадани, избѣгватъ и се затварятъ въ джамията и кѫщята; нѣколко башибозуци произвѣждатъ единични изстрѣли. Слѣдъ това, казацитѣ на бързо заематъ и селата срѣдне и долне Гузово и, подкрѣпени отъ 3-тя сотня, достигатъ до Янина. Само сега отъ къмъ Шипка се показаха нѣколко черкезски сотни. Казацитѣ, поддържани отъ двѣ роти отъ 16-й Стрѣлкови баталионъ и двѣ планински орѫдия, се спѣщватъ и принуждаватъ турската конница да отстѫпи задъ Янина.

Часа около 4 слѣдъ пладнѣ, цѣлия отрядъ се спустна и зае на всѣки случай отбранителна позиция на линията прѣдъ двѣтѣ села Гузово. Дѣсния флангъ бѣше загънатъ малко назадъ като се опираше въ планината и съ фронтъ срѣщу Шипка.

Около това врѣме се забѣлѣза въ лѣво и спущанието къмъ Мъглишъ на колоната на генерала Шнитинкова. Часа около 5 отъ тамъ се зачу доволно силна прѣстрѣлка, която обаче, слѣдъ $^1/_2$ часъ се прѣкрати. Въ 7 часа генералъ Шнитинковъ донесе, че той срѣщналъ въ това село три турски табора, които атакувалъ и отхвърлилъ на истокъ.

Прѣзъ нощьта частитѣ испратиха аванпости и останаха да нощуватъ на заетата позиция. До мръквание по шосето отъ Казанлъкъ къмъ Шипка се забѣлѣзваше усиленно движение на нѣколко кавалерийски групи и множество отдѣлни всадници. Около самия градъ тъй сѫщо се виждаше движение на пѣхота и кавалерия, които, повидимому, заемаха на бързо позиция за неговата отбрана. По всичко се виждаше, че изненаданитѣ турци вземаха на бързо мѣрки за една упорита отбрана.

Между туй, началника на лѣвата колона получи въ този день вторично подтвърждение непрѣмѣнно да атакува на 27-мо число. Като се има предъ видъ обстоятелството, че между двѣтѣ обходящи колони не сѫществуваше непосрѣдствения сързка, но че послѣдната

се поддържаше чрѣзъ генералъ Радецки, естествено бѣше да се прѣдполага, че и тя ще атакува отъ западъ на 27-мо число. Началника на лѣвата колона се надѣеше прѣзъ 26-то число да влѣзе и въ непосредственна връзка съ дѣсната. Слѣдъ зрѣло обсѫждение, обаче, това се призна за неодолима задача. Дѣйствително, Трѣвненската колона разполагаше съ твърдѣ ограничено количество кавалерия, а турцитѣ имаха очевидно прѣвъсходство. Ето защо въ щаба на колоната признаваха за рисковано да правятъ опитъ за търсение свързка къмъ Иметли, което отстоеще отъ Гузовската позиция на повече отъ 20 километра. Оставаше да се чака, щото връзката да се възстанови на другия день, въ врѣме на самия бой.

Прѣдъ видъ на всичко изложено, частитѣ съсрѣдоточени у Гузово, получиха заповѣдъ на другия день да настѫпятъ къмъ с. Шипка, което и да атакуватъ. Тукъ трѣбва да забѣлѣжимъ, че генералъ Радецки както и Святополкъ Мирский и до сега нѣмаха ясни данни за сѫществуванието на укрѣпения лагеръ у Шейново.

Едноврѣменно съ това за обезпечение на лѣвия флангъ и тила, призна се необходимо, да се атакува и заеме и гр. Казанлъкъ. Послѣдната тъзи задача биде порѫчана на 2-та бригада отъ 30-та дивизия, която, както видѣхме, на 26-то число зае Мъглишъ. Генералъ Шинтликовъ получи заповѣдь, да остави единъ баталионъ въ послѣдния пунктъ за обезпечение на тила отъ къмъ Хайнкей, а съ останалитѣ 5 баталиона да настѫпи къмъ Казанлъкъ.

Движението и маневрирането на 27 мо число на лѣвата колона.

Сутрента на 27-мо число деня бѣше ясенъ и слънчевъ. Снѣга въ долината имаше срѣдня дебелина около 10—15 сантиметра, и не прѣдставляваше особно прѣ-

ıтствие за движението. Студа бѣше твърдѣ умѣренъ и ›ржеше войницитѣ въ едно бодро и възбудено състояние.

Войскитѣ се построиха въ резервни колони и чакаха ·повѣдь да тръгнатъ. Князь Святополкъ Мирски обаче це не бързаше. Той очакваше да чуе началото на боя ъ къмъ дѣсната колона. Часа около 9 дѣйствително : зачуха нейде далечъ на западъ испърво единични зстрѣли, а послѣ дружни залпове, къмъ тѣхъ се прѣ-ѣсваха и орждейни изстрѣли. Нѣмаше никакво съмпѣ-ıе, че тамъ се биятъ войскитѣ на генералъ Скобелева. рѣбваше слѣдователо да се върви. Въ 9 часа равно се ıздаде заповѣдьта „напредъ". Войницитѣ снемаха шапки се кръстяха на бърже и гжститѣ колони, прѣдшествувани ъ рѣдка верига, се залюляха по бѣлото блѣстяще поле. онеже, споредъ имевшитѣ се свѣдѣния, селата Янина и ѣскьой бѣха заети отъ турскитѣ пѣхотни части, то на-жпленнето ставаше въ боенъ редъ. Въ първата линия на ѣсния флангъ вървеше 13-ия стрѣлковъ баталионъ, влѣво ъ тѣхъ 15-ия и 16-ия съ планинската батарея, а на айния лѣви флангъ 14-ия баталионъ и двѣ сотни ıзаци. Отзадъ въ частенъ резервъ слѣдваше 33-ий ıецки полкъ, а още по назадъ общия резервъ отъ 34 ий, 5-ий и 117-ия Ярославски полкове; 120-ия Серпухов-и полкъ биде оставенъ врѣменно на позицията въ Гу-во. Войскитѣ отъ първата линия вървяха поротно въ ѣ линии съ рѣдка верига на напрѣдъ. Частния и общъ зервъ се движаха въ сгжстени баталионни колони.

Боя на 27 мо число въ лѣвата колона.

Бодро и увѣрено тръгнаха напрѣдъ войницитѣ отъ авнитѣ баталиони на „Желѣзната стрѣлкова бригада". ѣ вече втори пжть минаваха тѣзи полета, които въ

юлий мѣсяцъ бѣха оръсени съ кръвьта на тѣхнитѣ другари. Тѣ вѣрваха, че и сега, както тогазъ, ще гонятъ прѣдъ себя си оплашения врагъ. Стройнно слѣдваха задъ тѣхъ и испитанитѣ вече въ боеветѣ полкови отъ 9-та и 30-та дивизия. Съ приближаванието до с. Янина, колоната биде срѣщната отъ огъня на турската пѣхота, която заемаше това село. Слѣдъ една, обаче, непродължителна прѣстрѣлка, противника напустна селото и отстжпи на западъ. Това бѣха два слаби баталиона, които заемаха селата Янина и Хаскей, като прѣдни пунктове. Часа около 11, прѣднитѣ части на колоната достигнаха шоссето, гдѣто се и спрѣха.

Между туй турцитѣ вече бѣха открили силенъ артилерийски огънь отъ укрѣпения лагеръ. Въ това врѣмя изстрѣлитѣ на западъ утихнаха. Послѣднето обстоятелство силно безпокоеше началника на лѣвата колона. Въ даденитѣ обстоятелства трѣбваше да се избере едно отъ двѣтѣ: или да се атакува рѣшително, или пакъ бойната часть да се укрѣпи на заетата позиция и да чака възобновлението на боя отъ колонната на генералъ Скобелева.

Началника на колоната събра около себя си началницитѣ на отдѣлнитѣ части, и, слѣдъ кратко съвѣщание, биде рѣшено да се испълни въ точность заповѣдьта на командира на 8-ия корпусъ, т. е. да се атакува. Но прѣди да пристжпимъ къмъ изложението на самия бой, да направимъ кратко описание на Шейновския укрѣпенъ лагерь, источния фронтъ на когото и състави предмѣтъ за атаката на лѣвата колона.

Описание на Шейновский укрѣпенъ лагеръ.

(Гледай планъ № 9).

Шейновския укрѣпенъ лагеръ съставляваше единъ кржгъ съ радиусъ около единъ и четвъртъ километра. По

жжностьта му бѣха построени 14 отдѣлни редута и ншеи на растояние единъ отъ други отъ 700—800 крач- Отдѣлнитѣ джги на този кржгъ съставляваха укрѣпени иции съ четири фронта: Сѣверо-източната и юго-източна ани съставиха двѣ позиции, които трѣбваше да ата- а лѣвата колона. Сѣверо-западния и юго-западния други двѣ позиции обърнати къмъ мѣстото, отъ гдѣто ıбваше да атакува дѣсната колона.

Най силни се прѣдставляваха редутитѣ № 2 и 3 юго-западния фронтъ и редутитѣ № 4 и 1 на източ- ı. Останалитѣ имаха по слаба углубленна профилъ :е прѣдназначаваха за по двѣ роти и 2 орждия.

Прѣдъ източния фронтъ бѣше расположена груп- :а укрѣпления № 5, която съставляваше единъ видъ ѣдня позиция на този фронтъ. Редутъ № 1 бѣше рас- ıоженъ на една голѣма искуственна могила, която се ıираше на растояние 1200 крачки отъ южния край с. Шипка. По склоноветѣ на тъзи могила бѣха по- юени редъ пѣхотни ложементи въ видъ на витло. Тъзи чила съставляваше редиютъ на цѣлия укрѣпенъ ла- ъ, свързваше послѣдния съ позицията на планината ıаедно съ това тамъ се располагаше главната квар- ıа на Вессель паша. Укрѣпленията № 5 тъй сжщо располагаха на върховетѣ и склоноветѣ на петьтѣхъ ;ѣлни искуственни могили.

Редутитѣ № 2-й и 3 й бѣха расположения на самия ıаденъ край на Шейновската кория, благодарение на то се маскираха твърдѣ добрѣ отъ горага. Отдѣлнитѣ ;ути бѣха усилени съ пѣхотни окопи отпрѣдъ и от- ıани. Мѣстностьта прѣдъ укрѣпения периметръ бѣше всѣкадѣ открита и достжпна, и се обстрѣлваше съ ıрдѣ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь. Само у о-Източния жгълъ подстжпа отъ къмъ Секереченската ıия бѣше сравнително но удобенъ и тукъ, приближа- ıието до 1000 крачки можаше да стане безнаказано ѣзъ корията.

Селото Шипка имаше чисто административно значение като складоченъ пунктъ, за това заеманието му не можеше да поведе къмъ нѣкакви сѫществении тактически изгоди. Напротивъ ранното влизание въ него би поставило атакующия въ положението между два огъня.

Разстоянието на укрѣпения лагеръ отъ Гузово е $10^1/_2$ километра; отъ Иметли — около 6. При настѫпванието къмъ источния фронтъ, атакующия, като се почне отъ с. Хаскей, нѣма никакви укрития и трѣбва да атакува испърво прѣдната позиция съ укрѣпената група № 5, и подлѣ главната, която се намира задъ първата на 800—1000 крачки. При настѫпванието отъ Иметли къмъ Шейново мѣстностьта е сѫщо открита но има и нѣколко малки долища, които се спущатъ на югъ отъ планината и които прѣдставляватъ доволно добри укрития за разположение резервитѣ на атакующия.

Вътрѣ въ лагера бѣха построени цѣли колонии отъ землянки, блиндировани погреби, бараки, болнични постройки и пр. Всичкитѣ изобщо стѣсняваха движението, но заедно съ това даваха и извѣстно закритие на резервитѣ на отбраняющия. Селото Шейново бѣше въ полуразрушено състояние. Двѣ вади пресичаха лагеря отъ сѣверъ на югъ и тѣхнитѣ логовища даваха сѫщо извѣстно закритие за резервитѣ.

Силитѣ на турцитѣ и тѣхното распредѣление.

Къмъ описиваемото врѣме, турцитѣ располагаха: 38 баталиона на Шипка, 3 баталиона въ Мъглишъ и единъ въ Казанлъкъ. Мъглишкитѣ баталиони, както видѣхме, отстѫпиха на истокъ, но часть отъ тѣхъ, вѣроятно сѫ се присѫединили къмъ войскитѣ въ Казанлъкъ. Баталиона отъ Казанлъкъ се присѫедини прѣзъ нощьта отъ 26—27 число къмъ Шипченския гарнизонъ. По този начинъ къмъ 27-мо число Вессель паша располагаше съ около 40 баталиона, 1500 конника и около 100 орѫ-

дия. Отъ тѣхъ 20—25 баталиона съ 60 орждия стояха на позициитѣ на Балкана, останалитѣ 15—20 баталиона съ 40 орждия, и всичката конница бѣха съсрѣдоточени въ укрѣпения лагерь. Тъй като Шипченскитѣ турски части бѣха получили нѣколко пжти укомплектование, то общата численность на отряда на Вессель паша достигаше 25—26 хиляди души съ 103 орждия*).

Вътрѣ въ лагера бѣха съсрѣдоточени значителни запаси, които, заедно съ запаситѣ на Казанлъкъ допущаха да се издържи тукъ една продължителна отбрана. Турцитѣ повидимому сж се и готвили да създадътъ отъ тоя лагеръ единъ упоренъ пунктъ на подобието на Плѣвенъ.

Хода на боя.

Но да продължимъ расказа си за боя на 27-мо число. Ний оставихме бойния редъ на лѣвата колона въ момента, когато тя, слѣдъ като достигна с. Хаскей, се приближи и спрѣ около Шоссето Шипка—Казанлъкъ. Разстоянието отъ тукъ до прѣдната турска позиция бѣше около 2 километра. Турцитѣ, които заемаха групата укрѣпления № 5, откриха силенъ артилерийски огжнь. Едноврѣменно съ това тѣхната бойна линия отъ къмъ с. Шипка и Секереченската кория загъна лѣвия си и дѣсния флангъ напрѣдъ и почна да фланкира частитѣ отъ бойния редъ на настжпающия. Понеже разстоянието бѣше голѣмо, то послѣдния отвѫри огънь само отъ планинската батарея. Въ това врѣмя на лѣвия русски флангъ, около Секереченската кория, се показа значителна турска кавалерийска часть.

*) Забѣлѣжка. Вессель паша въ своитѣ показания прѣдъ сжда, който сждяше Сюлеймана исчислява своитѣ сили на 40 бат. или 22 хиляди души съ 22 орждия, но това е очевидно нѣкоя необяснима грѣшка особенни по отношение на артилерията, защото русситѣ вземаха тукъ 103 орждия.

За обезпечение на този флангъ бидоха испратени и останалитѣ три казашки сотни. Освѣнь това, въ това направление отиде и единъ баталионъ отъ Орловския пѣхотенъ полкъ. Грижитѣ за обезпечението на този флангъ се признаваха за крайно необходими, тъй като Казанлъкъ още не бѣше заетъ, а тамъ, по събранитѣ свѣдѣния, турцитѣ имаха нѣколко баталиона. Освѣнъ това бѣха получени свѣдѣния, че Вессель паша чакалъ 10000 помощъ отъ Стара или Нова Загора, подъ личното началство на Сюлейманъ паша.

Позицията, която прѣдстоеше сега да атакува лѣвата колона се протакаше на три километра, при което лѣвия й флангъ се опираше въ шипченскитѣ лозя и южнитѣ контръ форси на Балкана, а дѣсния — достигаше до Секеречемската кория.

Между туй, по нататашното стоение на позицията около шоссето се признаваше за безполезно. Почнаха да се появяватъ значителни загуби. Ето защо, въ 11 $^1/_2$ часа, стрѣлковата бригада получи заповѣдь да настжпи. Спиранията на тъзи равна мѣстность бѣха съединени съ голѣми загуби, че тѣ бѣха и безцѣлни. Серьозна подготовка на атаката бѣше невъзможна, тъй като срѣщу оржжейния огънь турцитѣ бѣха добре укрити, а разрушителното и фугасно дѣйствие на планинската артилерия бѣше невъзможно. Оставаше слѣдователно едно: да се върви стрѣмително въ атака. Храбритѣ стрѣлци, прѣдшествувани отъ своитѣ офицери и отъ слаба верига, тръгнаха напрѣдъ съ ускоренъ ходъ. Ротитѣ се построиха въ разгънатъ строй и разрѣдиха редоветѣ. Турцитѣ откриха убийственъ огънь.

Съ приближението на 200 крачки отъ укрѣпенитѣ могили, стрѣлцитѣ бѣха спрѣни на минута и откриха огънь. Въ това врѣме планинската батарея на полковника Гладкова се приближи на 800 крачки до позицията на противника и откри чѣсть огънь, при което тя сполучи да запали една неприятелска зарядна ракла,

която избухна съ голѣмъ трѣсъкъ. Това обстоятелство произведе въ редоветѣ на турцитѣ извѣстно забъркване. Стрѣлцитѣ се въспозлуваха отъ този моментъ и се хвърлиха въ атака. Турцитѣ почнаха да оставятъ окопитѣ, но една значителна часть продължаваше да се съпротивява упорно. Още минута и стрѣлцитѣ заобиколиха могилитѣ. Послѣднитѣ бѣха покрити съ ледъ и искачанието по тѣхъ бѣше твърдѣ мжчно. При все това, отдѣлни групи почнаха да се искачатъ. Завърза се жестока борба на ножове. По-голѣмата частъ отъ защитницитѣ на окопитѣ биде унищожена, и само около 70 души паднаха въ плѣнъ. Между другото турцитѣ оставиха и три полски орждия, отъ които едното подбито, а другитѣ двѣ веднага се обърнаха срѣщу втората турска линия. Стрѣлцитѣ понесоха въ тъзи атака около 600 души загуба. Баталионитѣ бѣха силно разбъркани и изнурени. Тѣ заеха турскитѣ окопи и откриха огънь.

Въ това врѣме, турцитѣ на своя лѣвъ флангъ около село Шипка, почнаха да се съсрѣдоточаватъ и усилватъ. По видимому, тѣ се готвяха да прѣминатъ въ настжпление срѣщу дѣсния русски флангъ.

За поддържка на първата линия биде извиканъ 33-ия Елецки полкъ. Два баталиона отъ него усилиха дѣсния флангъ, като се разположиха въ частна поддържка задъ 13-ия Стрѣлковъ баталионъ. Третия баталионъ на този полкъ остана да усили центра. Общия резервъ се приближи и застана близо до шоссето, около с. Хаскей. Началника на Трѣвненската колона, заобиколенъ отъ щаба си, наблюдаваше за хода на боя отъ тукъ.

Часа около 2 слѣдъ пладнѣ, подиръ слаба подготовка на атаката съ огънъ, князъ Святополкъ Мирски рѣши да атакува и втората линия, а именно редута № 4 въ центра и с. Шипка на лѣвия турски флангъ. Разстоянието на противника бѣше отъ 800 — 1000 крачки. Дружно станаха и бодро тръгнаха на напредъ и този пжть храбритѣ стрѣлци. Турцитѣ пущатъ по

настжпающитѣ цѣлъ ураганъ отъ куршуми и гранати, загубитѣ бѣха твърдѣ чувствителни. Скоро почна да се забѣлѣзва едно намаление на хода. Частнитѣ началници се ползуватъ отъ малкитѣ сгънки на мѣстностьта и спиратъ уморенитѣ и истощени части на разстояние 200 — 300 крачки отъ главната неприятелска позиция. Огъня на турцитѣ достигна неимовѣрна сила. На фланга, на единъ отъ контрфорситѣ надъ с. Шипка, се появи една непрителска батарея, която почна да анфилира цѣлия боенъ рѣдъ. Загубитѣ бѣха огромни. Нервитѣ на настжпающия достигнаха крайното си напряжение. Чувствоваше се вече, че за понататашно движение силитѣ особено моралнитѣ бѣха исчерпани.

Между туй, турцитѣ, ободрени отъ това спиране на атакующия, рѣшаватъ да прѣминатъ сами въ настжпление. Въ центра, и особенно на лѣвия турски флангъ, се показаха сгжстени масси. Прѣдшествовани отъ гжста верига, която продължаваше да стрѣля, тѣ се хвърлиха въ контръ атата. Истощенитѣ отъ продължителния бой стрѣлци не издържаха и повърнаха назадь.

Въ това врѣме отъ общия резервъ биде испратенъ въ поддържка Сѣвския пѣхотенъ полкъ. Храбрия полковникъ Жиржински бързо разгъва своитѣ баталиони по ротно въ двѣ линии, и испраща два баталиона срѣщу дѣсния русски флангъ и единъ къмъ центра. Пристиганието на Сѣвскитѣ баталиони, обаче, спрѣ отстжплението само на минута. Макаръ крайния дѣсенъ флангъ и да бѣше сполучилъ да навлезе въ с. Шипка, но напора на турцитѣ бѣше тъй силенъ, че скоро всичкия русски боенъ рѣдъ повърна и продължи отстжплението. Сѣвския полкъ биде увлѣченъ заедно съ разстроенитѣ части отъ Стрѣлковата бригада и Елецкия полкъ. Още малко и турцитѣ можаха да заематъ отъ ново своята първа позиция. Тѣхния краенъ лѣвъ флангъ бѣше почналъ да обикаля дѣсното русско крило. Въ тъзи критическа минута пристига на помощъ Орловския полкъ. Стрѣмител-

ното и грозно мълчеливо движение на баталионитѣ на този полкъ, принуждаватъ противника да се спрѣ, а прѣднитѣ русски части—да заематъ отново и се утвърдятъ на позицията около могилитѣ № 5. Почва се усилена оржжейна прѣстрѣлка, смѣсена съ гърма на артилерията. Турцитѣ неиздържатъ този огънь, и отъ своя страна повръщатъ назадъ къмъ главната си позиция.

Въ общъ резервъ у князь Святополкъ Мирски сега оставаха само два баталиона отъ Ярославския полкъ. Отъ Казанлъкъ още нѣмаше никакви извѣстия. Не се чуваше нищо и отъ къмъ колоната на генерала Скобелева, която по условието трѣбваше да атакува днесъ. Турцитѣ, повидимому, бѣха събрали на своя источенъ фронтъ значителни сили. Загубитѣ на лѣвата колона бѣха огромни. Бригадния генералъ Домбровски, командиритѣ на Елецкия и Сѣвски полкове и двама отъ командиритѣ на стрѣлковитѣ баталиони бѣха ранени. Една значителна часть отъ офицеритѣ и повече отъ 1000 долни чинове тъй сжщо бѣха излѣзли отъ строя. Въ нѣкои части патронитѣ бѣха на свършване. Войницитѣ прѣзъ този день не получиха горѣща храна. Сухарния ранцевъ запасъ тъй сжщо бѣше на привършвание.

При тѣзи условия, да се атакува повторно бѣше безразсждно, и началника на лѣвата колона взе рѣшение *да се укрѣпи на заетата позиция и да чака по-нататашното развитие на събитията.* Съ настжпвание на темнината огжня почна да отслабва и скоро съвсѣмъ прѣстана. Само турцитѣ още сегисъ тогисъ испращаха по нѣкой залпъ.

Веднага слѣдъ мръквание, на позицията пристигна саперната рота заедно съ командира на баталиона опитния и енергиченъ полковникъ Свищевски. Отъ резерва и отъ обоза биде събранъ всичкия шанцевъ инструментъ. Подъ ржководството на саперитѣ, войскитѣ отъ бойната линия пристжпиха трѣскаво къмъ работа. Земята бѣше силно замръзнала и се потдаваше мжчно на ровяние.

Проработиха прѣзъ цѣлата нощь. Къмъ сунриньта заетата линия бѣше достатъчно усилена, и лѣвата колона можеше да срѣщне противника съ увѣренность, че ще се удържи. Въ центра и на двата фланга бѣха построени три люнета, които служаха като опорни пунктове. Между тѣхъ се построиха пѣхотни окопи. Артилерията биде расположена въ особна батарея около могилитѣ. Окопитѣ на самитѣ могили бидоха прѣправени и приспособени за стрѣлба на западъ. Брустверитѣ се насипваха отъ материала, който се намѣряше подъ ржка, като главенъ материялъ послужиха каманитѣ и снѣга. Ядрото на бруствера на единъ отъ окопитѣ биде направено отъ труповетѣ на убититѣ войници и коне. Снѣгъ и камание войницитѣ носяха въ политѣ на шинелитѣ си и въ палаткитѣ. Разбиванието на окопитѣ биде възложено на саперната рота, която до вечерта на 27-мо число се държеше въ дълбокъ резервъ. Когато ротата пристигна на позицията бѣше се вече съвсѣмъ стѣмнило. Понеже въ началото на работата турцитѣ врѣменно бѣха прѣкратили огъня, то саперитѣ срѣщаха голѣми затруднения при ориентировката и нѣкои отъ окопитѣ се разбиваха перпендикулярно къмъ линията на неприятелската позиция. Скоро обаче турцитѣ възобновиха огъня и само тогава по изстрѣлитѣ можиха да се исправятъ направенитѣ грѣшки.

За посрѣщание случайноститѣ на другия день, началника на лѣвата колона взе още редъ мѣрки. На генералъ Шнитниковъ, който въ 7 часа вечерта донасяше, че заелъ безъ бой Казанлъкъ, бѣше заповѣдано да остави въ този пунктъ 1 баталионъ, а съ другитѣ 4 да настжпи по шоссето, и сутрента да атакува южния фронтъ на противника. Отъ Серпуховския полкъ тъй сжщо бидоха приближени и присоединени къмъ общия резервъ два баталиона. Войницитѣ отъ бойната линия бидоха снабдени съ патрони отъ запаса, който се носяше на товарнитѣ коне. На генерала Радецки се ис-

прати екстренно и подробно донесение за положението на колоната, като се моляше да взема мѣрки за облѣгчение на участьта й. То се завършваше съ думитѣ: „загубитѣ ни сѫ голѣми, отстѫплението невъзможно, за Скобелова не се чува нищо, положението ни е крайно. Отървете ни, трѣбватъ патрони и храна".

И тъй боя на 27-мо число въ лѣвата колона се свърши, безъ да се получатъ нѣкакви сѫщественни резултати. Частния успѣхъ, достигнатъ прѣзъ деня се почти заличаваше отъ огромнитѣ жертви направени за него. Нѣщо повече: тъзи изолирована атака трѣбваше да убѣди противника въ слабостьта на силитѣ, които му бѣха противопоставени, и твърдѣ вѣроятно бѣше, че той, сутрента на 28-мо число, ще се нахвърли съ прѣвъсходни сили срѣщу истощенитѣ части на Святополкъ Мирски. Прѣзъ ума на началника на лѣвата колона минаваха въ тъзи тѣжка нощь всевъзможни една отъ друга по мрачни мисли: Ако Скобеловъ не дойде на помощь прѣзъ 27-мо число, той очевидно е спрѣнъ отъ важни неодолими прѣпятствия, тъй като неговия пѫть бѣше въ два пѫти по късъ, и той би трѣбвало да се спустне въ Иметли отдавно. Ще рече лѣвата колона бѣше прѣдоставена сама на себя си. Ако прѣзъ нощьта Весселъ паша остави на планината само слаби заслони, а събере повечето си сили въ Шипка, то Трѣвненския отрядъ може да бѫде унищоженъ. Нѣма ли да се появи още отзадъ 10 хиляднията отрядъ, за който говоряха тъй настойчиво—плѣненитѣ турци, че се очаквалъ? . . .

Боя на 28-й декемврий въ лѣвата колона.

Сутрента на 28-мо число деня бѣше облаченъ. Балкана и лагера на противника бѣха покрити съ гѫста мъгла, срѣдъ която едва се мяркаха очертанията на

грознитѣ редути. Слѣдъ малко мъглата въ долината се поразрѣди, но върховетѣ на Шипка оставаха все още непроницаеми.

Разположението на частитѣ отъ лѣвата колона сутреньта бѣше слѣдующето: *на дѣсния флангъ* срѣщу с. Шипка стояха три баталиона отъ Сѣвския полкъ, 13-й стрѣлковъ баталионъ и единъ баталионъ отъ Елецкия полкъ. Тѣзи части заемаха новопостроенитѣ прѣзъ нощьта окопи и нѣкои отъ колибитѣ и плетищата до источния край на селото. Крайния дѣсенъ флангъ се опираше въ стръмнитѣ контръ-форси на Балкана.

Въ центра бѣха разположени планинската батарея съ двѣтѣ турски орждия. 14-й и 15-й стрѣлкови баталиона и два баталиона отъ Орловския полкъ. Тѣ заемаха могилитѣ и окопитѣ около тѣхъ.

Лѣвия флангъ се заемаше отъ 16-й стрѣлковъ баталионъ. два баталиона отъ Елецкия полкъ и единъ Орловски баталионъ. Охранението на крайния лѣви флангъ биде поржчено на тритѣ казашки сотни отъ 23-й Донски казашки полкъ. Задъ този флангъ, като частенъ резервъ, биде оставенъ единъ баталионъ отъ Ярославския полкъ.

Два баталиона отъ Ярославския полкъ и два отъ Серпуховския съ двѣ казашки сотни съставиха *общъ резервъ* и се разположиха на западния край на с Хаской.

Въ Гузово остана третия баталионъ отъ Серпуховския полкъ, а въ Мъглишъ — единъ баталионъ отъ Каломенския. Българската дружина все още оставаше въ колибитѣ Селци и служеше като дѣсенъ заслонъ отъ къмъ височата голѣмъ-Бердекъ. Петьтѣхъ баталиона отъ Шуйския и Каломенски полкове бѣха въ Казанлъкъ и тръгнаха по пжтя за Шипка.

По този начинъ, отъ общата численность на колоната въ 26 баталиона, въ бойната линия се намираха 13 баталиона, въ общъ резервъ 4, или *всичко на полето на сражението 17 баталиона*. Останалитѣ 10

баталиона, т. е. *повече отъ* $^1/_3$ *отъ силитѣ оставаха като обезпечение на тила и лѣвия флангъ.*

На разсъмнуване турцитѣ усилиха орѫжейния огънь. Скоро загърмя и артилерията имъ. Повидимому, на источния фронтъ тѣ имаха около 20 орѫдия. Князь Свѣтополкъ Мирски бѣше рѣшилъ да остане на врѣме въ чисто отбранително положение, за това на турския огънь почнаха да отговарятъ съ сѫщото. Борбата, обаче, на слабата русска артилерия бѣше твърдѣ не равна. Скоро огъня на турцитѣ взе твърдѣ силни размѣри; въ вѫтрѣшностьта на лагера ставаха нѣкакви маневрирания. По всичко се чувствуваше, че тѣ се готвятъ да прѣминатъ и въ настѫпление. И наистина, около 8 часа, нѣколко турски табори се показаха на източния и южния край на с. Шипка, и прѣдшествувани отъ своитѣ офицери, прѣминаха въ рѣшително настѫпление. Срѣщнати обаче, съ дружнитѣ залпове на частитѣ отъ дѣсния русски флангъ, тѣ повърнаха назадъ. Слѣдъ малко атаката се повтори и потрети, но вече не съ таквазъ енергия. При отбиванието на послѣдната атака, командира на Севския полкъ неустрашимия полковникъ Жиржински, който командуваше дѣсния флангъ, прѣминава самъ въ настѫпление и сполучва да се утвърди задъ плѣтищата и кѫщята на източния край на селото. Турцитѣ владѣяха само центра и западния край. Двѣтѣ страни тукъ бѣха се сближили на мѣста до 50—60 крачки.

Около 9 часа сутриньта боя малко поутихна, но скоро стрѣлбата се възобнови съ нова и особна сила. Най жестокъ бѣше огъня, насоченъ срѣщу русския центръ. Слѣдъ малко нѣколко табори излѣзоха изъ задъ редута № 4 и тръгнаха въ атака срѣщу централнитѣ кургани. И този пѫть русската пѣхота, поддържана отъ планинската батарея, принуди противника да се повърне назадъ съ голѣми загуби. Понеже отъ всичко ставаше ясно, че турцитѣ съсрѣдоточаваха главнитѣ си сили срѣщу центра и лѣвия русски флангъ, то полковникъ

Жиржински, слѣдъ като получи единъ баталионъ поддържка отъ Ярославския полкъ, възползува се отъ тоя моментъ и можа съвсѣмъ да исхвърли турския лѣвъ флангъ отъ с. Шипка, а тъй сѫщо да прѣкъса телеграфното съобщение съ позицията имъ на Балкана.

Слѣдъ малко турцитѣ насочватъ нова една атака срѣщу крайния лѣвъ флангъ на русския боепъ редъ, но и тя биде отбита съ частитѣ на този флангъ, усилена съ двѣ роти отъ Ярославския полкъ. Освѣнъ това началника на фланга се въсползува отъ врѣменното замѣшателство на турцитѣ тукъ, прѣмина самъ въ частно настѫпление, зае и се утвърди на сѣверния край на Секереченската кория.

Сега лѣвата колона владѣеше два важни упорни пункта на фланговетѣ на источния фронтъ на отбраняющия и получи възможность да обстрѣлва бойния му редъ съ кръстосанъ огънь. Това, безсъмнѣнно, бѣше важно прѣимущество, но силитѣ на атакующия бѣха се вече силно истощили, и тѣ не можеха да развиятъ достигнатитѣ частни успѣхи съ рѣшителна атака на главната турска позиция. Въ общъ резервъ оставаха само два Серпуновски баталиона, които благоразумието изисваше да се пазятъ за всѣки случай Генералъ Шнитниковъ, по пѫтя отъ Казанлъкъ, бѣше получилъ заповѣдь да свърне къмъ с. Янина, и още не бѣше пристигналъ на полето на сражението. При тѣзъ условия оставаше едно—да се прѣмине пакъ врѣменно къмъ отбрана и да се чака по нататъшно развитие на събитията.

Часа бѣше вече 11 когато на западъ се зачуха отдѣлни артилерийски изстрѣли. Слѣдъ малко, отъ командира на Казашкия полкъ полковникъ Ралгина, се получи извѣстие, че на истокъ отъ Иметлий сѫ се показали сгѫстени масси, които настѫпватъ къмъ Шейново. Въ заключение полковника исказваше прѣдположение, че това е колоната на Скобелева. Още слѣдъ нѣколко ми-

пути, казацитѣ на двѣтѣ колони влѣзоха най послѣ въ непосрѣдствения свърска, и стана ясно, че дѣсната колона отива сжщо въ атака на западния фронтъ на Шейновския лагеръ. Настжпваше тържественна минута—послѣдния актъ отъ упорната петмѣсечна Шипченска борба. Противника бѣше притиснатъ отъ двѣ страни въ неговото укрѣпено гнѣздо и трѣбваше да се унищожи. Извѣстието за появлението на генералъ Скобелева отъ западъ се распространи по войскитѣ на лѣвата колона съ неимовѣрна бързина. Слабитѣ надѣжди и даже съмнѣнието въ успѣха сега се прѣвърнаха въ увѣренность. У турцитѣ напротивъ се забѣлѣзваше едно суетение и хвърлювание на всички страни — признакъ на начинающата се деморализация.

Между туй огъня въ колоната на Скобелева продължаваше да се приближава и усилва. Въ 2 ч. слѣдъ пладнѣ князъ Свѣтополкъ Мирски заповѣда на послѣднитѣ резерви да усилятъ по слабитѣ участъци отъ бойната линия и да се готвятъ за атака. Въ това врѣме отъ редута № 1 се показаха голѣми сгжстени турски масси и се насочиха къмъ дѣсния флангъ на лѣвата колона. Заедно съ пѣхотата вървѣха и нѣколко отдѣлни кавалерийски колони. Това бѣше послѣдния опитъ на турцитѣ да си пробиятъ пжтя на истокъ Срѣщнати изново съ дружнитѣ залпове на 13-ия стрѣлковъ баталионъ и отъ баталионитѣ на Елецкия и Сѣвския полкове, у тѣхъ произлиза една безредица и слѣдъ това се хвърлятъ въ центра. Черкезската кавалерия се спуща стрѣмително напрѣдъ, но биде отбита и повърната отъ огъня на частитѣ, които заемаха централнитѣ могили. Тогава черкезитѣ повръщатъ на югъ къмъ малкото пространство, което оставаше незаето и сполучватъ слѣдъ страшни загуби да излѣзатъ отъ този огненъ кржгъ.

Въ сжщото това врѣме, войскитѣ на генералъ Скобелева завладѣха юго-западнитѣ редути № 2 и 3 на противника и бѣха се насочили срѣщу редута № 1. Вико-

ветѣ „ура“ се смѣсваха съ страшния трѣсъкъ отъ гърмежа на хиляди пушки и отъ 30—40 орждия. Войскитѣ на лѣвата колона сжщо се устрѣмиха къмъ редута № 1. Екна потрѣсающето „ура“ отъ 30 хиляди гърла и гжститѣ масси отъ всички страни се хвърлиха срѣщу послѣдния опоренъ пунктъ на противника. Въ това врѣме изведнъжъ огъня на турцитѣ почна да прѣстава, срѣдъ гърмежа се чуваха отдѣлни гласове, че тѣ се прѣдаватъ. Въ облацитѣ отъ гжстия барутенъ димъ не можеше да се види ясно какво става тамъ напрѣдъ, но тукъ-таме се виждаха да се развяватъ бѣли кърпи привързани на байонетитѣ на низамитѣ; слѣдъ малко се показа голѣмъ бѣлъ флагъ и на главния турски редутъ. Армията на Весселъ паша се прѣдаваше, но ний ще опишемъ тозъ тържественъ за побѣдителя моментъ по подробно при изложението дѣйствията на дѣсната колона.

Загубитѣ на Трѣвненската колона се простираха до 2100 души убити и ранени, въ това число 80 офицери. Между частитѣ на колоната тѣ се распрѣдѣляха тъй:

	убити	ранени	всичко	въ това число офицери
Въ 33-й Елецки полкъ	74	422	496	10
„ 34-й Севски „	84	328	409	7
„ 36 й Орловски „	124	338	462	13
„ 13-й Стрѣлк. бат.	14	120	134	3
„ 14-й „ „	26	136	162	9
„ 15-й „ „	29	130	159	8
„ 16-й „ „	12	91	103	5
„ 23-й Донски полкъ	5	21	27	—
„ Планинската батарея	3	8	11	—
„ Сапернатя рота	3	2	5	1
„ Орославския полкъ	11	36	·47	—

Въ другитѣ три полка отъ 30-та дивизия и въ 9-та опълченска дружина загуби не е имало съвсѣмъ.

Прѣди да пристжпимъ къмъ описанито дѣйствията на дѣсната колона, която рѣши участьта на сражението,

ı направимъ въ нѣколко думи разборъ на операциитѣ
ı Трѣвненската колона

1) Силата и състава на колоната напълно отговаıха на поставената цѣль. Малочислеността на арıлерията бѣше една неизбѣжна отстжпка на обстановıта. Въ планинската война, обикновенно пропорцията ı артилерията бива ограничена до крайность. Артилеıйската подготовка тука се замѣнява съ бързотата на ıневрированието и внезапностьта. При все това, слѣдъ ıущанието въ Тунджанската долина, прѣдстояха дѣйıвия, гдѣто артилерията можеше да се яви като необıодимо срѣдство за успѣха. Възможно бѣше турцитѣ да ı затворятъ въ укрѣпения си лагеръ на подобието на ıлѣвенъ, да окажатъ едно по голѣмо упорство. Въ този ıучай, безъ сериозна артилерийска подготовка, атаката ı станала твърдѣ трудна за да не кажемъ невъзможна. ıто защо, рѣшението да се испратятъ въ състава на ıолоната и двѣ полски батареи бѣше твърдѣ цѣлесъоıразно. Остава само да се пожалѣе, че щаба на тъзи ıолона не прояви достатъчно настойчивость за да прѣвърли тия батареи прѣзъ Балкана, макаръ и слѣдъ 2—3 деня. Чини ни се, че ако тъзи работа бѣше изоıгавена макаръ на българитѣ работници и на 9-та ıпълченска дружина, то къмъ 28-й декемврий поне една ıтъ батареитѣ можеше да се спустне въ с. Гузово или ıжглишъ. За малочислеността на кавалерията ний ıече говори[illegible]е по горѣ.

2) Марша на частитѣ отъ колоната отъ Трѣвна ıо Селци на 24-й и 25-й декемврий прѣдставлява виıокъ образецъ на подвижность, издръжливость и енергия, ıоито заслужаватъ подражение. Пѣхотата и планинската ıртилерия правятъ прѣходъ въ 40 километра срѣдъ студъ ıтъ 10^0, и при условие че на Балкана лежеше снѣженъ ıокривъ отъ $1—1^1/_2$ аршина. Рѣшението да се прѣдава ıостепенно полската артилерия на най-отзадъ идущитѣ ıасти, та да се незабавя цѣлото движение, е прѣвъсходно.

3) Рѣшението на 25-то число да се достигне само до гребена на послѣдното прѣдгорие на Балкана отговаряще напълно на обстановката. Позицията на този гребенъ гарантираше напълно дебуширанието въ долината, а заедно съ това избѣгваше се случайностьта за едно частно поражение до пълното съсрѣдоточение силитѣ на колоната.

4) Образцова бѣше и мѣрката за създаванието на единъ укрѣпенъ плацдармъ при исхода отъ Балкана между двѣтѣ Гузово. Съ това колоната гарантираше своето спирание у този исходъ отъ възможната атака на подвижнитѣ турски резерви, които обикновенно въ таквизъ случаи се оставятъ. Сѫщо твърдѣ умѣстно бѣше и движението на двата полка отъ 30-та дивизия къмъ Мѫглишъ. Отъ Селци за Мѫглишъ води доволно удобенъ пѫть и турцитѣ можаха по него да заплашватъ тила на колоната.

5) Рѣшението да се настѫпи на 27-мо число къмъ Янина и Шипка истичаше отъ смисъльта на дадената заповѣдь и отъ поставената на колоната задача. Чини ни се, обаче, че до влизанието въ свързка съ дѣсната колона, не трѣбваше да се атакува. Ако Трѣвненската колона слѣдъ достиганието до Хасково и шоссето се бѣше спрѣла и укрѣпила, тя вѣроятно нѣмаше да попадне въ онова отчаянно положение, въ което се намираше прѣзъ нощьта отъ 27-й на 28-то число. На мнѣние сме сѫщо, че при всичката малочисленность на кавалерията, ако на 27-то число се проявеше повече настойчивость и енергия, все можеше да се влезе въ свързка съ колоната на Скобелева, или поне да се надникне къмъ Иметлий и да се види, какво става тамъ. Възможно е, че това би повело къмъ сериозни загуби за казашкия полкъ, но биватъ случаи на войната, когато съображенията за загуби отстѫпватъ на втори планъ, а този случай именно бѣше такъвъ. Двѣ-три сотни поддържани съ 2—3 баталиона отъ Секереченската кория

имаха всички шансове да отидатъ до Иметлий и се върнатъ.

6) Испращанието на цѣли 5 баталиона да заематъ Казанлъкъ и отдѣлянанието имъ на цѣли 12 километра отъ полето на сражинието при даденитѣ условия, произвежда впечатление на едно безполезно расхвърлюване на силитѣ. Сбезпечението на лѣвия флангъ можеше да се достигне и съ заеманието отбранителна позиция нейдѣ на 1—2 километра на югъ отъ Хасково, а къмъ Казанлъкъ да се испратеше само 1—2 сотни на 26-то число и единъ силенъ разъѣздъ на 27-мо. Въ дадената обстановка бѣше важно да се съсрѣдоточи къмъ полето на сражението всичко и всѣки лишенъ баталионъ тукъ имаше голѣмо значение. Заеманието на Казанлъкъ бѣше една второстепенна задача, която смѣло можеше да се остави за подиръ боя. А какво щеше да бѫде положението на генералъ Шнитникова и на лѣвата колона, ако турцитѣ бѣха имали 3—4 баталиона въ Казинлъкъ, и ако тѣ заемаха силна позиция? Нѣмаше ли това да поведе къмъ отдѣлно разбивание на тия 5 баталиона и къмъ съвършенно оголвание на лѣвия флангъ на главнитѣ сили? Нѣмаше ли да стане съ това положението на главнитѣ сили вечерьта на 27-мо число още потѣжко, и нѣмаше ли да поведе къмъ общо отстѫпление за Гузово? Сѫщо грѣшеше противъ принципа на съсрѣдоточението на силитѣ и мѣрката, да се остави цѣлия Серпуховски полкъ въ Гузово, на 12 километра отъ полето на сражението. При всичката неизвѣстность на обстановката, несъмнѣнно бѣше едно, че главния противникъ е въ Шейновския лагеръ, слѣдователно срѣщу него трѣбваше да се насочатъ всички сили. Единъ баталионъ бѣше съвършенно достатъченъ за прикритието на обоза, а заедно съ баталиона въ Мѫглишъ и дружината въ Селци, тѣ стигаха за да се обезпечи достатъчно солидно тила и съобщенията отъ всичкитѣ възможни случайности.

7) Прѣминаванието въ строго отбранително положение, слѣдъ 2 часа на 27-мо число, бѣше твърдѣ бла-

горазумна мѣрка, а укрѣпяванието на позицията прѣзъ нощьта отъ 27-мо до 28-мо число, гарантираше лѣвата колона отъ всички случайности Трѣбваше само още прѣзъ нощьта да се привлѣкътъ 5-тяхъ баталиона, или поне 4 отъ тѣхъ по близо до полето на сражението, както това бѣше направено съ двата Серпуховски баталиона. Усилена съ тия нови 6—7 баталиона, Трѣвненската колона щеше да има 22—23 баталиона, които можаха да издържатъ отбранителенъ бой, даже срѣщу всичкитѣ сили на Весселъ паша. Ако колоната на Скобелева не пристигнеше и на другия день, тѣ все пакъ можаха да се удържатъ на заетата позиция до идванието на помощь.

8) Донесението, написано вечерьта на 27-мо число и адресирано до генералъ Радецки, бѣше твърдѣ песимитично, и не съвсемъ съотвѣтствуваше по съдържанието си на истинското положение на работитѣ. Факта, че турцитѣ, слѣдъ първата своя контръ атака, бѣха припудени да се спрътъ безъ да могатъ да заематъ обратно прѣдната си позиция. Този фактъ служеше най добро доказателство, че турцитѣ въ лагера не обладаваха съ нѣкакво материално или морално надмощие. Положението не можеше да се счита тъй тѣжко за да се пишатъ отчаенитѣ думи „отървавайте ни". Цѣли 4 полка отъ 30-та дивизия бѣха още непокътнати и началника на Трѣвненската колона имаше достотъчно собствени срѣдства за да не се нуждае отъ „отървавание". Тѣзи отчаени думи, както ще видимъ по послѣ, послужиха като главенъ мотивъ за да се прѣдприеме оная кървава атака на 28-мо число, горѣ на Балкана, която струва на генералъ Радецки около 1700 души безполезни жертви.

9) Стремлението да се заеме с. Шипка не съотвѣтствуваше на важностьта на този пунктъ. Той нѣмаше и неможеше да има освѣнъ второстепенно значение. Съ заеманието му съобщенията на турцитѣ съ планината се прѣкращаваха само условно, защото сѫществуваха и

други пѫтеки, а между туй атакующия попадаше между два огѫня, оня отъ планината и отъ редута № 1. Много по-важна бѣше Секеречевската кория и тамъ именно трѣбваше да се насочатъ усилията на 27-мо число вечерта, защото отъ тукъ оставаше още единственния свободенъ исходъ за Казанлъкъ.

10) Дѣйствията на планинската артилерия бѣха образцови. Нейния командиръ, съ достойна за подражание самоувѣреность, води прѣзъ всичкото врѣме на боя състязание съ 20 полски орѫдия, поддържа пѣхотата съ най-дѣйствителенъ огѫнь при движението ѝ въ атака, и силно съдѣйствува за отбиванието на неприятелскитѣ контръ-атаки.

11) Казашкия № 13 полкъ не проявява тѣзи два дена свойственната на тѣзи прѣкрасни части енергия и активность. По всичко се види, че полка се е намиралъ всичкото врѣме подъ натиска на мисълта, че турцитѣ иматъ грамадно прѣвъсходство въ кавалерията си.

Съ това завършваме описанието дѣйствията на Трѣвненската колона. Колкото за дѣйствията на турцитѣ на 27-мо и 28-мо число ний ще ги разгледаме отпослѣ слѣдъ като изложимъ и дѣйствията на дѣсната колона и на центра.

ГЛАВА VIII.

Движенията и дѣйствията на колоната на Генералъ Скобелева.

Както видѣхме по-горѣ, обхода на корпуса на Вессель паша отъ западъ биде възложенъ на дѣсната обходна колона, подъ началството на генерала Скобелева 2-ий. Младия генералъ бѣше си създалъ въ боеветѣ подъ Ловечъ и Плѣвенъ репутацията на талантливъ полководецъ, неустрашимъ герой и тънакъ познавачъ душата и сърдцето на русския войникъ. Неговото име се ползуваше съ заслужена и широка популярность, не само въ редоветѣ на русската армия, но и въ неприятелския станъ. Името „Бѣлия Генералъ" се прѣдаваше изъ уста въ уста, и то само бѣше достатъчна гаранция за успѣха на прѣдстоящата трудна операция.

За началникъ на щаба на колоната се назначаваше младия подполковникъ отъ генералния щабъ Куропаткинъ, името на когото бѣше неразривно свързано съ онова на Скобелева. Оставилъ едва прѣди три години академическия столъ, той бѣше добилъ заслужено славата на блѣстящъ офицеръ отъ генералния щабъ, съ голѣми таланти и съ рѣдка храбрость и хладнокръвие. Подполковникъ Куропаткинъ справедливо се считаше като необходимо допълнение на „Бѣлия Генералъ" — неговата дѣсна ржка.

Принуденъ да дѣйствува на една бѣдна и безъ съобщения мѣстность, генералъ Скобелевъ заповѣда, щото всѣки войникъ прѣдъ началото на похода да се снабди съ 8 дневенъ запасъ продоволствие на войницитѣ и четиридневенъ на особни товарни коне. Също на товарни коне

се носяше 8-ми дневенъ запасъ спиртъ. Необходимото количество коне се събра: часть отъ обоза, а друга часть отъ купуванието на мѣстни коне и катъри при съдѣйствието на административнитѣ власти. Голѣми затруднения се срѣщаха сѫщо при събиранието на нужното количество семери, (около 1000), но, благодарение на енергичнитѣ мѣрки, и този въпросъ получи едно удовлетворително разрѣшение, макаръ часть отъ тѣхъ бѣха направени на бързо и прѣдставляваха прости сламеници укрѣпени съ нѣколко дървени обрачи и връви. Дребнитѣ продукти, като лукъ и пиперъ се носяха сѫщо въ раницитѣ на осемь деня. Порционния добитъкъ се караше живъ при всѣка часть въ размѣръ на 8-ми дневна пропорция. Кухнитѣ оставаха въ Габрово, а храна биде заповѣдано да се вари въ манеркитѣ, като се отпуща на всѣки войникъ по 1 фунтъ (около 400 грама) мѣсо въ день. Патрони се вզематъ по 172 на всѣка пушка, отъ които 96 па войницитѣ и по 76 на товарнитѣ коне. Още въ похода отъ Плѣвенъ за Габрово, до колкото бѣше възможно, Генералъ Скобелевъ снабди частитѣ отъ 16-та дивизия съ топли полушубки, здрави ботуши и разни консерви на 6 деня. При всѣки полкъ отъ 16 та дивизия вървяха по 16 коня съ санитарни принадлѣжности. Освѣнъ шанцевия инструментъ, бѣха взети въ всѣка рота и по нѣколко голѣми брадви и триони. За прѣвозвание на най-необходимото офицерско имущество се назначиха товарни коне смѣтнато: на всѣки генералъ по два, на щабъ-офицеритѣ по единъ, а на офицеритѣ на всѣка рота сѫщо по единъ.

Артилерията се снабди съ по 130 снаряда на орждие, които трѣбваше да се прѣвозватъ на особно назначени товарни коне, но отъ които по-голѣмата часть отъ послѣ се прѣнесе на рѫцѣ отъ пѣхотинцитѣ.

За облекчение на войницитѣ въ похода всичкото излишно ранцево имущество, като втори ботуши, излишни дрѣхи и пр. се оставя въ Габрово. Сѫщо въ този пунктъ

бѣха събрани значителни запаси продоволствие, фуражъ и патрони, които можаха да се испратятъ при първа нужда.

Частитѣ, които влизаха въ тъзи колона, както видѣхме състояха отъ полковетѣ на 16-та дивизия: 61-ий Владимирский, 62-й Суздальский, 63-й Углицкий и 64-й Казанский, 9-ий, 11-ий и 12-ий баталиони отъ 3-тята стрѣлкова бригада, 1-ва, 2-ра, 3-та, 4-та, 5-та, 6-та и 10-та български дрижини; двѣ роти отъ 3-ия саперенъ баталионъ, 4-та батарея отъ 16-та артилерийска бригада, 2-рата планинска батарея, 9-тия казашкия Донски полкъ и една уралска сотня. Всичко $22\,^1/_2$ баталиона и дружини, 7 сотни и 14 орждия. Всичкитѣ, съ исключение на 10-та дружина, бѣха си спечелили славата на закалени въ боеветѣ части: 16-та дивизия и 3-тята Стрѣлкова бригада проявиха чудеса отъ храбрость въ боеветѣ подъ Ловечъ и Плѣвенъ. На 30-й августа повечето отъ тѣхъ имаха до 50% загуби и се държаха съ едно рѣдко самоотвържение. Българскитѣ дружини, съ исключение на 10-та, така сжщо бѣха си завоювали репутацията на добри боеви части. Самоотвържението, храбростьта и упорството въ боя на нашитѣ опълченци сж привождаха за примѣръ и справедливо имъ бѣха заслужили уважението и пълного довѣрие на русскитѣ имъ бойни другари.

Прѣдъ началото на похода, началника на отряда заобиколи и прѣгледа всичкитѣ части, като заедно съ това се запозна и съ българскитѣ дружини. Въ деня на тръгването генералъ Скобелевъ адресира къмъ войскитѣ отъ ввѣрення му отрядъ, слѣдующия прочувстванъ и пъленъ съ вѣра въ успѣха приказъ:

Войници!

„Намъ ни прѣдстои да испълнимъ труденъ, но достоенъ за славата на русскитѣ знамена подвигъ: днесъ ний тръгваме безъ пжтища за да минемъ Балкана, като веземемъ съ себе си и артилерията. Ний ще си проби-

ваме пжть прѣзъ дълбокитѣ снѣжни прѣспи и прѣдъ очитѣ на неприятеля. Въ планината ни чака турската армия на Мехмедъ-Еюбъ паша. Тя се е осмѣлила да ни прѣгради пжтя.

Помнете братя, че намъ е повѣрена честьта на отечеството, че за насъ сега се моли нашия Царь Освободитель, а заедно съ него — и цѣла Россия.

Тѣ чакатъ отъ насъ побѣда!

Нека ви не смущава, нито многочислеността, нито упорството, нито злобата на врагътъ. Нашето дѣло е свято и съ Нами Богъ!

Българи дружинници! Вамъ ви е извѣстно защо, по държавната воля на Царя Освободителя, дойдоха русскитѣ войски въ България.

Още отъ първитѣ дни на сформированието на опълчението, вий се показахте достойни за участието, което взема въ вашата сждба Царя Оосвободителя и цѣлия русски народъ. Въ юлскитѣ и августовски сражения, вий заслужихте любовьта и довѣрието на ващитѣ бойни другари русскитѣ войници. Нека бжде сжщото и въ прѣдстоящитѣ боеве.

Вий се сражавате за освобождението на вашето отечество, за неприкосновенностьта на бащинитѣ ви огнища, за честьта и живота на вашитѣ майки, сестри и жени — съ една дума за всичко най-цѣнно и священно. Вамъ и Богъ заповѣдва да бждитѣ герои".

Описание на пжтя.

Пжтя, по който прѣдстоеше да мине дѣсната колона, прѣдставляваше една тѣсна пжтека, удобна само за движение на пѣшеходи и то лѣтно врѣме. Зиме тъзи козя пжтека съвсѣмъ запустяваше, за това и свѣдѣнията за нейното състояние прѣзъ това врѣме на годината бѣха твърдѣ непълни.

Тя се захваща въ с. Топлешъ *) и заведнъжъ почва да се искачва на Балкана, като върви повечето врѣме прѣзъ лѣсиста мѣстность. Отъ Топлешъ подъема има едно протяжение отъ 6 километра, послѣ което се излиза на тъй нарѣчената Вѣтрополска поляна. Тукъ мѣстностьта, на протяжение на два километра, е относително равна; послѣ минаването на поляната, пътя обикаля отъ западъ върха Караджа (1353.8 метра) и се искачва на върха Чафутъ (1523.5 м.). Тукъ мѣстностьта бѣше покрита съ твърдѣ гѫста гора и за това стана нужда да се сѣче просѣка на продължение около единъ километръ. Височата Чафутъ се състои отъ два отдѣлни върха. Пѫтеката обикаля сѣверния върхъ отъ западъ, и движението на войскитѣ е скрито, но южния върхъ се заобикаля по корниза, обърнатъ срѣщу Малуша и турцитѣ неможаха да не виждатъ всичкото движение. Истина, че тѣзи върхове се отдѣляха отъ Малуша съ единъ дълбокъ и трудно проходимъ сега долъ, но разстоянието не надминаваше $2\ ^1/_2$ килом., и слѣдователно пѫтеката се обстрѣлваше прѣкрасно съ артилерийски огънь. Около тѣзи върхове се отдѣля на юго-истокъ една друга пѫтека, която води право въ Шейново. Движението, обаче, по нея бѣше изложено на по-голѣмото си протяжение на турския огънь и тя се признаваше за неудобна. Растоянието отъ Вѣтрополската поляна до южния върхъ на Чафутъ е около $2\ ^1/_2$ килом. Слѣдъ като заобиколи послѣдния тоя върхъ, пѫтя почва да се спуща по сравнително полегатия контръ-форсъ на протяжение $4\ ^1/_2$ километра и слиза въ една малка котловина. Прѣди да достигне, обаче, послѣдната, той минава прѣзъ единъ почти отвѣсенъ спускъ, който има протяжение отъ около 30 крачки. Спуска прѣдставляваше почти неодолимо прѣпятствие и получи названието *стръмния спускъ*. Отъ този спускъ на югъ се образува

*) Вижъ карта № 7.

динъ дълбокъ долъ съ стръмни и скалисти брѣгове. ола е заключенъ между два отдѣлни гребена, които се тдѣлятъ отъ горѣпоменатия контръ-форсъ и се спуцатъ право на югъ, като образуватъ послѣднитѣ южни троги на Балкана. Отъ котловината, която се намира у олитѣ на спуска, пѫтя върви испърво по лѣвия брѣгъ на ола и послѣ излиза на источния отрогъ, спуща се въ ругъ сравнително малъкъ долъ, на истокъ отъ първия, і слѣдъ това слиза въ селото Иметли. Растоянието между залката котловина и с. Иметли е около 3 $^1/_2$ километра. Първитѣ три километра отъ този участъкъ прѣдставляватъ една тѣсна камениста пѫтечка, която се виждаше і обстрѣлваше отъ двата отрога, идущи на истокъ (Б, В, Г, Д) и на Западъ (А) отъ дола.

Противника, който заемаше тѣзи отрози, обстрѣлваше съ кръстосанъ огънъ послѣдния участокъ на пѫтя з движението по него ставаше твърдѣ опасно. Както ще видимъ по послѣ, турцитѣ заеха тѣзи пунктове но сравнително слабо.

Освѣнъ описания пѫть, отъ Топлешъ за Иметли сѫществуваше и друга пѫтека, още по стръмна и тѣсна. Тя излиза отъ с. Топлешъ, върви прѣзъ върха Корито и Патерешница и се спуща въ с. Софуларъ, а отъ тамъ за Иметли. Общото протяжение тукъ е 28 километра. По тъзи пѫтека се прѣдполагало испърво да испратятъ поголѣмъ страниченъ отрядъ, но испослѣ било рѣшено да се спуснатъ по него само двѣ казашки сотни.

Отъ направеното кратко описание се вижда, че пѫтя, който имаше да мине дѣсната колона, бѣше въ два пѫти по кѫсъ отъ оня на лѣвата. Първия имаше общо искачвание 11 километра и общъ спускъ 7 $^1/_2$ километра. Втория 16 и 14. Сѫщественната разлика, обаче, между тѣхъ се заключваше въ качеството имъ. Иметлийския пѫть бѣше много по-стръменъ и труденъ, *и освѣнъ това минаваше въ сферата на най-близкото, тактическо влияние на противника*. Участоцитѣ на Вѣтро-

польската поляна, и около върха Чафутъ се обстрѣлваха отъ артилерийския огънь на турцитѣ отъ Малуша. Движението на послѣдния юженъ участокъ отъ пътя неможаше да се извърши безпрѣпятственно, защото противника, слѣдъ като забѣлѣжи появяванието на обходящитѣ части на върха, неможеше да се не опита да попречи на дебуширанието съ заемание позиция на контрфорситѣ, на сѣверъ отъ Иметли.

Распредѣлен..е на войскитѣ и диспозицията за марша на дѣсната колона.

Вечерта на 23-й декемрий, войскитѣ отъ дѣсната колона бѣха расположени тъй: Углицкия полкъ въ с. Тодоровци, Казанския — въ. с. Недевци, Баевци и Спасето. Седемтѣ български дружини—въ Зелено дърво. Планинската батарея — въ с. Баевци. Тѣзи части отстояха отъ исходния пунктъ — Топлешъ отъ 4—6 километра и съставляваха прѣдния ешалонъ на дѣсната колона. Самото село Топлешъ бѣше заето само отъ двѣ саперни роти на 3-ия Саперенъ баталионъ, тъй като този пунктъ се виждаше добрѣ отъ Балкана и прѣждеврѣменното събирание на значителни сили тукъ можаше да привлече вниманоето на противника.

1-вата бригада отъ 16-та дивизия, стрѣлковитѣ баталиони и полската батарея стояха въ Габрово на 13 километра отъ началния пунктъ. 9-ия донски полкъ се расположи задъ с. Топлишь на 5 километра на Сѣверъ, на стария бивакъ на 23-и донски полкъ.

На 24-то число, генералъ Скобеловъ расprати въ частитѣ на колоната диспозиция за походното движение. Споредъ нея марша се организираше и извършваше тъй:

Авангарда, подъ началството на началника на Българското Опълчение генералъ майоръ Столѣтова, се състои отъ една саперна рота, 1 стрѣлковъ баталионъ,

тѣ опълченски дружини, единъ баталионъ отъ Казан-
ския полкъ и една Уралска сотня. Авангарда взема съ
себе си всичкия си шанцевъ инструментъ и събранитѣ
въ Топлешъ дървени лопати, и тръгва въ сѫщия день,
въ 6 часа слѣдъ пладнѣ. Непосрѣдствената му задача
е бѫде: да заеме Марковитѣ стълби и височината Ка-
раджа и да се укрѣпи на тѣхъ, послѣ което, уралската
сотня съ саперната рота, подъ началството на инже-
нерния полковникъ Ласковски, продължаватъ спущанието
къмъ Иметли, съ цѣль да разработятъ пѫтя и да ра-
зузнаятъ за силитѣ и расположението на противника.
Двѣтѣ Казашки сотни на 9-ия полкъ тръгватъ сѫщия
день по пѫтя прѣзъ висотата Корито и Сеченъ камъкъ,
и съ излизанието имъ на върха на Балкана, да влѣзатъ
на 25-то число въ свързка въ лѣво съ авангарда.

Слѣдъ авангарда ще тръгнатъ 2-рата бригада отъ
16-та дивизия, планинската батарея и петь дружини
опълчение. Първата бригада отъ 16-та дизизия, пол-
ската батарея и двата стрѣлкови баталиона да се съ-
берътъ на 25-то число въ Топлешъ, да съставятъ общъ
резервъ на отряда и да бѫдатъ готови да тръгнатъ
сѫщия день, споредъ обстоятелствата: или по пѫтеката
за Вѣтрополь или по дѣсната — за Корито и Софуларъ.

Обозитѣ на частитѣ: Слѣдъ всѣка рота ще бѫ-
дѫтъ взети три товарни коня съ патрони и единъ съ
спиртъ. Всичкия други обозъ ще остане въ мѣстата на
квартированието на частитѣ и ще чака по нататъшни
распорѣждания.

Прѣвързоченъ пунктъ да се открие отъ 16 та ди-
визия и отъ Червения кръсть въ с. Топлешъ, а дивизи-
онния лазаретъ да остане въ Габрово

До заеманието на върха Караджа, началника на
колоната ще остане въ с. Тополешъ.

Тъзи диспозиция, както ще видимъ по послѣ, биде ис-
пълнена съ значителни отстѫпления, които неизбѣжно про-
истичаха отъ по-нататошното разяснение на обстановката.

Движението на 24-й и 25-й декемврий.

Понеже растоянието, което имаше да прѣмине дѣсната колона. бѣше въ два пѫти по късо, отъ онова на лѣвата, то тръгванието на тая колона биде рѣшено да се почне малко по късно, а именно: вечерта само на 24-то число. Нощното движение се считаше и като мѣрка за да се скрие марша поне до заеманието на висотата Караджа.

Слѣдъ обѣдъ на 24-то число се направиха нѣкои прѣмѣствания на частитѣ и вечерта тѣ стояха: 2-рата бригада отъ 16 та дивизия съ 7-тѣхъ дружини, планинската батарея, уралската сотня и двѣтѣ саперни роти въ селата: Топлешъ. Тодоровци и Дележици. Останалитѣ части прѣминаха отъ Габрово къмъ с. Недевци и Спасето. 12-тия стрѣлковъ баталионъ, който влизаше въ съставъ на авангарда, достигна с. Топлешъ едва въ 5 часа подиръ пладнѣ.

Въ 4 часа слѣдъ пладнѣ на 24-то число, авангарда тръгна отъ Топлешъ. Деня бѣше хубавъ и безъ вѣтръ, студа не надминуваше 10⁰ по Реомюра. Сапернитѣ роти бѣха испратени още на 23-то число за да расчистатъ пѫтя къмъ Балкана, по този денъ тѣ едва можаха да минатъ $1-1^1/_2$ километръ. На 24-то число, тѣ се испратиха сѫщо отъ сутрента, но работата имъ вървеше твърдѣ бавно.

Реда на движепието на авангарда трѣбваше да бѫде слѣдующия: Уралската сотия, 12-тия стрѣлковъ баталионъ, сапернитѣ роти, 3-ия Казански баталионъ и най послѣ 1-ва и 2-ра дружина отъ Българското Опълчение. Но ний видѣхме по горѣ, че стрѣлковия, баталионъ закъсня, и пристигна въ Топлешъ, едва въ 5 часа слѣдъ пладнѣ. Вслѣдствие на това, непосредствено задъ уралцитѣ тръгна Казанския баталионъ съ саперитѣ. Расчистванието на пѫтя вървеше испърво доста успѣшно,

и около 10 часа вечерьта прѣднитѣ части на авангарда бѣха достигнали до срѣдата на подъема. Къмъ това врѣмя ги настигна 12-ия стрѣлковъ баталионъ. Понеже стрѣлцитѣ се назначаваха въ челенъ отрядъ, а Казанския баталионъ съ саперитѣ като работници, то, за прикриване на послѣднитѣ стрѣлцитѣ се пропустнаха на напрѣдъ. *Това надпрѣдварвание, обаче, по дълбокия до 2 аршина снѣгъ и при нощьната темнина, се обърна въ пълно размѣсване на тия двѣ части.* Около 11 часа прѣзъ нощьта изгрѣ мѣсеца и въ челото на авангарда, на една отъ терраситѣ, се събра една компактна масса отъ 250—260 души, състояща отъ уралцитѣ и 2-рата рота на 12-ия стрѣлковъ баталионъ. Тукъ се намираха и 5—6 души селени проводници. Началника на щаба на Българското Опълчение подполковникъ графъ Келлеръ взе командуването на този малъкъ челенъ отрядъ и рѣши да продължава движението безъ да чака расчистването на пжтя, та съ това *да испрѣвари и заеме прѣвала, прѣди турцитѣ да сж се опитали да побъркатъ на тъзи важна задача.*

Движението на челния отрядъ понататъкъ бѣше извънрѣдно трудно, тъй като трѣбваше да се върви по нерасчистенъ пжть; конетѣ на уралцитѣ затъваха въ снѣга на мѣста до толкова, че трѣбваше да имъ се помага за да излѣзатъ. Войницитѣ бѣха принудени чѣсто да се катерятъ пълзишкомъ, като се удържаха отъ клонищата на шубрацитѣ и дърветата. Силната жажда страшно мжчаше хората и конетѣ и тя се слабо утоляваше съ гълтанието на снѣгъ и лѣдъ. Слѣдъ неимовѣрни трудове, най послѣ, около $6^1/_2$ часа сутрента на 25-то число, челния отрядъ излезе на Вѣтрополѣ. Полянята не бѣше заета и графъ Келеръ, слѣдъ една къса почивка, настжпи и зае върха Караджа. Около 8 часа почнаха да пристигатъ на полянята и другитѣ части на авангарда. Българскитѣ дружини, които бѣха тръгнали въ 10 часа прѣзъ нощьта отъ Топлешъ, пристигнаха

на Вѣтрополе едва въ 11 часа прѣдъ пладнѣ на 25-то число.

По този начинъ, къмъ пладня на 25-то число, на върха на Балкана се събраха: Часть отъ уралската сотня, 1-ва и 2-ра опълченски дружини, 12-ия стрѣлковъ баталионъ и 2-ия баталионъ отъ 64-ий Казански полкъ. Съ пристиганието си тукъ, частитѣ си избраха мѣста на завятъ, расчистваха снѣга до земята и се располагаха на бивакъ. Испърво бѣше сгрого запретено да се кладе огънь, но надвечерь, когато студа се усили и когато стана явно че турцитѣ вече забѣлѣзаха движението, това запрѣщение се отмѣни. Войницитѣ расклодоха до колкото можеше огневе и нѣкои даже можаха да си сваратъ горѣща храна и чай. За обезпечение на заетия плацдармъ отъ посѣгателството на противника отъ къмъ Малуша, графъ Келлеръ избра една позиция за двѣ роти на Вѣтрополската поляна и друга също таквазъ на источния склонъ на върха Караджа.

Турцитѣ още сутрента забѣлѣзаха движението на авангарда и откриха огънь отъ артилерията си, която бѣше расположена на Малуша. Този огънъ обаче не можаше да има никакви резултати, тъй като отъ една страна разстоянието бѣше доволно голѣмо, а отъ друга — гранатитѣ се заравяха въ дълбокитѣ снѣжни прѣспи и не се пръскаха.

Едноврѣменно съ движението на авангарда, по Имитлийската пътека тръгнаха, както видѣхме, и първитѣ двѣ сотни отъ донския № 9-й полкъ по пътеката за височата Корито. Сотнитѣ трѣбваше да излѣзатъ прѣзъ нощьта на планината, а непосредствено задъ тѣхъ да тръгнатъ рано сутрента и останалитѣ 4 сотни отъ полка. Челната сотня бѣше снабдена съ нѣколко проводника и нѣколко десятки дървени лопатки. Владението на върха Корито се считаше твърдѣ важно за въ случай, че противника заеме Вѣтрополе и се опита да прѣгради пътя на авангарда. Въ този случай глав-

нитѣ сили щѣха да бъдатъ насочени по дѣсната пѫтека за Корито и Сѣченъ камакъ, за да обиколятъ противника отъ лѣвия му флангъ. Сега, когато се зае Вѣтрополе, тая пѫтека вече губяше предишното си значение, и отъ нея се въсползуваха само като втори паралеленъ пѫть, за да се ускори общото движение и излизание въ долината на Тунджа.

Вечерьта срѣщу Коледа, частитѣ отъ главнитѣ сили се събраха около пунктоветѣ на своето расположение и слѣдъ една къса молитва срѣщнаха този тържественъ праздникъ срѣдъ дълбокия снѣгъ, на когото и налѣгаха за да си чакатъ реда за тръгването.

Часа въ 7 сутриньта на 25-то число, 1-ия и 2-ий баталионъ отъ Казанския полкъ съ планянската батарея тръгнаха отъ Топлешъ. Слѣдъ голѣми трудове, тѣ пристигнаха и се събраха на върха Вѣтрополе едва къмъ 4 чась слѣдъ пладнѣ. Генералъ Скобелевъ съ щаба си сѫщо пристигна тукъ около 3 часа слѣдъ пладнѣ.

Понеже марша на дѣсната колона, относително турското расположение на Малуша, бѣше фланговъ, то генералъ Скобелевъ взема по солидни мѣрки за неговото обезпечение: 12-ия стрѣлковъ баталионъ съ 1-ва и 2-ра опълченски дружини, подъ началството на командира на 1-ва бригада на Опълчението, полковника Депрерадовича съставиха флангардъ, и се расположиха на височината Караджа и Вѣтрополската поляна. Позицията имъ биде усилена съ окопи направени исключително отъ снѣгъ. На полковника Депрерадовича между другото се възложи и грижата да приготвя топла храна за обѣдвание на войницитѣ, които постепенно ще минаватъ прѣзъ поляната.

Часа около 4 слѣдъ пладнѣ, Уралската сотня съ саперната рота тръгнаха къмъ върха Чафутъ, Слѣдъ тѣхъ биде пустнатъ 2-ия баталионъ отъ Казанския полкъ. Генералъ Скобелевъ лично пропустна баталиона прѣдъ себе си, като адресира къмъ офицеритѣ и войницитѣ нѣ-

колко ободряющи думи. Между другото той ги поздрави и съ прѣминаванието на Балкана отъ отряда на генералъ Гурко. Войницитѣ отговаряха бодро на привѣтствията на своя любимъ началникъ и скоро русското „ура“ гръмна по цѣлия авангардъ. Този шумъ бѣше твърдѣ не на врѣме, тъй като се привличаше вниманието на противника, който инакъ можеше да мисли, че тукъ демонстрира нѣкоя малка часть.

Сравнително лесното излизание на върха на Балкана на прѣднитѣ части, бѣше дало поводъ на началника на дѣсната колона да вѣрва, че на 26-то число до вечерьта той ще се спустне съ всичкитѣ си сили въ Иметли. Сега него го безпокоеше само мисъльта, да не бѫде атакуванъ при дебуширанието си отъ прѣвъзходни сили, и да не бѫде изложенъ на риска да го разбиятъ отдѣлно. Нощьта отъ 25-то на 26-то число генералъ Скобелевъ съ щаба си прѣкара на Вѣтрополската поляна. Отъ тукъ вечерьта на 25-то число той испрати подробно донесение на командира на 8-ия корпусъ, въ което исказваше увѣренность, че ще се пустне съ всичкитѣ си сили на 26-то число въ Иметли, заедно съ това той състави и цѣлъ планъ за укрѣпяванието на дебушето на Балкана около Иметли и за образуванието отъ този пунктъ единъ видъ ретрашементъ, който да го гарантира отъ всички случайности*).

Между туй, движението на останалитѣ части излезе много по-бавно отъ колкото се прѣдполагаше. Углицкия пѣхотенъ полкъ, който слѣдваше непосредственно задъ Казанския, можа да излезе на поляната едва къмъ 12 часа слѣдъ пладнѣ на 25-то число, а 4 тѣхъ български дружини и 9-ия и 11-й стрѣлковъ баталионъ къмъ 6 часа сутрента на 26-то число. Първата бригада отъ

*) Направата на такъвъ ретраншементъ се считаше за мѣрка необходима, тъй като въ това врѣме, по имѣвшитѣ се свѣдѣния, Сюлейманъ паша прѣмѣстваше една значителна часть отъ Источно-Дунавската си армия, прѣзъ Котленския проходъ за Южна България, та не се знаеше да не би тия сили да се съсрѣдоточатъ къмъ Шипка.

16-та дивизия съ полската батарея едва още тръгваха къмъ това врѣме отъ Топлешъ, а челния отрядъ все още спущаше къмъ Иметли.

Но да прослѣдимъ по-подробно за порядъка на движението на челния отрядъ отъ Вѣтрополе: Понеже 3-ия Казански баталионъ бѣше силно изморенъ, то въ 4 часа слѣдъ пладнѣ отъ Вѣтрополския бивакъ, непосредственно задъ саперитѣ, биде испратенъ, както видѣхме 2-ия баталионъ отъ този полкъ; 1-ия баталионъ при това състави втора смѣна, а 3-ия остана да почива.

Прикриванъ отъ Уралцитѣ и стрѣлковата си рота, 2-ия Казански баталионъ пристѫпи доста енергично къмъ работа, и къмъ 12 часа прѣзъ ноща можа да изрине снѣжната траншея отъ $2\,^1/_2$ километра отъ Вѣтрополе до южния склопъ на Караджа. Слѣдъ това той биде усиленъ отъ 1-ия баталионъ на сѫщия полкъ, който тръгна на напрѣдъ. Слѣдъ гигантски трудъ, къмъ 7 часа сутренга на 26-то число, двата баталиона расчистиха пѫтя до спуска отъ южния върхъ на Чафутъ. Между другото на този участокъ трѣбваше да се изсѣче и просѣката, за която помѣнахме, съ широчина три крачки и дължина около 1 километръ.

Отъ Чафутъ пѫтя вървеше по сравнително полегатия юженъ контръ-форсъ, гдѣто снѣга бѣше по-тънакъ и расчистванието му ставаше твърдѣ бърже. $2\,^1/_2$ роти отъ 1-ия баталионъ на Казанския полкъ, подъ началството на подполковника Завадски, бидоха испратени на бърже за да заловатъ южния исходъ отъ дефилето и ако могѫтъ да заематъ с. Иметли. Останалитѣ $7\,^1/_2$ Казански роти слѣдваха непосредственно задъ първитѣ и расчистваха пѫтя. Скоро челния отрядъ достигна до *Стръмния спускъ* и почна да се спуща по него поединично и сѣдишкомъ.

Движението и боя на 26-й декемврий въ дѣсната колона.

Около 9 часа сутрента, ротитѣ на подполковникъ Завадски, слѣдъ като минаха спуска, наближаваха къмъ с. Иметли. Турцитѣ още сутрента се бѣха показали съ нѣколко ескадрона около това село. Слѣдъ малко се забѣлѣза и една значителна пѣхотна колона съ една батарея, която, повидимому, се готвяше да заеме позиция, но която слѣдъ като извърши нѣколко еволюции около селото, скоро се изгуби изъ видъ. Къмъ това врѣме челнитѣ $2^1/_2$ роти се спустнаха въ котловината до стръмния спускъ и сетне тръгнаха нанапрѣдъ, прѣдшествувани отъ 20—30 души уралци. Послѣднитѣ, увлечени отъ желанието да заематъ с. Иметли, минаха и послѣдния спускъ и влѣзоха въ селото. Тукъ, обаче, тѣ бидоха срѣщнати отъ една тълпа спѣшени черкези и башибозуци и повърнаха назадъ, като оставиха въ ржцѣтѣ на противниия нѣколко убити и ранени. Между туй, обезпокоенъ отъ чѣстата стрѣлба нанапрѣдъ подполковникъ Завадски испраща двѣ Казански полуроти да поддържатъ казацитѣ, а самъ съ другитѣ три полуроти тръгва като резервъ отзадъ.

Въ това именно врѣме турцитѣ заематъ могилитѣ А, Б, В, Г, Д на истокъ отъ пжтя и почватъ да го обстрѣлватъ. Подполковникъ Завадски се спира съ фронтъ на истокъ и праща заповѣдь на прѣднитѣ полуроти да се върнатъ. Послѣднята се яви твърдѣ на врѣме, тъй като турцитѣ бѣха навлѣзли въ Имитлийскитѣ лозя и въ черпиченитѣ градини около селото и заплашваха да отрѣжатъ пжтя на отстжплението на тъзи шепа хора. Скоро къмъ огъня отъ источнитѣ могили се прибавва и оня отъ западнитѣ А На западния гребенъ бѣха се искачили нѣколко десятки спѣшени черкези. които обстрѣлваха съ твърдѣ дѣйствителенъ огънь расположението на отряда на подполковникъ Завадски отъ отзадъ.

Около 12 часа сутрента положението тукъ бѣше близко до критическо, а между това заднитѣ части не пристигаха. Началника на челния отрядъ вече донесе нѣколко пѫти за положението на работитѣ тукъ и моляше за бърза помощь.

Но да прослѣдимъ за движението на остапалитѣ сили на колоната.

Сутрента на 26-то число генералъ Скобелевъ расправи отъ Вѣтрополската поляна по частитѣ нова диспозиция за този день. Споредъ нея, *авангарда* сега състоеше отъ Углицкия пѣхотенъ полкъ, двѣ планински орѫдия и 3-ия казански баталионъ. Началникъ на авангарда се назначаваше генералъ-майоръ Гренквистъ. Той тръгва отъ Вѣтрополската поляна въ 8 часа сутрента и продължава пѫтя по слѣдитѣ на челния отрядъ, когото да настигне, надмипе и да се спусне къмъ Иметли.

Главнитѣ сили, подъ началството на генералъ-майоръ Столѣтова, слѣдватъ въ слѣдующия редъ: една саперна рота, 4 дружини (3, 4, 5 и 6-та) отъ българското опълченае, 6 планински орѫдия, Казашкия № 9-й полкъ, Българската сотня, Владимирския п. полкъ, 9-й и 11-й Стрѣлкови баталиони и най послѣ Суздальския пѣхотенъ полкъ съ полската батарея.

12-й стрѣлковъ баталионъ съ 1-ва и 2-ра опълченски дружини, подъ началството на полковникъ Депрерадовича, продължаватъ да оставагъ тукъ въ видъ на *страниченъ отрядъ*.

Угличанитѣ тръгнаха бодро напрѣдъ, и около спуска на Чафутъ пастигнаха опашката на 1-ия казакнси баталионъ. Слѣдъ това къмъ 12 часа тѣ се спуснаха до Стръмния спускъ и почнаха да слизатъ въ котловината. Самъ генералъ Скобелевъ, безпокоенъ отъ тревожнитѣ донесения на подполковникъ Завадски, побърза съ щаба си къмъ челния отрядъ, гдѣто и пристигна около $1^1/_2$ ч. слѣдъ пладнѣ. Тукъ той завари послѣдния въ твърдѣ критическо положение. Нѣколко десятки убити и ранени

се търкаляха по пжтеката, а огъня на турцитѣ все повече и повече се усилваше. Войницитѣ на челния отрядъ прѣкарваха единъ силенъ мораленъ кризисъ, което можаше да се забѣлѣжи отъ апатията, съ която тѣ посрѣщнаха тозъ пжть любимия си началникъ. Изискваше се бърза и сжществена помощь. Генералъ Скобелевъ, слѣдъ като прѣмина по цѣлата стрѣлкова линия на този малъкъ отрядъ, и слѣдъ като поободри войницитѣ, извика 30—40 доброволци и подъ началството на Хорунджия Дукмасова ги испрати къмъ западния гребенъ, А, А, за да пропждятъ спѣшенитѣ тамъ черкези.

Слѣдъ голѣми трудности храбрия казакъ сполучи да се искатери на почти недостжпния гребенъ А. и скоро една часть отъ черкезитѣ биде атакувана въ щикове и отхвърлена на югъ въ долината. Доброволцитѣ на Дукмасова увлечени отъ успѣха си се спуснаха сами на югъ. Сега положението на челния отрядъ се значително подобри. Слѣдъ малко генералъ Скобелевъ се върна къмъ котловината за да ускори спущанието на отряда. При това движение, обаче, отъ сѣверната половина на гребена А, А се зачуха пакъ отдѣлни изстрѣли въ групата на генералъ Скобелева. Оказа се, че Дукмасовъ отхвърлилъ само южната половина отъ спѣшенитѣ черкези, а сѣверната, по близката къмъ котловината, само на врѣме прѣкратили огъня и сега стрѣляше по щаба на началника на колоната. Генералъ Скобелевъ съ графа Келлера побързаха да минатъ това опасно мѣсто. Храбрия подполковникъ Куропаткинъ се спрѣ за една минута за да разгледа расположението на неприятеля, но веднага биде силно раненъ въ плѣшката, единъ отъ казацитѣ на конвоя му сжщо биде убитъ и другия раненъ*). Подполковникъ графъ Келлеръ веднага зае мѣстото на началникъ щаба на отряда.

---

*) Раняването на подполковникъ Куропаткинъ произведе въ цѣлия отрядъ твърдѣ тежко впечатление· тѣй като всички знаеха и го чувствуваха, че младия генералъ щабенъ офицеръ бѣше дѣсната ржка на доблестния Скобелевъ·

Къмъ това врѣме вече идеше солидна помощь. По голѣмата часть отъ Углицкия полкъ бѣше се спуснала на полянката около Спуска и нѣколко роти се развърнаха съ фронтъ на истокъ и бидоха насочени въ атака. Слѣдъ непродължителна прѣстрѣлка, тѣ се хвърлиха на ножове и принудиха противника да очисти послѣднитѣ контръ-форси на истокъ, а една рота и на западъ отъ пътеката. Сега движението къмъ Иметли можаше да стане сравнително безопасно, тъй като фланговата турска часть, която пречеше на това биде отхвърлена къмъ втория контръ-форсъ, на истокъ отъ пътя. Генералъ Скобелевъ, обаче, считаше спущанието въ селото съ малки сили за рисковано, за това заповѣда на прѣднитѣ казански и углицки роти да се спрѫтъ и заематъ позиция съ фронтъ на истокъ и югъ. Въ това положение се прокара врѣмето до настѫпвание темнината.

Положението прѣзъ нощьта отъ 26 то на 27-мо число.

Около 7 часа вечерьта, нѣколко доброволци отъ казанскитѣ роти се спуснаха и намѣриха селото изпразднено. Слѣдъ това, около 10 часа вечерьта се спуснаха и заеха сѣверния край на селото $4^1/_2$ роти отъ Казанския полкъ, подъ началството на подполковникъ Завадски. 1-ия и 2-ия батальонъ отъ Углицкия полкъ продължаваха да оставатъ на позицията на сѣверъ отъ селото и сегисъ-тогисъ се прѣстрѣлваха съ турския страниченъ отрядъ, расположенъ на сѣверо-истокъ отъ Иметлийскитѣ лозя. Часа около 2 прѣзъ нощьта се спуснаха въ Иметли 2-ия и 3-ия батальони на Казанския полкъ. Общото началствувание на събраниѣ въ селото части биде повѣрено на генералъ Столѣтова. Още съ пристиганието на сѣверния му край послѣдния заповѣда да се прѣмине съ верига прѣзъ него, а слѣдъ това се

разстави аванпостна верига съ фронтъ къмъ Шейново, на югъ и на западъ. По пѫтя отъ Иметли до Углицката позиция и по нататъкъ до Сгръмния спускъ бидоха накладени огневе, които се поддържаха отъ особни команди и които трѣбваше да обозначатъ и освѣтляватъ движението.

Общата загуба прѣзъ 26-то число, до заеманието на Иметли, се простираше до 140 души.

До гдѣто ставаха описанитѣ събития около южнитѣ контръ форси на Балкана, главнитѣ сили отзадъ продължаваха движението. Прѣзъ сѫщата тъзи нощь отъ 26-то на 27-мо къмъ Стръмния спускъ постепенно пристигаха: главната часть на Уралската сотня, 4 сотни отъ 9-ия донски казашки полкъ, 3-тя, 4-та, 5-та и 6-та български дружини, планинската батарея и Владимирския пѣхотенъ полкъ. Тия части бѣха се така расточили, че когато главата на колоната се намираше у спуска, опашката оставаше още около върха Чафутъ. Спущанието на войницитѣ, конетѣ и планинскитѣ орѫдия прѣзъ стръмния спускъ ставаше твърдѣ бавно и по единично. Орѫдията се снемаха на вѫжа, а конетѣ се тласкаха насила. При това нѣкой отъ тѣхъ се търкаляха и падаха доло съ исчупени крака и всакатени.

Задъ опашката на Владимирския полкъ тая нощь излѣзоха на Вѣтрополската поляна 9-ия и 11-ия стрѣлковъ баталионъ. Далечъ отзадъ се движеше Суздальски пѣхотенъ полкъ съ полската 4-и фунтова батарея. Къмъ сутрента на 27-мо число орѫдията едва бѣха изминали $3^1/_2$ километра отъ Топлешъ.

Страничния отрядъ на полковника Депрерадовича продължаваше да остава на мѣстото си и само 1-вата дружина получи заповѣдь да се спусне слѣдъ Владимирския полкъ въ Иметли. Казашката сотня, която на 25-то число вечерьта се испрати къмъ Сѣченъ камъкъ биде усилена на 26-то съ още една сотня. Сутрента на 27-мо число тия двѣ сотни въ качеството си на дѣсенъ

страниченъ отрядъ достигнаха до височината Исикча на приблизително еднаква височина съ Сіръмния спускъ.

Прѣзъ нощьта, генералъ Скобелевъ получи извѣстие, че въ състава на неговата колона сж назначени още три полка отъ 1-вата кавалерийска дивизия. Тѣзи части тръгваха отъ Габрово рано сутрента на 27-мо число. Заедно съ това се получиха и допълнителни указания за съвмѣстнитѣ дѣйствия съ колоната на князь Святополкъ Мирски. Въ тѣхъ се указваше, че лѣвата колона на разсъмвание на 27-мо число, ще тръгне къмъ село Хасково и ще пристигне до с. Шипка не по-рано отъ 12 часа. „Смѣтнете вашето движение тъй, че Мирски да може да пристигне къмъ Шипка малко по-рано отъ васъ,“ пишеше генералъ Радецки въ заключение.

Дѣйствията на дѣсната колона на 27-мо число.

На разсъмнувание на 27-мо число, положението на дѣсната колона се прѣдставляваше тъй.

По-голѣмата часть отъ Казанския и Углицки полкове съ цѣлата уралска сотня и двѣ планински ордия се спустнаха въ с. Иметли. Всичко тукъ имаше около 5 баталиона и 1 сотня.

Дружинитѣ 3-тя и 4-та заеха позицитѣ на контрфорситѣ на истокъ отъ пжтеката Б, Г и смѣниха Углицкия полкъ. Другитѣ двѣ дружини (5-та и 6-та) останаха на полянната около спуска като резервъ на първитѣ. 9-ия и 11-ия стрѣлкови баталиони, Владимирския полкъ, планинската артилерия и 4 казашки сотни се групираха у Стръмния спускъ и на поляната около него. Тукъ бѣха и двѣтѣ саперни роти, които разработваха пжтя. 1-вата опълченска дружина получи сжщо заповѣдь да тръгне къмъ Иметли. Суздальския пѣхотенъ полкъ едва се бѣше искачилъ на Вѣтрополската поляна.

Съ разсъмването турцитѣ пакъ почнаха да обстрѣлватъ макаръ и съ далеченъ огънь пжтеката между Иметли и Стръмния спускъ. Българскитѣ дружини (3-тя и 4-та) съ часть отъ Казанския полкъ бѣха принудени да прѣминатъ въ настжпление и да отхвърлятъ този турски страниченъ отрядъ, който, повидимому, състоеше отъ 1—2 табора и нѣколко башибозуци.

Часа къмъ 12, отъ Шейново се показаха 2 значителни кавалерийски колони. Срѣщу тѣхъ се испратиха 4-тѣхъ донски и Уралската сотня. Кавалерията на двѣтѣ страни се ограничила само съ маневриране и оржжейна прѣстрѣлка. Въ сжщото това врѣме се чуваше стрѣлба на истокъ, по направление на с. Шипка.

Около 2 часа стрѣлбата се усили и отъ всички донесения ставаше ясно, че колоната на Святополкъ Мирски води рѣшителенъ бой на източния фронтъ на Шейновския укрѣпенъ лагеръ. На генерала Скобелева се прѣдставяваше сега дилемата: *да атакува съ събранитѣ 7 баталиона, 5 сотни и планинската батарея, или да дочака сбора на всичкитѣ си сили и да атакува рѣшително на другия день.* Слѣдъ дълги колебания, и слѣдъ едно съвѣщание съ близкайшитѣ си помощници, той прие първото рѣшение. Обаче, за да отвлѣче на себе си поне часть отъ силитѣ на турцитѣ и съ това да облегчи до нейдѣ положението на лѣвата колона, генералъ Скобелевъ прѣдприема, около 2 часа слѣдъ, пладне едно демонстративно настжпление съ часть отъ силитѣ си къмъ Шейново. Около $2^1/_2$ часа командира на Углицкия полкъ полковникъ Панютинъ настжпва къмъ това село въ боенъ редъ съ 3 баталиона и 5 казашки сотни, и се приближава на разстояние на далеченъ орждеенъ изстрѣлъ. Самъ генералъ Скобелевъ съ щаба си произведе рекогносцировка на неприятелското расположение. Послѣдната го убѣди още повече въ солидностьта на позицията въ опасностьта да се рискува да атакува съ таквизъ ничтожни сили съ каквито той

разполагаше. Началника на Иметлийската колона си припомни живо картинитѣ на боя срѣщу таквизъ сѫщо укрѣпени позиции подъ Ловичъ и Плѣвенъ и дойде окончателно до убѣждението, че настѫпването съ 6—7 баталиони нѣма никакви шансове на успѣхъ. Отъ друга страна, той имаше свѣдѣния за състава и силата на колоната на Святополкъ Мирски и бѣше увѣренъ, че въ случай на крайность тя сама е въ състояние да се удържи противъ всичкитѣ опитвания на Вессель паша да я разбие отдѣлно.

Часа къмъ 4 слѣдъ пладнѣ огъня на истокъ поутихна и генералъ Скобелевъ заповѣда на полковника Панютина да се върне съ отряда си обратно въ Иметли на укрѣпената позиция.

Вечерта, около 6 часа, огъня на истокъ се пакъ усили, но скоро прѣстана.

Прѣзъ нощьта отъ 27-мо на 28-мо число се спустнаха въ Иметли 9-ий и 11-ий стрѣлкови баталиони, Владимирския полкъ и 1-ва, 5-та и 6-та опълченски дружини. Рано сутрента пристигнаха двѣ роти отъ 12-ия стрѣлковъ баталионъ, испратени отъ полковника Депрерадовича, за да смѣнятъ 3-тя и 4-та дружини. Послѣднитѣ се спустнаха въ селото около 11 часа сутрента на 28-мо число. Суздалски полкъ получи заповѣдь да остави полскитѣ орѫдия на отряда на полковникъ Депрерадовича, а самъ да бърза съ спущанието. Полковетѣ отъ 1-вата кавалерийска дивизия потеглиха вечерта на 27-мо число отъ Топлешъ и слѣдъ като вървяха прѣзъ цѣлата нощь се спустнаха на 28-й. Полковетѣ отъ тъзи дивизия пристигнаха въ Топлешъ още въ 12 часа прѣзъ деня на 27-мо число, и ако бѣха продължили пѫтя безъ спиране, то щѣха да бѫдатъ въ Иметли сутрента на 28-мо, и въ такъвъ случай черкезската конница би била вѣроятно унищожена. Въ Топлешъ обаче се случи една задържка отъ цѣли 6 часа: единъ отъ офицеритѣ отъ генералния щабъ бѣше отишелъ да

посѣти ранения подполковникъ Куропаткинъ и да го распита за пѫтищата и положението на работитѣ. Послѣдния *подъ влияние на своитѣ страдания* бѣше исказалъ мнѣние, че дивизията ще срѣщне голѣми прѣпятствия при движението и нѣма да свари да взема участие въ боя, който трѣбваше да се свърши на 27 мо или 28-мо число. Вслѣдствие на това началника на дивизията испрати да иска разрѣшение отъ генералъ Радецки да се върне и мине по шоссето, отъ гдѣто той считалъ, че ще се спустне по-скоро въ Тунджеската долина. Командира на корпуса потвърди заповѣдьта си да се продължи пѫтя за Иметли и дивизията можа да тръгне едва въ 6 часа слѣдъ пладне на 27-мо число. Като вспомнюва за този фактъ, генералъ Куропаткинъ съвѣтва въобще на войната да се не слушатъ мнѣнията на ранени хора, защото тѣ сѫ склонни да гледатъ на работитѣ твърдѣ песимистично. 1-ия казашки полкъ отъ тъзи дивизия бѣше въ Иметли около 9 часа сутрента, останалитѣ пристигнаха по-късно. Около сѫщото врѣме се спустнаха и двѣтѣ ротѣ отъ 3-ия саперенъ баталионъ.

Боя на 28-й Декемврий въ дѣсната колона.

Отъ изложеното се вижда, че рано сутрента Скобелевъ располагаше въ долината само съ 15 баталиона, 5 сотни и 8 орѫдия, а 7 баталиона, 8 орѫдия и 13 ескадрона и сотни бѣха въ пѫть и постепенно се спущаха. Макаръ тѣзи сили и да бѣха значителни, началника на Иметлийската колона все още считаше себе си недостатъчно силенъ, за да почне дѣйствията си веднага. Силната прѣстрѣлка къмъ истокъ служеще като най добро доказателство, че тамъ на источния фронтъ на Шейновския укрѣпенъ лагеръ върveше горещъ бой. При все това генералъ Скобелевъ намѣри за възможно да от-

ложи своята атака още на 3—4 часа и *въ името на принципа, на пълното съсрѣдоточение на силитѣ да пожертвува на врѣме принципа на взаимната поддържка.*

Но да видимъ какво ставаше това врѣме въ турския лагеръ. На 27-мо число сутрента, у Весселъ паша въ Шейновскии лагеръ, повидимому, имаше само 8—10 баталиона. Когато той се убѣди въ грамадното численно прѣвъсходство на русситѣ, часть отъ резервитѣ на Шипченската позиция получиха заповѣдь да се спустнатъ и усилятъ войскитѣ въ полето. Около 4 часа слѣдъ пладнѣ Шейновския отрядъ биде усиленъ до 20 баталиона и съ тѣзи именно сили турцитѣ вечерта прѣминаха въ настѫпление срѣщу лѣвата колона. Прѣзъ нощьта Весселъ паша спустна още 4—5 баталиона и сутрента на 28 число се опита съ тѣхъ да прѣмине въ настѫпление и разбие отдѣлно колоната на Свѣтополкъ Мирский. Срѣщнатъ, обаче, на укрѣпената русска позиция, и заплашванъ отъ грозно строившитѣ се въ боенъ редъ части на генералъ Скобелева, турския началникъ трѣбваше да прѣмине пакъ къмъ отбрана, а по послѣ и да раздѣли силитѣ си на два фронта. Въ планината на турската позиция въ това врѣме оставаха отъ 12—15 баталиона, отъ които 5—6 въ центра срѣщу Св. Никола.

Въ 8 часа сутрента постепенно усилившия се огънь на истокъ, най послѣ принуди генералъ Скобелева да пристѫпи къмъ дѣйствие. Частитѣ, събрани въ Иметли получиха заповѣдь да се строятъ.

Сега се явяваше въпросъ за *избиране пункта на атаката.* Въ прѣдписанието на командира на 8-ия корпусъ ясно се заповѣдваше да се атакува с. Шипка*),

*) По свидѣтелството на генералъ-майоръ Димитровски, началника на щаба на 8-ия корпусъ, тъзи заповѣдь била издадена на основание имѣвшитѣ се скъдни свѣдѣния за расположението на противника въ равнината около селото Шипка. Споредъ тия свѣдѣния генералъ Радецки ужъ до 26-то число не знаялъ нищо за сѫществуването на Шейновския укрѣпенъ лагеръ.

но този пункъ се намира въ сѣверо-источния край на укрѣпения лагеръ. За да се достигне до него, дѣсната колона трѣбваше да се вреже въ единъ видъ дефиле, което се образуваше отъ южнитѣ контръ-форси на заетата Малуша отъ една страна и отъ сѣверо-западнитѣ и сѣверни укрѣпления на лагеря отъ друга. Такава атака, несъмнѣнно, бѣше съединена съ грамадни жертви, а отъ друга страна тя не биаше въ най чувствителното мѣсто на противника. Въ най добъръ случай тя би привела къмъ прѣкъсвание съобщенията между лагера на турцитѣ и тѣхната позиция на планината. Ако послѣднето се осжществеше, то на Весселъ паша все още оставаше едно тѣсно пространство на югъ и юго-западъ отъ гдѣто войскитѣ му отъ укрѣпения лагеръ можаха да се промъкнатъ къмъ Срѣдня гора. Ако напротивъ се отстжпеше отъ даденото приказание и се атакуваше юго-западния и западния фронтъ, тукъ се биеше въ найболното мѣсто на турцитѣ, на тѣхния стратегически ключъ. Въ случай на успѣхъ дѣсната колона влизаше въ свързка съ лѣвия флангъ на Трѣвненската и турцитѣ биха биле отрѣзани съвсѣмъ отъ вънкашния миръ. Тозъ въпросъ е занимавалъ генералъ Скобелева прѣзъ цѣлата нощь срѣщу боя и най послѣ сутрента той рѣшава да атакува с. Шейново и юго-западния жгълъ, като се заслонява въ лѣво отъ слабъ заслонъ.

Юго-западния жгълъ на Шейновския лагеръ се завършваше съ края на Шейновската кория на когото, както видѣхме и по горѣ, бѣха устроени като упорни пунктови редутитѣ №№ 3 и 6 отъ твърдѣ силна профилъ. Въ дѣсно и въ лѣво подстжпитѣ, вжтрѣшностьта и до нейдѣ и тила на тия укрѣпления, се фланкираха отъ укрѣпленията №№ 10 и 7. Освѣнъ това прѣдъ редутитѣ № 2 и 3 бѣха построени редъ пѣхотни окопи, които позволяваха щото напрѣдъ лѣжащата мѣстность да се обстрѣлва съ 2—3 ярусенъ огънь. Самото село Шейново се намираше на 300—400 крачки задъ ре-

дутитѣ и служеше за расквартирование на резервитѣ. Тукъ бѣше расположенъ и прѣвързочния пунктъ. Сь заеманието на корията и селото, отбраняющия получаваше доволно солидно закритие, както отъ погледитѣ, тъй и отъ огъня на противника. Слѣдъ излизанието, обаче, на источния му край отбраняющия можаше да го срѣщне съ твърдѣ силенъ артилерийски огънь отъ редута № 1, и съ кръстосанъ оржжеенъ — отъ укрѣпленията и окопитѣ на сѣверния и южния фронтове.

Силитѣ, които заемаха западния фронтъ не бѣха извѣстни, но тъй като главната масса на корпуса на Вессель паша бѣше отвлѣчена отъ колоната на Свѣтополкъ Мирски на источния фронтъ, то срѣщу дѣсната колона, вѣроятно, не сж дѣйствували повече отъ 6—8 баталиона и до 20 орждия. Мѣстностьта между Иметли и Шейновската кория е съвършенно равно и прѣдставлява прѣкрасенъ обстрѣлъ. По срѣдата на пжтя, съ приближаванието на растояние 1 километръ отъ турскитѣ укрѣпления, се намиратъ нѣколко недълбоки долища съ направление отъ сѣверъ къмъ югъ, които даватъ извѣстно закритие. Слѣдъ прѣминаванието на послѣднитѣ остава единъ поясъ, който е съвсѣмъ откритъ, и само съ приближаванието до окопитѣ на неприятеля на 200 раскрача се получава пакъ едно малко закритие отъ отдѣлнитѣ дървета и шумакъ.

Въ 8 часа сутрента, войскитѣ получиха диспозицията за боя. Споредъ нея колоната се распрѣдѣляше тъй:

Общата цѣль на боя — заеманието на Шейновския лагеръ.

1) *Бойна часть*: 11-й и 9-ия стрѣлкови баталиони, сводния Углицки баталионъ, въоржженъ съ пушкитѣ „Пибоди", 5-та и 6-та български дружини и планиската батарея. Началникъ на бойната часть бѣше назначенъ бригадния командиръ отъ Българското Опълчение полковникъ графъ Толстой.

2) *Въ втората линия за частенъ резервъ*, подъ началството на генералъ майоръ Столѣтова, се назначаваха: Углицкия полкъ, 3-та и 4-та опълченски дружини и една саперна рота.

3) Полковетѣ Владимирски, Казански и Суздальски съставляватъ *общъ резервъ*, подъ началството на генералъ майоръ Грелквиста, и слѣдватъ задъ срѣдата задъ бойния редъ.

4) *Всичката конница*, подъ началството на генералъ майоръ Дохтуровъ да се развърне на дѣсния флангъ на бойния редъ и *да търси да влезе въ свързка съ колоната на князъ Свѣтополкъ Мирски*. Ако ли противника почне отстжплението, то *да прѣслѣдва енергично*.

5) *Началника на иметлийския отрядъ*, въ началото на боя, ще се намира при бойната часть, а покъсно — при общия резервъ.

6) *Прѣвързочния пунктъ* се назначава въ с. Иметли.

7) *За охранението на тила* отъ къмъ Калоферъ се испращатъ: Уралската сотня на Кирилова по пжтя за този пунктъ, а 1-та българска дружина съ двѣ казашки сотни и една саперна рота се оставятъ въ с. Иметли.

8) *Охранението на пжтя за Топлешъ* се възлага на отряда на полковникъ Депрерадовича, къмъ който се присъединява и 10-тата опълченска дружина.

Сутрента войскитѣ имаха достаточно врѣме да си починатъ, пообѣдватъ и да приведътъ въ редъ въоржжението и снаряжението си. Часа въ 9 тѣ се построиха въ опрѣдѣления отъ диспозицията боенъ редъ, а въ 10 часа трѣгнаха напрѣдъ, въ реда показанъ на прилагаемата схема:

11-ий п. Стрѣлковъ бат. 9-ий п. Стрѣлковъ бат.

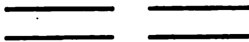

6-та дружина 5-та дружина

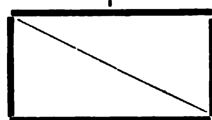

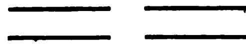

Сводния Углицки батал. 11 сотни

3-тя и 4-та дружини 63-й Углицки полкъ

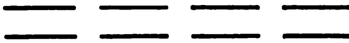

61-ий Владим. полкъ 64-ий Казански

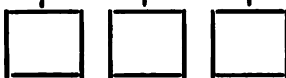

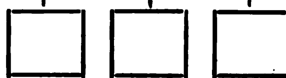

По този начинъ за водяние на атаката се назначаваха 15 баталиона, 8 орждия и 11 сотни. Къмъ тѣзи части слѣдъ 2—4 часа можаха да се присъединатъ още 2 баталиона на Суздальския полкъ и 1-вата дружина отъ опълчението, плюсъ 8 ескадрона кавалерия.

Хода на боя.

Деньтъ 28-й декемврий както видѣхме по-горѣ бѣше облаченъ. Доволно гжста мъгла покриваше и полето. Прѣзъ нея отъ далечъ едва се мѣркаха върховетѣ на

дърветата отъ Шейновската кория. Земята бѣше покрита съ недебелъ снѣгъ, а вадитѣ съ тънка ледена кора.

Турцитѣ забѣлѣзаха движението още отъ 2 километра и откриха артилерийски огънь. Настжпването ставаше *по ротно въ двѣ линии въ разгънатъ строй и съ разрѣдени редове.* Съ приближението на 200 раскрача отъ траншеитѣ, около корията се раздадоха и оржжейни залпове. Настжпающитѣ части продължаваха движението въ грозно мълчание, и по този начинъ се наближиха на 800 крачки. Тукъ стрѣлковитѣ баталиони се спрѣха на първа стрѣлкова позиция и откриха огънь. Слѣдъ малко довтаса и планинската артилерия, която се спрѣ на 1500 раскрача и тъй сжщо почна да обстрѣлва турското расположение. Дружинитѣ отъ частния резервъ въ това врѣме се наближиха до 500 крачки задъ ротитѣ на бойната линия и намѣриха доволно сносно укриване въ нѣкои отъ сгънкитѣ на мѣстностьта. Понеже мѣстностьта прѣдъ дѣсния турски флангъ прѣдставляваше нѣкои закрития, то 11-ия стрѣлковъ баталионъ, съ движението си напрѣдъ, вземаше постепенно влѣво, поради което между него и дѣсния флангъ се образува единъ широкъ интервалъ, заетъ първоначално само отъ артилерията. Отъ друга страна дѣсния флангъ на 9-ия стрѣлковъ баталионъ бѣше се малко загъналъ нанапрѣдъ, съ цѣль да направи обходъ на редута № 2 отъ югъ.

Открития огънь отъ прѣднитѣ два баталиона се скоро усили и отъ огъня на сводния Углицки баталионъ. Тъзи стрѣлба, повидимому, достигна извѣстни резултати, тъй като огъня на турцитѣ почна да отслабва; послѣдното обстоятелство особенно се прочувства срѣщу фронта на 11-ия стрѣлковъ баталионъ. Тогава командира на послѣдния полковникъ Карповъ, по своя частна инициатива, заповѣдва на баталиона, поддържанъ отъ двѣ углицки роти, да настжпятъ и завладѣятъ стрѣлковитѣ окопи, които се намираха на 300 крачки прѣдъ тран-

шеята № 11. Движението на тия части се почна съ прѣбѣгвания. Турцитѣ въ това врѣме усилиха огъня си до крайность. При все това, храбритѣ стрѣлци, поддържани отъ угличанитѣ, достигатъ до тия окопи, хвърлятъ се на ножеве, изгонватъ турската верига къмъ главната траншея и ги заематъ.

Тукъ, обаче, положението на тия части стана твърдѣ тѣжко. Заетитѣ окопи имаха една твърдѣ слаба профилъ и не прѣдставляваха нѣкое сериозно укритие. Отъ друга страна огъня на турцитѣ отъ траншеята №№ 11 и 12 нанасяше страшни поражения. Между туй поддържкитѣ бѣха още далечъ и немаше съ какво да се развие достигнатия успѣхъ. Турцитѣ бързо оцѣниха това, и скоро отъ дѣсния флангъ на траншеята № 11, изъ корията се показа една кавалерийска часть, която се и хвърли въ атака на лѣвия флангъ на баталиона. Четвъртата негова рота, която бѣше най близко до фланга забѣлѣза тъзъ кавалерия на врѣме, и набързо се построи въ купчини, като откри огънь. Кавалерията на турцитѣ, слѣдъ като остави нѣколко трупа на полето, повърна назадъ. Но този успѣхъ биде купенъ съ твърдѣ скъпа цѣна. Построяването на купчини, на 300 раскрача отъ траншеята № 11, струва на 4-та рота голѣми загуби: тримата ѝ офицери и много войници бѣха убити или ранени. Изобщо тъзъ атака произведе едно потрасяюще нравственно впечатление на русския лѣви флангъ, и той, слѣдъ като се продържа на заетата позиция около 40 минути, почна да отстѫпва назадъ. Шестата българска дружина въ това врѣме по инициативата на нейния командиръ, тръгна напрѣдъ за да прикрие това отстѫпление. Догдѣто ставаше прѣдвижението на послѣдната, турската кавалерия изново искача, и този пѫть сполучи да изсѣче нѣколко десятки хора, послѣ което, срѣщната отъ огъня на дружината и стрѣлцитѣ, повърна назадъ. Тукъ биде раненъ съ куршумъ и храбрия полковникъ графъ Толстой, който се замѣсти отъ командира на Углицкия полкъ полковникъ Панютина.

Цѣлия този епизотъ на крайния лѣвъ флангъ на бойния редъ произведе твърдѣ неблагоприятно впечатление, както въ войскитѣ, тъй и на генералъ Скобелева. За поддържанието отстжпающитѣ части биде испратенъ единъ баталионъ отъ Владимирския полкъ и двѣ казашки сотни. Обаче, тъзи частна несполука имаше и своитѣ добри послѣдствия. Вниманието на турцитѣ и тѣхнитѣ резерви повидимому, бѣха привлѣчени въ това направление, а огъня срѣщу дѣсния руски флангъ поотслабна.

Генералъ Скобеловъ, който много добре цѣнеше моралното значение на една макаръ и частна несполука, особенно въ началото на боя, побърза да ускори настжпванието на дѣсния флангъ. Полковникъ Панютинъ биде назначенъ за общъ началникъ на този участъкъ и получи заповѣдъ да атакува. Около 12 часа дѣсния руски флангъ, съ разгънати знамена и подъ звука на музиката прѣмина въ настжпление. Въ първата линия вървеше 9-ия стрѣлкови баталионъ, като имаше непосрѣдственно задъ себе си 5-та опълченска дружина. Слѣдъ тѣхъ слѣдваха въ три паралелни линии баталионитѣ на Углицкия полкъ. Всичкитѣ части съ движението си на напрѣдъ се прѣстрояваха по ротно въ двѣ линии на широки интервали въ разгънатъ строй и съ разрѣдени редове.

Слѣдъ нѣколко прѣбѣжки 9-ия стрѣлковъ баталионъ достигна на 200 раскрача отъ траншеята № 6 и се спрѣ. 5-тата дружина го послѣдва и се държеше още на 200 крачки отзадъ. Стрѣлцитѣ откриха отъ заетата позиция силенъ огънь, но понеже противника бѣше добре укритъ, то стрѣлбата повидимому даваше ничтожни резултати, които въ всѣки случай не съотвѣтствуваха на огромнитѣ собственни загуби.

Полковникъ Панютинъ бързо схвана това положение и, слѣдъ като заповѣда на Углицкия полкъ да ускори хода, спусна се самъ да вдигне напрѣдъ бойната линия. При минаването около 5-та дружина той й заповѣда да тръгне напрѣдъ. Дружината веднага бѣше вдигната като единъ

человѣкъ и тръгна грозно къ атака. Колкото за 9-ия баталионъ той бѣше вече изгубилъ почти всичкитѣ си офицери и прѣтърпѣлъ таквизъ сериозни загуби, че ставането му можа да се извърше само слѣдъ като ротитѣ на 5-та дружина се слѣха съ него. Двѣтѣ тия части се хвърлятъ дружно напрѣдъ и сполучватъ да завладѣятъ траншеята № 6 и да отхвърлятъ турцитѣ къмъ заднитѣ редици.

Мужду туй първия и 2-ий баталиони на Углицкия полкъ съ движението си напрѣдъ, постепенно вземаха направление въ дѣсно на редута № 2. Турцитѣ бързо разбраха за готвящата се опасность къмъ тая страна, и прѣхвърлиха нѣколко части отъ дѣсния си флангъ въ лѣво. Огъня отъ редутитѣ получи едно крайно напряжение и причиняваше на настѫпающия твърдѣ чувствителни загуби. Углицкитѣ баталиони подъ този огненъ градъ *настъпваха съ прѣбѣжки отъ 150—200 крачки.* Прѣбѣжкитѣ се правяха *по-части,* т. е. испърво една часть на веригата, послѣ друга, или пакъ поддържката. *Тамъ гдѣто прѣбѣжкитѣ се извършваха едновремѣнно отъ веригата и поддържкитѣ загубитѣ изведнъжъ ставаха по-голѣми.*

Съ приближаванието на 300 крачки отъ редута № 2 първия Углицки баталионъ се спрѣ задъ малкитѣ закрития и откри участенъ огънъ. Скоро на тъзи позиция пристигна и 2-ия баталионъ, а 3-ия държеше направление на взетата вече траншея № 6. Слѣдъ половинъ часъ стрѣлба, огъня на турцитѣ, като чели почна да отслабва. Полковникъ Панютинъ се възползува отъ това и заповѣдва да биятъ атака. Частитѣ тръгватъ на ножове съ стрѣлба и барабаненъ бой, слѣдъ нѣколко минути проехтява страшното „ура“ и редута № 2 биде взетъ. Турцитѣ и отъ тукъ отстѫпиха къмъ редута № 3 и окопитѣ, които бѣха построени отстрани отъ него по края на корията. Отъ новата си позиция отбраняющия откри пакъ силенъ огънъ. Понеже атаковавшитѣ части бѣха се силно раз-

мѣсили, то полковникъ Панютинъ счете за необходимо да се спрѣ за нѣколко врѣме на заетата позиция за да възстанови какъвъ годе редъ и да дочака пристиганието на 3-ия свой баталионъ. Слѣдъ като това стана, двата първи баталиона се хвърлятъ отново нанапрѣдъ и една часть отъ тѣхъ достига до редута. Едноврѣменно съ това се спустнаха къмъ него отъ лѣво и 9-ия стрѣлковъ баталионъ съ 5-та дружина. Слѣдъ достиганието, обаче, на 50—60 крачки до редута, огъня на турцитѣ взе таквизъ размѣри, че движението се спрѣ. Само една смѣсена часть отъ Угличанитѣ, стрѣлцитѣ и 5-та дружина достигна до рова на укрѣплението и се спустна въ него. Другата, по голѣма часть се оттегли къмъ траншеята № 6 и редута 2.

Положението, очевидно, ставаше критическо. Ако турцитѣ се хвърляха въ контръ-атаки съ нѣкои прѣсни части, то достигнатитѣ съ таквизъ жертви успѣхи можаха да бѫдатъ компрометирани. Полковникъ Панютинъ съзнаваше това по добре отъ всички други, и, слѣдъ като испрати да иска помощь отъ общия резервъ, заповѣда пакъ да се настѫпи. Но частитѣ, подъ влияние на страшнитѣ загуби, испитваха едно морално потрѣсение и заповѣдьта не можа да се испълни. Слѣдъ малко 3-ия Углицки баталионъ се приближи на 200 раскрача задъ разположението на 5-та дружина и 9-ия стрѣлковъ баталионъ. Правятъ се още нѣколко опити за движение напрѣдъ, но не сполучливо: офицеритѣ и отдѣлни войници ставатъ, но масата, която само е вь състояние да достигне въ такива случаи успѣхъ, тъзи маса оставаше апатична задъ своитѣ слаби, а често и въображавани закрития. Въ тъзи именно критическа минута излиза отъ траншеята № 6 единъ искалянъ, исцапанъ и окъсанъ барабанщикъ: „Ваше Високоблагородие, извика той къмъ Панютина, оставете ги вий тѣхъ: хайде да вървимъ на ножове, се едно ще се мрѣ, но поне да си испълнимъ дълга, спорѣдъ както смѣ се клѣли“ — слѣдъ това той

енергично дръпна барабана и съ боя атака тръгна напрѣдъ. „У такъвъ началникъ, като полковникъ Панютина, казва генералъ Курапаткинъ, отговора можаше да бѫде само единъ: той грабна знамѣто отъ знаменосеца и тръгна напрѣдъ. Минаха вече нѣколко мѫчителни секунди и все още не се виждаше, какво впечатление ще произведе този примѣръ, ще убиятъ ли, или не Панютина. Но Богъ спази храбрия юнакъ, и въ отговоръ на неговия примѣръ екна страшното „ура“ и всичката маса отъ угличани, опълченци и стрѣлци се хвърлиха дружно напрѣдь. Редута биде заобиколенъ отъ всички страни, и нашитѣ юнаци пахълтаха въ него Първи скокнаха вътрѣ поручикъ Коротковъ отъ 9-ия стрѣлковъ баталионъ, поручикъ Власовъ отъ Углицкии полкъ и поручнкъ Николаевъ отъ 5-та дружина (сега генералъ адютантъ на Н. Ц. В.) *)

Слѣдъ заеманието на този редутъ линията на отбраната на турцитѣ отъ западъ биде скъсана и тѣ отстѫпиха въ корията, а една часть се спустна къмъ Шейново. Тукъ русситѣ между другото завладѣха и три полски орѫдия

Мужду туй, още въ 12 часа, конницата на дѣсната колона вече влѣзе въ свързка съ оная на лѣвата, и сега бѣше заела пространството на югъ отъ Секеречепската и Шейновска кория, отъ гдѣто още противника можаше да търси исходъ за отстѫпление.

За да може да се довърши успѣха съ рѣшителна атака, генералъ Сскобелевъ испрати отъ общия резервъ въ частна поддържка задъ Углицкия полкъ тритѣ баталиона отъ Казанския и единъ отъ Владимирския. Сега, когато прѣднитѣ части заеха редута № 3, казанскитѣ

---

*) За да получимъ една по-реално картина за този бой, ний попитахме почтенния генералъ да ни раскаже и своитѣ лични въспоминания. Спорѣдъ неговитѣ думи, той е билъ раненъ въ крака още прѣди атаката на редута № 3, а факта за хвърлянието му първъ на укрѣплението е станалъ при атаката на голѣмата траншея № 6, за който подвигъ той е получилъ Георгиевски офицерски кръстъ.

баталиони се ешалонираха отъ задъ, насочени малко въ лѣво на траншеята № 9. Задъ тѣхъ въ общъ резервъ, къмъ два часа слѣдъ пладня, оставаха само двата баталиона отъ Владимирския полкъ, но въ с. Иметли, се събраха къмъ това врѣме Суздалския полкъ и двѣтѣ български дружини и идяха да усилятъ общия резервъ. Понеже южния и юго-источния жгълъ на лагера бѣше вече заетъ, то имаше вѣроятность, че противника ще се посгарае да си пробие още пжть на сѣверъ отъ лагеря, между балканскитѣ отроги и с. Шейново. За да се гарантира окончателно въ това направление, около $2^1/_2$ часа слѣдъ пладня, бѣха испратени още: послѣдния баталионъ отъ Владимирския полкъ и двѣ сотни казаци. Сега на лѣвия си флангъ генералъ Скобелевъ имаше вече 4 баталиона и 4 сотни. Тия части получиха заповѣдь да заематъ отбранителна позиция и да се удържатъ на нея до гдѣто главнитѣ сили завършатъ отъ югъ атаката.

Къмъ това врѣме се построиха въ общъ резервъ Суздальския полкъ и 3-та и 4-та опълченски дружини, и бѣха готови да се притекатъ на помощь тамъ гдѣто потрѣбва.

Между туй, съ движението на напрѣдъ, първия баталионъ отъ Казанския полкъ се насочи на траншеята № 9, задъ него въ 300 – 400 крачки слѣдваше 2-ия, а още по назадъ — 3-ия. Съ приближаванието на 300 крачки Казанцитѣ откриха огънь и веднага продължиха настжплението съ прѣбѣжки. Когато първия баталионъ достигна до края на корията на 200 раскрача казанцитѣ се хвърлиха на напрѣдъ и завладѣха послѣдователно траншеята и редута № 10 и достигнаха до источния край на корията.

Дѣсния русски флангъ, насърдченъ отъ това, сжщо прѣминава въ настжпление и завладѣва редута № 7. Но въ дѣсно отъ редута № 2, турцитѣ продължаваха да обсипватъ всичкото заето пространство съ силенъ огънь. Полковникъ Панютинъ тогава вдига смѣсенитѣ

части отъ угличани, опълченци и стрѣлци и се хвърля стрѣмително на този упоренъ пункъ. Турцитѣ усилиха пакъ огъня до послѣдня степень, но когато грозната атакующа масса се приближи на 200 раскрача, тѣ отслабватъ стрѣлбата.

Въ това врѣме се раздадоха нѣкои гласове, че турцитѣ се прѣдавали. На бруствера на редута се показваха на бърже отдѣлни фигури, които хвърляха пушкитѣ си нанапрѣдъ. Дѣсния русски флангъ се хвърли въ атака и около 2 табора бидоха взети въ плѣнъ; часть отъ турската пѣхота, събрана въ това направление, се пустна да бѣга къмъ лагера, но биде обсипана съ огънь отъ 1-ия и 2-ия казански баталиони, които вече заемаха источния край на с. Шейново.

Между туй стрѣлбата отъ къмъ турския лагеръ все още непрѣставаше. Сега съединенитѣ сили на дѣсния и лѣви русски флангъ прѣминаватъ дружно въ настѫпление и смитатъ безпощадно всичко, което още продължаваше да се съпротивлява. Скоро на редута № 1 се появи бѣлъ флагъ и турскитѣ войници почнаха да хвърлятъ орѫжието си. Чуваха се думитѣ „аманъ, теслимъ“. Къмъ това врѣме генералъ Скобелевъ притърча на источния край на Шейновската кория и задъ него слѣдваха резервитѣ. Изведнажъ обаче, турцитѣ пакъ възобновяватъ стрѣлбата и една масса отъ нѣколко стотинъ конника се хвърля къмъ югъ. Това бѣше черкезката кавалерия, която отбита отъ огъня на Трѣвненската колона се спустна да си пробие пѫть на югъ. Русската пѣхота я срѣщна съ силенъ огънь и една значителна часть отъ нея биде унищожена, но другата сполучи да излѣзе отъ лагера. Сега настѫпваше широко поле за дѣйствие на русската конница. Петьтѣхъ казашки сотни отъ 1-ия Донски полкъ се хвърлятъ въ атака, но се натъкватъ на силни мѣстни прѣпятствия, които на врѣме ги задържатъ. До гдѣто ставаше прѣминаванието прѣзъ тѣхъ черкезитѣ сполучиха да се промъкнатъ на югъ и

да избѣгатъ, но казацитѣ настигнаха една грамадна пѣхотна тълпа отъ 3000 души, която биде принудена да хвърли оржжието. Въ послѣдната атака взеха извѣстно участие и двѣ сотни отъ № 9 казашки полкъ, които набързо достигнаха отъ крайния лѣви флангъ.

Часа около 3 генералъ Скобелевъ тръгна лично къмъ могилата № 1, гдѣто бѣше събрана най голѣма тълпа отъ здающитѣ се турци. По пжтя той срѣщна турския подполковникъ Саидъ бей. който му прѣдаде съгласието на Весселя да се прѣдаде съ условие, обаче, на офицеритѣ да се съхрани оржжието и конетѣ.

Тукъ тамѣ се още раздаваха отдѣлни изстрѣли, срѣдъ турцитѣ владѣеше голѣма глъчка.

Весселъ паша бѣше излѣзалъ отъ своята землянка и генералъ Столѣтовъ му прѣдложи да го прѣдстави на Скобелева. Блѣденъ и съ наведена глава се прѣдстави турския паша къмъ побѣдителя генералъ. Слѣдъ обикновеннитѣ привѣтствия Скобелевъ прѣдложи на Весселя да заповѣда да се прѣкрати боя и въ планината, като му указваше на стройното движение на своитѣ резерви и на безполѣзностьта на по нататъшнитѣ съпротивления. Весселъ паша отговори, че той ще съобщи на войскитѣ, които се намиратъ на главната позиция, че се е прѣдалъ, по да имъ заповѣда да направятъ сжщото, той неможе, тъй като никой не е длъженъ да слуша заповѣдитѣ на своя плѣненъ началникъ.

Слѣдъ това Весселъ паша испрати единъ свой офицеринъ съ ординареца на генералъ Скобелева Харалова, съ извѣстие за прѣдаванието на частитѣ отъ лагера. Около 4 часа пратенитѣ се върнаха назадъ, съ извѣстие че били посрѣщнати отъ турскитѣ укрѣпления съ огънь. Скобеленъ слѣдъ това зоповѣда на резервитѣ да се проближатъ и построятъ въ боенъ редъ, заедно съ туй той енергично поиска отъ Весселъ паша, въ името на человѣколюбието, да направи нуждното за да се прѣкрати понататъшното безцѣлно кръвопролитие.

ашата слѣдъ нѣколко колебания най послѣ се съгласи испрати особенни писма до началницитѣ на войскитѣ Балкана и *да ги посъвѣтва да се прѣдадатъ*. Пи-ата бѣха испратени съ особни офицери, къмъ които броволно се присъедини и генералъ Столѣтовъ. Ве-рта парламентеритѣ прѣминаха чрѣзъ турската по-ция и се искачиха на Св. Никола и другитѣ пунк-ве. Въ сѫщото това врѣме генералъ Скобелевъ и Свя-полкъ Мирски построиха войскитѣ си съ фронтъ къмъ Шипченския проходъ, когото се приготвиха да атаку-тъ на другия день.

Плѣненитѣ отъ лагера около 12,000 души съ ама генерали, 4 полковника и 280 офицери се ис-ащаха прѣзъ нощьта и на другия день къмъ селото метли, съ цѣль да се изолиратъ отъ орѫжието имъ. рѣзъ нощьта генералъ Скобелевъ получи извѣстие, че въ планината турскитѣ отряди, въ числиттлность до),000 души съ около 200 офицери сѫщо сѫ се ѣдали.

Прѣзъ този день Иметлийския отрядъ има загуби ити и ранени 1335 человѣка.

Общитѣ загуби за периода отъ 26—28-й декемврий ставлявише убити: 6 офицери и 306 войника и ра-ни 38 офицери и 1135 войника. Всичко 1485 че-вѣка.

Между различнитѣ части на отряда загубитѣ се спрѣдѣлхха тъй:

	убити	ранени	всичко	Въ това ч. офицер.
ь 63-й Углицкий полкъ	55	328	383	10
64-й Казански „	41	83	124	7
61-й Владимирски	1	1	2	—
62-й Суздальски „	—	2	2	—
5-а Българска друж.	50	136	186	7
6-а „ „	—	10	10	1
3-а „ „	2	4	6	—
9-й Стрѣлк. баталионъ	73	350	423	—

	убити	ранени	всичко	Въ тѣхъ ч. офицери
Въ 11-й „ „	83	186	264	—
„ 9-ия Донски полкъ	1	13	14	—
„ Планинската батарея	—	3	3	—
Щабни	—	—	—	3

Отъ тъзи таблица се вижда, че най голѣми загуби сж понесли двата стрѣлкови баталиона и 5-та българска дружина. Въ тия части излѣзлите отъ строя бойци съставляватъ повече отъ 50%. Дружинитѣ, на които падна жребия да взематъ участие въ боя, се показаха и тукъ достойни за бойното другарство на таквизъ славни части като баталионитѣ отъ 3-та стрѣлкова бригада и полковетѣ отъ 16-та пѣхотна дивизия.

Съ това ний завършваме описанието дѣйствията на дѣсната Иметлийска колона. Ний нарочно се спрѣхме на тѣхъ по подробно, защото по тѣхъ могжтъ най-добре да се прослѣдатъ характернитѣ особенности на движенията и дѣйствията зимно врѣмя и на една до крайность прѣсечена планинска мѣстность. Освѣнъ това ржководението на тая колона бѣше повѣрено на единъ отъ най-талантливитѣ руски генерали, който съ своята личность улицетворяваше новѣйшето военно искуство. Сега за да свършимъ ще си позволимъ да направимъ и кратъкъ критически обзоръ на тъзи операция.

1) по състава и численностьта на колоната може и тукъ да се повтори това, което казахме за лѣвата. Сжщественната разница между състава на двѣтѣ колони се заключаваше въ това, че generalъ Скобелевъ разполагаше съ повече кавалерия, което обстоятелство не закъсня да се отрази най-благотворно върху дѣйствията на неговата колона. Веднага слѣдъ спущанието въ долината дѣсната колона получава възможность да дѣйствува по самоувѣрено, безъ таквизъ опасения за своя дѣсенъ флангъ и тилъ. На 28-мо число конницата на колоната отъ една страна наблюдава Калоферския пжть, а отъ друга влиза въ свързка съ лѣвата колона на Святополкъ

Мирски. Ако 1-вата кавалерийска дивизия бѣше придадена на колоната малко по-рано например на 24-то или 25-то число, то свързката съ Трѣвненската колона безсъмненно би се установила още на 26-й или 27-й сутрента и съ това би се отстранило онова трудно положение, въ което попадна Святополкъ Мирски прѣзъ нощьта на 28-мо число. Раздѣлението на саперните роти въ авангарда и главнитѣ сили ни се вижда за погрѣшно. Въ такива случаи всичкитѣ сапери трѣбва да вървятъ въ челото на авангарда за да отстраняватъ по бърже прѣпятствията, а тамъ гдѣто мине авангарда ще минатъ безпрѣпятственно и главнитѣ сили.

2) Административнитѣ мѣрки по снабжението войскитѣ на колоната за извършвание на този труденъ походъ прѣдставлява висока поучителность, и могѫтъ да бѫдатъ прѣпорѫчани като образецъ на прѣдвидливость.

3) генералъ Скобелевъ взема редъ мѣрки за да се съберать най подробни свѣдѣния за пѫтищата за прѣдстоящето движение, но всичкитѣ се отличавахѫ съ своята устарелость и несвоеврѣменность, и неможаха да дадътъ ясно понятие за положението имъ въ даденото врѣме. Състоянието на пѫтищата въ една планинска мѣстность е подвъргнато на части промѣни: единъ силенъ порой, една буря или виелица, единъ дебелъ снѣгъ сѫ въ състояние да унищожатъ или направятъ негоденъ пѫтя, който по прѣди се е считалъ за твърдѣ удобенъ. Въ даденото врѣме щаба на дѣсната колона не произведе непосредственни рекогносцировки прѣдъ движението и това е една отъ причинитѣ за ония сюрпризи, които се срѣщнаха изпослѣ. Впрочемъ това видимо упущение бѣше направено повидемому умишленно. Бѣше твърдѣ рисковано да се испращатъ рекогносцери, защото можеше да се привлече вниманието на противника и съ това да се открият намѣренията за обхода отъ рано. Чини ни се, обаче, че рекогносцировката и даже до нейде рас-